

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TEMİM ED-DÂRÎ HAYATI VE RİVÂYETLERİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMANUR TELLİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Abdullah ÇELİK

BOLU, KASIM 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

Fatmanur TELLİ tarafından hazırlanan “**TEMÎM ED-DÂRÎ HAYATI VE RİVÂYETLERİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 3/11/2025

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Abdullah ÇELİK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Mustafa ÖZTOPRAK
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Macit DEMİRER
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

FATMANUR TELLİ

ÖZET

TEMİM ED-DÂRÎ HAYATI VE RİVÂYETLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
FATMANUR TELLİ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ABDULLAH ÇELİK)

BOLU, KASIM - 2025

XII + 127 sayfa

Bu tezde sahâbî olan Temîm ed-Dârî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve hadis rivâyetleri ele alınmıştır. İlk bölümde onun aslen Arap olup Filistin'de doğduğu, hicretin dokuzuncu yılında Müslüman olduğu, Hz. Peygamber ile birlikte gazvelere katıldığı ve mescidin aydınlatılması, kıssa anlatıcılığı ile minber yapımı gibi dikkat çekici katkıları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ilmî yönü ve hadisçiliği değerlendirilmiş; kendisinden rivâyette bulunan sahabe ve tâbiûn nesli tespit edilmiştir. Ayrıca Cessâse hadisi üzerinden İsrâiliyatla ilişkilendirilmesine yönelik iddiaların isabetli olmadığı ortaya konmuş, Hz. Peygamber'in ondan hadis rivâyet etmesinin ise "büyüklerin küçüklerden rivâyeti" kaidesinin erken dönemin bir örneği olduğu belirtilmiştir. Üçüncü bölümde Kütüb-i Tis'a çerçevesinde Temîm'e nispet edilen on bir rivâyet analiz edilmiş; bunların üç tanesi sahih, altısı zayıf, biri hasen, biri ise çok zayıf bulunmuştur. Sonuç olarak Temîm ed-Dârî, hem hayatı hem de rivâyetleriyle İslâm ilim geleneğinde önemli yere sahip sahâbîlerden biri olarak değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Hadis, Temîm ed-Dârî, Rivâyet, Sahâbe, Cessâse

ABSTRACT

**TAMIM AL-DARI: A STUDY OF HIS BIOGRAPHY AND HADITH
TRANSMISSIONS
MASTER THESIS
FATMANUR TELLİ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAM SCIENCES
(SUPERVISOR: DOÇ. DR. ABDULLAH ÇELİK)**

**BOLU, NOVEMBER 2025
XII + 127 pages**

This study explores the life, scholarly profile, and hadith transmissions of the Companion Tamīm al-Dārī. The first chapter outlines his Arab origin, birth in Palestine, conversion to Islam in the ninth year of the Hijra, participation in the Prophet's military expeditions, and his notable contributions, such as illuminating the mosque, introducing public storytelling, and initiating the construction of the pulpit. The second chapter evaluates his scholarly standing and role in the transmission of hadith, identifying the Companions and Successors who narrated from him. The discussion also addresses the claim that his narration of the hadith of al-Jassāsa links him to Isrā'īliyyāt, demonstrating that such assertions are not substantiated. Furthermore, the fact that the Prophet himself transmitted hadith from Tamīm is interpreted as an early precedent of the principle that "elders may narrate from juniors." The third chapter analyzes eleven of his narrations within the framework of the Kutub al-Tis'a: four are classified as saḥīḥ (authentic), six as ḍa'īf (weak), one as hasan (fair), and one as very weak. The study concludes that Tamīm al-Dārī occupies an important place in the Islamic scholarly tradition, both through his life and through the hadiths he transmitted.

KEYWORDS: Hadith, Tamīm al-Dārī, Transmission, Companions, al-Jassāsa

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	ix
TEŞEKKÜR	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.2 Yöntemi	1
1.3 Kaynaklar.....	2
2. BİRİNCİ BÖLÜM: TEMİM ED-DÂRÎ'NİN HAYATI VE SOSYAL FAALİYETLERİ.....	4
2.1 Hayatı.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2.1.1 Adı, Nesebi ve Künyesi	4
2.1.2 Doğumu ve Ailesi.....	5
2.1.3 İbadet Hayatı.....	10
2.1.4 Cinler Tarafından Kaçırılma Meselesi	11
2.1.5 Hz. Peygamber'in Temîm'e İktâ Vermesi.....	12
2.2 Sosyal Faaliyetleri	14
3. İKİNCİ BÖLÜM: TEMİM ED-DÂRÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ.....	19
3.1 İlmi Kişiliği.....	19
3.1.1 Yöneltilen Eleştiriler.....	20
3.1.2 Yöneltilen Eleştirilere Cevaplar	23
3.2 Temîm ed-Dârî'nin Râvileri	24
3.2.1 Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Sahâbîler	24
3.2.2 Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Tâbiîler.....	28
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TEMİM ED-DÂRÎ'NİN RİVÂYETLERİ.....	36
4.1 “Din Nasihattir” Rivâyeti	36
4.1.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	37
4.1.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları	43
4.2 “İnsanların Hepsini Senin Gibi Olsa Buna Aldırmam” Rivâyeti	46
4.2.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	46
4.3 “Bir Kimsenin Müslüman Olmasına Vesile Olan Kişi” Rivâyeti	50
4.3.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	50
4.3.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları	54

4.4 “Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Şey Namazdır” Rivâyeti ..	56
4.4.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	56
4.4.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları	62
4.5 Kim On Kere “La İlâhe İllâllah, Vâhiden Ehâden, Sâmeden...” Rivâyeti	65
4.5.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	65
4.5.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları	68
4.6 “Bir Müslüman, Atı İçin Arpa Temizleyip onu Atına Yedirdiğinde, Her Bir Arpa Tanesi İçin Ona Bir Sevap Yazılır” Rivâyeti	69
4.6.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	69
4.6.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları	72
4.7 “Gece ve Gündüzün Ulaştığı Her Yere İslâm Ulaşacaktır” Rivâyeti	74
4.7.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	74
4.8 “Kim Bir Gecede Yüz Ayet Okursa, Ona Bir Gece İbadet Sevabı Yazılır” Rivâyeti	77
4.8.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	77
4.8.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları	81
4.9 “Hz. Ömer Dönemi İnsanlar Bina Yapımında Aşırıya Gittiler” Rivâyeti .	83
4.9.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri	83
4.10 “Ahir Zamanda Bir Topluluk Ortaya Çıkacak...” Rivâyeti	86
4.10.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri.....	86
4.11 Mâide Suresi 106. Ayet Hakkındaki Rivâyet	89
4.11.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri.....	90
4.11.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları.....	94
4.12 Cessâse (Deccâl) Rivâyeti	97
4.12.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri.....	101
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	112
KAYNAKLAR	114
EKLER.....	121

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1: Temîm ed-Dârî'nin Faaliyetleri	18
Şekil 2: “Din nasihattir” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	41
Şekil 3: “Din nasihattir” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	42
Şekil 4: “İnsanların hepsi senin gibi olsa, buna aldırmam.” Hadisi İsnad Şeması	49
Şekil 5: “Bir kimsenin Müslüman olmasına vesile olma” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a).....	53
Şekil 6: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır.” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	60
Şekil 7: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır.” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	61
Şekil 9: “Kim on kere ‘Lâ ilâhe illâllah, vâhiden ehaden, sameden...’ Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	67
Şekil 10: “Bir Müslüman, atı için arpa temizleyip onu atına yedirdiğinde, her bir arpa tanesi için ona bir sevap yazılır.” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	71
Şekil 11: “Gece ve gündüzün ulaştığı her yere İslam ulaşacaktır” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	76
Şekil 12: “Kim bir gecede yüz ayet okursa, ona (tam) bir gece ibadeti (sevabı) yazılır!” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	80
Şekil 13: “Hz. Ömer dönemi insanlar bina yapımında aşırıya gittiler” Hadisi İsnad Şeması	85
Şekil 14: “Ahir zamanda bir topluluk ortaya çıkacak” Hadisi İsnad Şeması..	88
Şekil 15: Mâide Suresi 106. Ayet Hakkındaki Rivâyetin İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)	93
Şekil 16: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Ahmed b. Hanbel)	110
Şekil 17: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Müslim)	110
Şekil 18: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (İbn Mâce)	111
Şekil 19: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Ebû Dâvûd)	111
Şekil 20: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Tirmizî)	111
Şekil 21: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Nesâî, Sünenü'l-kübrâ)	111

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

a.s	: Aleyhisselâm
b.	: bin, ibn
b.y.	: Basım Yeri Yok
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
bk.	: Bakınız
bnt.	: bnti
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
M.S	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
s.a.v.	: Sallâllahü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thc.	: Tahric Eden
thk.	: Tahkik Eden
t.s	: Tarihsiz
vd.	: ve diğer
y.y.	: Yayıncı Yok

TEŞEKKÜR

Çalışmamızın hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen, bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Abdullah Çelik’e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca tezin ilk kısmını okuyup, değerlendirmede bulunan kıymetli hocam Dr. Betül Yılmazörnek’e çok teşekkür ederim.

Bu süreçte manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim aileme, sabırları ve anlayışları için teşekkür ederim. Araştırma ve yazım sürecinin zorluklarında bana güç veren tüm arkadaşlarıma da minnettarım.

Bu çalışmanın, Temîm ed-Dârî’nin hayatı ve rivâyetleri bağlamında hadis ilmine katkı sunmasını temenni eder, katkı sağlayan tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, Temîm ed-Dârî'nin hayatı, Müslüman oluş süreci, sosyal faaliyetleri ortaya konulmuş, ilmî kişiliği ve hadisçiliği üzerinde durulmuş, rivâyetleri ise sened ve metin yönünden incelenerek onun İslam kültür ve medeniyetine, özellikle de hadis ilmine yaptığı katkılar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Temîm ed-Dârî'nin şahsiyetinin ve hadisçiliğinin incelenmesi, hadis tarihi ve usûlü açısından önem arz etmektedir. Zira onun, İslam'da ilk kıssa anlatan kişi olması ve meşhur Cessâse rivâyetini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aktarması, bazı tartışmalara ve eleştirilere konu olmuştur. Bu çalışmada, söz konusu eleştirilerin ilmî açıdan ne derece isabetli olduğu değerlendirilmiş ve bu rivâyetlerin hadis ilmi bağlamında doğru bir şekilde anlaşılması hedeflenmiştir.

Ayrıca, Temîm ed-Dârî hakkında kapsamlı ve müstakil bir akademik çalışmanın bulunmaması, bu tezin literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tez hem hadis tarihi hem de sahâbe biyografileriyle ilgili akademik tartışmaları zenginleştirmeyi, hem de Temîm ed-Dârî'nin farklı rivâyetlerinin ele alınmasına imkân sağlamayı hedeflemektedir.

1.2 Yöntemi

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Temîm ed-Dârî'nin hayatı, İslâm'a girişi ve sosyal faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, onun hadis rivâyetçiliği üzerinde durulmuş; rivâyet anlayışı ve kendisinden hadis nakleden sahâbe ve tâbiûn nesli incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Temîm ed-Dârî'nin rivâyetleri; hadislerin râvi isimlerine göre tasnif edilmesi sebebiyle araştırmada temel kaynak olarak tercih edilen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eseri esas alınarak, *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde sened ve metin yönünden tahlil edilmiştir. Ayrıca, Ahmed b. Hanbel'in eserinde yer almayan, fakat *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinden Dârimî, İbn Mâce ve Tirmizî tarafından rivâyet edilen hadisler de aynı yöntemle değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, rivâyetler de adı geçen râvilerin *cerh-ta'dîl* durumları kaynaklar üzerinden tespit edilerek bir değerlendirmeye gidilmiş; rivâyetlerin isnad şemaları tablo hâlinde gösterilmiştir. Yine rivâyetlerin *Kütüb-i Tis'a* kaynaklarındaki lafız farklılıkları, esas rivâyetten farklı olarak zikredilen kısımlar altı çizilerek; esas rivâyette yer alıp ilgili rivâyette bulunmayan

ifadeler ise kutu içine alınarak tablolaştırılmış, böylece karşılaştırmalı biçimde ortaya konmuş ve genel bir değerlendirme yapılmıştır. Son olarak, Cessâse hadisi Müslim'in *Sahîh*'i esas alınarak sened yönünden incelenmiş, rivâyetin sıhhati belirlenmiş ve bu hadis üzerinden Temîm ed-Dârî'ye yöneltilen eleştirilerin isabetliliği tahlil edilmeye çalışılmıştır.

1.3 Kaynaklar

Çalışmamızda Temîm ed-Dârî'nin biyografisi için İbn Sa'd'ın *Tabâkat*'ı, İbn Abdülber'in *İstî'âb*'ı, İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dımaşk*'ı, İbn Esîr'in *Üsdü'l-gabe*'si, Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ* ve *'l-lügât*'ı Zehebî'nin, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*'sı ve İbn Hacer'in *İsâbe*'si, gibi temel kaynaklar kullanılmıştır.

Râvilerin hayatı ve *cerh-ta'dil* incelemesinde bu saydığımız kaynakların yanı sıra, Buhârî'nin *Târîhu'l-kebîr*'i, İclî'nin *Sikât*'ı, Ukaylî'nin *Duâfâ*'sı, İbn Ebû Hâtim'in *Cerh ve't ta'dil*'i, İbn Hibbân'ın *Sikât*'ı, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i, Moğoltay'ın *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*'i, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i ve *Takrîbü't-Tehzîb*'i kullanılmıştır. Rivâyetler için Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Dârimî, İbn Mâce ve Tirmîzî'nin *Sünen* 'leri esas alınarak, tahrirleri, *Kütüb-i Tis'a* eserleriyle sınırlandırılmıştır. Bütün bunların yanı sıra râvilerin tespiti ve değerlendirmesinde *Câmiu Hâdimu'l Haremeyn*, *Cevâmiu'l Kelîm* ve *el-Mektebetü'l Şamile* isimli programlardan yararlanılmıştır. Temîm ed-Dârî ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar mevcuttur. İbn Nâsirüddin, *Müsnedü Temîm ed-Dârî* adıyla onun rivâyetlerini bir araya getirmiştir. Makrîzî, *Dav'u's-sârî fî Ma'rifeti haberi Temîm ed-Dârî*, onun hayatı ve rivâyetlerini kısaca ele almıştır. İbn Hilâl el-Makdisî, *İfhâmü'l-mümârî bi-ahbâri Temîm ed-Dârî* isimli bir çalışmasıyla Cessâse olayını anlatan bir çalışma ele almıştır. Günümüz müelliflerinden Nâdir et-Temîmî'nin *es-Sahâbi Temîm b. Evs ed-Dârî ve alâkatühû bi'l-arzi'l-mukaddese* adlı bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca Abdü'l-Latif el-Helîmî, *el-Müsned el-Muhît el-Muallal* isimli Hadis Ansiklopedi'sinde Temîm ed-Dârî'nin tüm hadis külliyyatındaki rivâyetlerini zikretmiştir. Temîm ed-Dârî hakkında makaleler de yazılmıştır. Vedâa Tâhâ en-Necm'in "Temîm ed-Dârî evvelü kâssın fi'l-İslâm"ı, Adnân el-Hatîb'in "Kıssatü Temîm ed-Dârî ve üsretü'l-mehâsinî ed-Dımaşkıyye"si, Avinoam Shalem'in "Temîm ed-Dârî: A Portrait of him as the First Muslim Artisan", Hâkim el-Muyatri'nin "Dirâsetü hadisi Cessâse ve beyânî mâ fihî min ileli fi'l İsnâdi ve'l metni", Sa'd el-Mursafî'nin, "Şübhatü havle hadîsü'l-

Cessâse ve raddehâ”, Mahmut Yeşil’in “Temîm ed-Dârî ve Rivâyetleri” isimli makaleleri bulunmaktadır. Bu tez, Yeşil’in çalışmasından farklı olarak Temîm ed-Dârî’nin hadisçiliğini merkeze almakta ve rivayetlerini kapsamlı biçimde tahlil etmektedir. Ayrıca Halit Özkan’ın Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde Temîm ed-Dârî isimli maddesi de konuya dair temel başvuru kaynaklarından biridir. Çalışmamız, Türkçe literatürde Temîm ed-Dârî hakkında hazırlanmış ilk kapsamlı ve müstakil akademik araştırma olma özelliğini taşımaktadır. Mevcut kaynaklardan yararlanmakla birlikte, bu çalışmalardan farklı olarak, yalnızca hayatı değil, özellikle hadisçi kimliği ayrıntılı biçimde ele alınmış; rivâyetleri sistematik biçimde incelenerek sened ve metin yönünden değerlendirilmiştir. Ayrıca Cessâse hadisi özellikle sened yönünden incelenmiş, bu rivâyet üzerinden Temîm ed-Dârî’ye yöneltilen eleştirilere cevap verilmeye çalışılmıştır.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: TEMİM ED-DÂRÎ'NİN HAYATI VE SOSYAL FAALİYETLERİ

2.1 Hayatı

Temîm ed-Dârî, İslâm tarihinde sahâbî kimliği ve kıssa anlatıcılığıyla öne çıkan önemli bir şahsiyettir. Onun hayatı ve ilmî şahsiyetinin doğru biçimde anlaşılabilmesi için öncelikle mensup olduğu soyun, adının, künyesinin ve nisbesinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Temîm ed-Dârî'nin adı, nesebi ve künyesine ilişkin verilecek bilgiler hem biyografik bütünlüğü sağlayacak hem de müteakip bölümlerin doğru anlaşılması açısından önemli bir zemin teşkil edecektir.

2.1.1 Adı, Nesebi ve Künyesi

Tam ismi, Temîm b. Evs b. Hârice b. Sevd b. Huzeyme b. Zerrâ' b. Adî b. ed-Dâr b. Hânî b. Habîb b. Enmâr b. Lahm b. Adî b. Amr b. Sebe' ed-Dâr'dır.¹ Bazı kaynaklarda Huzeyme “حزيمة” yerine Cezime “جزيمة” ve Zerrâ’ “زراع” yerine Veddâ’ “وداع” şeklinde zikredilmişse de Ensab âlimlerinin cumhuru, İbn Mende (öl. 395/1005), Ebû Nuaym (öl. 430/1038) ve İbn Esîr (öl. 630/1233), Huzeyme ve Zerrâ' şeklinde kabul etmişlerdir.²

İbn Mende ve Ebû Nuaym, Temîm'in, Dârî şeklinde nisbelendiğini zikretmişlerdir.³ Temîm, Arap kabilelerinden biri olan Lahm'a mensuptur.⁴ Lahmîler birçok koldan meydana gelir. Bu kollarından biri de Dâr'dır.⁵ Bu sebeple Dârî nisbesiyle meşhur olmuştur.⁶ Dedesine nisbetle Dârî olduğu söylenmekle

¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1413/1992), 1/193; Ebû'l-Kasım Ali b. El-Hasan İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 11/52; Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avvîd- Âdil Ahmed Abdulmevcûd (b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/428; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/138.

² Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 4/326.; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/442.

³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/428; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, 1/138.

⁴ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 1/193.

⁵ Ahmet Önkâl, “Dâr (Benî Dâr)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/483.

⁶ Halit Özkan, “Temîm ed-Dârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/419-421.

beraber, İslâmiyet'i kabul etmeden önce ibadet ettiği mekâna nisbetle "Deyri" diye nisbelendiği de zikredilmektedir.⁷

Araplar, Adnâniler ve Kahtâniler olmak üzere iki kola ayrılır.⁸ Lahmîler, Kahtâniler'in Kehlan koluna mensuptur.⁹ Bununla birlikte Lahmîler de birçok koldan meydana gelmektedir. Bu kollardan biri de Dâr'dır. Lahmîler, hicretten iki asır önce Arabistan'ın kuzeyine göç edip, Suriye ile Mısır arasındaki bölgeye ve Irak tarafına yerleşmişlerdir. Mûte Savaş'ında Benî Dâr'a mensup bir grup, İslam ordusuna karşı Bizans safında yer almıştır. Bizans'ın etkisiyle Benî Dâr ve Lahmîler'in çoğu Hıristiyan olmuştur.¹⁰

Temîm ed-Dârî'nin künyesi Ebû Rukayye'dir. Kızı Rukayye'den başka çocuğu olmadığı için bu şekilde künyelenmiştir.¹¹

2.1.2 Doğumu ve Ailesi

Temîm ed-Dârî Filistin'de doğmuştur.¹² Kaynaklarda doğum yılı ile ilgili kesin bir bilgi verilmemiştir. Benî Haşîm kabilesinden iki hanımla evlenmiştir.¹³ Bu hanımlardan biri Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) kız kardeşi Ümmü Ferve'dir.¹⁴ Ümmü Ferve, Temîm ed-Dârî ile evlenmeden önce Ezd kabilesinden biri ile evlenmiş ve ondan bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Daha sonra ise Temîm ed-Dârî ile evlenmiştir. Temîm'in vefatından sonra ise Eş'as b. Kays (öl. 40/661) ile evlenmiş¹⁵ ve ondan Muhammed, İshak, İsmail, Kureybe isimli oğulları ile Hübâbe ve Ca'de adlı kızları olmuştur.¹⁶ Temîm ed-Dârî'nin bir diğer evliliği ise Nevfel b.

⁷ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, 1/138.

⁸ Mustafa Fayda, "Kahtân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/201-202.

⁹ Mehmet Ali Kapar, "Lahmîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/54-55.

¹⁰ Önkâl, "Dâr", 8/483.

¹¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî am'rifeti'l-ashâb*, c. 1/193.; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/428.

¹² Özkan, "Temîm ed-Dârî", 40/419-421.

¹³ Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî İbnü'l-Kelbî, *Nesebü me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr* thk. Nâcî Hasen (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/207.

¹⁴ Ebû Abdullah Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed- Ebû Muhammed Usâme b. İbrâhîm (b.y.: el-Fârûku'l-Hadise, 1422/2001), 3/54.

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1992), 1/215.

¹⁶ Asri Çubukcu, "Eş'as b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/455-456.

Hâris'in (öl. 15/636) kızı Ümmü'l-Muğîre bnt. Nevfel ile olmuştur.¹⁷ Kızı Rukayye bu hanımındandır.¹⁸ Bu hanımla evliliği şöyledir:

“Hz. Peygamber bir gün mescide girdiğinde, mescidin aydınlatıldığını görüp, bunu yapanının Temîm olduğunu öğrenince ona, “*Sen İslâm'ı aydınlattın. Allah'da seni dünyada ve ahirette aydınlatsın*” diyerek dua etmiştir. Ardından şöyle buyurmuştur: “*Eğer bir kızım olsaydı seninle nikâhlardım.*” Bunu duyan ve orada bulunan Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib, “*Ey Allah'ın Rasulü, benim Ümmü'l Muğîre bnt. Nevfel isimli bir kızım var. Arzu ettiğin şeyi onunla yapabilirsin*” demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de bu kızı Temîm ile nikâhlamıştır.”¹⁹

Temîm ed-Dârî'nin erkek kardeşleri de vardır. Bunlardan biri Nuaym b. Evs'tir. Nuaym, Temîm ile beraber Resulullah'a (s.a.v.) gelen Dârîler heyetinde yer almıştır.²⁰ Diğer kardeşi Ebû Hind ed-Dârî'dir. Kaynaklarda ismi konusunda ihtilaf bulunduğu zikredilmiştir.²¹ İbn Asâkir (öl. 571/1176) Ebû Hind'in, Temîm'in amcasının oğlu olduğunu söylerken, Mizzî (öl. 742/1341) ise onun Temîm ile anne bir kardeş olduklarını ifade etmiştir.²² Kardeşi olduğu iddia edilen bir diğer kişi de Adî b. Beddâ'dır. Vâkıdî, (öl. 207/823) Adî'nin Temîm'in kardeşi olduğunu söylemiştir.²³ Bazı kaynaklarda ise Temîm ile beraber Şam'a yolculuk yapan arkadaşı olduğu ifade edilmektedir.²⁴

Temîm'in Müslüman olmadan önce Şam'a yaptığı yolculuk önemli hâdiselerden biridir. Sehm kabilesinden bir adam, ki bu kişi -Büdeyl b. Ebû Meryem olarak zikredilir-²⁵ Temîm ve Adî b. Beddâ (kardeşi olduğu söylenir) birlikte yolculuğa çıkmışlardır. Büdeyl, Müslüman ve muhacir, Temîm ve Adî ise

¹⁷ Mahmut Yeşil, “Temîm ed-Dârî ve Rivâyetleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (2006), 99.

¹⁸ Ebû'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Es-Sâib Ebû'l Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Hasen Nâcî (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1408), 304.

¹⁹ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, thk. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 7/30.

²⁰ Muhammed b. Sa'd el-Basrî ez-Zührî İbn S'ad, *et-Tabâkatü'l kübrâ*, thk. Doktor Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421), 6/254.

²¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 7/364.

²² Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 3/54.

²³ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978), 8/244.

²⁴ Yeşil, “Temîm ed-Dârî ve Rivâyetleri”, 93.

²⁵ Muhammed Hamdi Yazır vd., *Hak Dini Kur'an Dili: İnceleme- Tenkitli Metin* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 2/773.

Hristiyan idi. Bu yolculuk sırasında Büdeyl hastalanmış ve Müslümanların olmadığı bir bölgede vefat etmişti. Büdeyl, yanında bulunan eşyaların bir listesini hazırlayarak yanına almış, vefatından önce sezmiş olmalı ki, arkadaşlarına eşyalarını ailesine götürmelerini vasiyet etmişti. Temîm ve Adî, Büdeyl'in vasiyeti üzerine onun eşyalarını alarak ailesine götürdüler. Ailesi listede altın süslemeli gümüş bir kap (kadeh) olduğunu görünce bunu Temîm ve Adî'den talep ettiler. Fakat onlar böyle bir kabı teslim almadıklarını söylediler. Durum, Hz. Peygamber'e bildirince Resulullah (s.a.v.), onlara yemin ettirdi. Bunun üzerine Mâide sûresi 106. âyet nâzil oldu:²⁶ *"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda (konu hakkında) şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıyorsunuz; "Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur" diye Allah'ın adına yemin ederler.*"²⁷ Daha sonra bu kap Mekke'de bulundu. Sahiplerine kimden aldıkları sorulduğunda, Temîm ed-Dâri ve Adî b. Beddâ'dan satın aldıklarını söylediler. Durum yeniden Hz. Peygamber'e bildirilince bu defa Mâide sûresi 107. âyet nâzil oldu: *"Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve "Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zalimlerden oluruz" diye Allah'ın adına yemin ederler.*"²⁸ Kaynaklarda, Temîm ve Adî'nin bu kabı 1000 dirheme sattıkları, Temîm'in Müslüman olduktan sonra bu olaydan rahatsızlık duyduğu ve Büdeyl'in ailesine 500 dirhemi ödediği zikredilmektedir.²⁹

İslâm'a girmeden önce Hristiyan olan Temîm'in ne zaman Müslüman olduğu konusunda kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmiştir.³⁰ Temîm'in Müslüman

²⁶ Yazır vd., *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/773.

²⁷ Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mâide 5/106.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dârü'l-Yemâme, 1414/1993), "Vasiyye", 36; el-Mâide 5/107.

²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dârü'l-Hicr, 1422/2001), 9/88.

³⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rîfeti'l-ashâb*, 1/193; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rîfeti's-sahâbe*, 1/429; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, 1/138.

olması, Dârî heyetinin Hz. Peygamber'e gelmesiyle ilgilidir. Bu konuda İbn Asâkir'in, *Târîhu medîneti Dimaşk* isimli eserinde geçen bilgilerden hareketle Dârî heyetinin Hz. Peygamber'e iki defa geldiği, birincisinin hicretten önce diğerinin ise sonra olduğu tespit edilmiştir.³¹

Müslüman olmadan önce de ticaret için Mekke'ye sık sık giden Temîm, bunlardan birinde altı kişilik bir heyetle Hz. Peygamber'e gelmiştir. Bu heyette: Kendisi, kardeşi Nuaym, Yezid b. Kays, Ebû Hind b. Abdullah, Abdullah'ın kardeşi Tayyib b. Abdullah (Tayyib b. Abdullah'ı Hz. Peygamber Abdurrahman diye isimlendirmiştir.) ve Fâkih b. Nu'man vardır. Bu heyet Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'den Şam bölgesinde bulunan bir arazi talep etmişlerdir. Hz. Peygamber bu isteklerini kabul etmiş ve bunu bir belgeye yazdırmıştır.³² Bu olayı zikreden râvi, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakleder: “*Şimdi geri gidin ve benim hicret ettiğimi duyana kadar gelmeyin.*” Ebû Hind, Hz. Peygamber hicret ettikten sonra tekrar yanına Medine'ye geldiklerini ve Hz. Peygamber'den yeni bir belge yazmasını istediklerini zikretmiştir.³³ Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Dârî heyeti Hz. Peygamber'e hem hicretten önce hem de hicretten sonra gelmiştir.

Bir başka rivâyete göre ise Tebük Seferi'nden sonra Hz. Peygamber'e on kişilik bir heyet gelmiştir. Bu heyette birinci heyette bulunanlara ilâveten dört kişi daha vardır. Bunlar; Hânî' b. Habîb, Cebele b. Mâlik, Aziz b. Mâlik ve kardeşi Mürra b. Mâlik'dir. Bu heyetin tamamı Müslüman olmuştur.³⁴

Makrîzî de (öl. 845/1442), Dârî heyetinin Hz. Peygamber'e iki kez geldiğini, ilk ziyaretin Mekke'de, ikinci ziyaretin ise Medine'de gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayrıca, Temîm'in Medine'de Müslüman olduğunda şüphe olmadığını

³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/63-65.

³² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 1/64.

³³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/65.

³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/63-64. Bu heyetle gelen Hân'i b. Hâbib, Hz. Peygamber'e yenli bir elbise ve altından bir içki kabı hediye etmiştir. Hz. Peygamber elbiseyi kabul etmiş, altın kabı da amcası Abbas'a vermiştir. Abbas “*Bu kabı ne yapayım*” diye sorunca “*Onun altınlarını çıkar ve hanımını onunla süsle veya onu sat*” buyurmuştur. Abbas da Yahudiler'den bir adama sekiz bin dirheme satmıştır.

ve bu olayın hicretin 9. yılında gerçekleştiğini ifade etmiş, ancak bazı müelliflerin bu olayın hicretin 8. yılında olduğuna dair görüş bildirdiğini de zikretmiştir.³⁵

Muasır araştırmacılardan Adnân Hâtib, Temîm ed-Dârî'nin hicretin 9. yılı değil, bi'setin 9. yılında Müslüman olduğunu söylemiş, birçok müellifin bu konuda hata yaptığını ifade etmiştir.³⁶ Yukarıda zikredilen altın kap meselesinde Temîm'in yaptığından pişman olduğu zikredilmiş, Hz. Peygamber'le karşılaştığında bu hatasını itiraf etmiş, Hz. Peygamber de ona "*Vah sana Ey Temîm, Allah senin Müslüman olmadan önce yaptığın bu hatanı affetsin!*" buyurmuştur.³⁷ Bu hâdiseden yola çıkarak, Temîm ve beraberindeki altı kişinin Mekke'de Müslüman olduğunu, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin ardından ise bir heyetle tekrar onunla görüşmek için geldiğini söylemek daha doğru olmaktadır.

Temîm ed-Dârî'nin Müslüman olması ile ilgili bir başka rivâyet de Resulullah'ın (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiğini bir cinden öğrenmesidir. Bu olayı kendisi şöyle anlatır:

"Şam'da Resulullah'ın (s.a.v.) gönderildiği günlere rastlayan bir gece, ihtiyacımı gidermek için dışarı çıktım. Kendi kendime '*Bu gece ben, haşmetli ve yüce bir vadinin içindeyim*' diye düşündüm. Yatağıma uzandığım vakit, görmediğim bir varlığın sesini işittim. Şöyle diyordu. "*Allah'a sığın çünkü cinler Allah Teâlâ'ya karşı hiç kimseyi koruyamaz.*" 'Nasıl sığınacağım?' diye sorunca, şöyle cevap verdi: "*Allah'ın elçisi Resulullah (s.a.v.) çıktı. Hacun'da onun arkasında namaz kıldık. Müslüman olduk ve ona tâbî olduk. Cinlerin tuzağı yok oldu. Sen de Resulullah'a (s.a.v.) git ve Müslüman ol.*" Sabah olduğu vakit Eyyüb kilisesine gittim. Başımdan geçen olayı bir rahibe anlattım. Bana şöyle dedi: "*Sana doğru söylemişler. O, Harem bölgesinden çıkmış olacak. O, Peygamberlerin sonuncusudur ve onun önüne geçilmez.*" Bunun üzerine Hz. Peygamber'in huzuruna gittim ve Müslüman oldum."³⁸ Bu rivâyetin isnadı çok zayıftır. Çünkü

³⁵ Makrîzî, *Dav'u's-sârî fî ma'rîfeti haberi Temîm ed-Dârî*, thk. Muhammed Ahmed Âşur (Beyrût 1972), 16.

³⁶ Adnan Hâtib, "Kıssatü Temîm ed-Dârî", *Mecelletü'l-Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye* 65/1 (1990), 152.

³⁷ Makrîzî, *Dav'u's-sârî fî ma'rîfeti haberi Temîm ed-Dârî*, 29.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 73.

rivâyetin senedinde bulunan Vâkıdî, *telfik* yapmasıyla bilinen, hadisi terk edilmiş *metruk* bir râvidir.³⁹

Bu bilgiler ışığında, Temîm ed-Dârî'nin Müslüman oluşuyla ilgili muasır araştırmacılardan Adnân Hâtib'in görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre Temîm ed-Dârî, hicretin 9. yılı değil, bi'setin 9. yılında kendisiyle gelen altı kişiyle birlikte Mekke'de Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde bir heyetle tekrar onu görmeye gelmiştir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar Medine'de kalan Temîm, bu olaydan sonra Şam'a yerleşmiştir.⁴⁰ Hicri 40, miladî 661 yılında vefat etmiştir.⁴¹ Kabri, Kudüs ve Gazze arasında bulunan Beytülcibrîn köyündedir.⁴² Temîm ed-Dârî'nin, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Medine'den ayrılmasının sebebi, klasik kaynaklarda açık ve net bir şekilde belirtilmemektedir. Onun, Medine'yi terk etmesi, büyük ihtimalle siyasi karışıklıktan uzak durma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu karar, birçok sahâbî gibi onun da fitne döneminde ihtiyatlı bir tutum sergilediğini ve toplumsal kargaşadan uzak durmayı tercih ettiğini göstermektedir.

2.1.3 İbadet Hayatı

Temîm ed-Dârî, ibadetlerine düşkün ve zühd hayatını benimsemiş bir şahsiyettir.⁴³ İbadetlere karşı çok titiz ve dikkatli davranmış, özellikle teheccüd namazına ayrı bir özen göstermiştir. İbadetlere karşı bu hassasiyeti sebebiyle ona "*Asrın zâhidî, Filistin'in âbidi*" denmiştir.⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim'i çokça tilavet etmiş, özellikle namazlarda buna dikkat etmiştir. Kur'an'ı sekiz gecede ve altı günde hatmettiği, her hafta bir hatim yaptığı ve Kur'an'ı güçlü bir sesle kıraat ettiği nakledilmiştir.⁴⁵ Sabaha kadar namaz kıldığı, Câsiye suresi 21. ayeti tekrar tekrar

³⁹ Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/471-475.

⁴⁰ İbn S'ad, *Tabakât*, 6/256.

⁴¹ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/448.

⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/269.

⁴³ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/442.

⁴⁴ Adnan Hâtib, "Kıssatü Temîm ed-Dârî", *Mecelletü'l-Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye* 65/1 (1990), 160-161.

⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/74-75.

okuyup ve ağladığı,⁴⁶ başka bir rivâyete göre ise Mâide suresi 118. ayeti tekrar tekrar okuduğu ifade edilmiştir.⁴⁷

Teheccüd namazına ayrı bir önem gösteren Temîm ed-Dârî, bir gece namaza kalkamayıp uykuya daldığı için kendine ceza verip, bir yıl boyunca uyumayarak geceleri ibadetle geçirdiği rivâyet edilmiştir.⁴⁸ Riyâ konusunda da hassas olan Temîm, şöyle demektedir: “*Nefsim gücü ve kudreti elinde olan Allah’a yemin ederim ki, bir kişinin üç rekât nafîle namaz kılması, bir gecede Kur’an’ı hatmedip, sabah olunca ‘bütün gece Kur’an okudum’ demesinden daha hayırlıdır.*”⁴⁹

Temîm ed-Dârî, ibadet ederken kılık kıyafetine özen göstermiştir. Sadece namaz kılarken giymek için kendine bir elbise satın aldığı, gece namazı için ayrı bir elbisesi olduğu, yine kadir gecesi için de kendine elbise aldığı zikredilmektedir.⁵⁰ Temîm ed-Dârî, Hz. Peygamber’in sünnetine ittibaya da önem vermiştir. Bir gün Hz. Ömer, (öl. 23/644) Temîm’in ikindi namazından sonra nafîle namaz kıldığını görmüş ve onun yanına gelerek bir değnek ile başına vurup, onu uyarmıştır. Namazı bitince Temîm ona “*Namazda bana vurdun ama bu yaptığım Resulullah’ın (s.a.v.) sünnetiydi*” diyerek, bu namazı terk etmeyeceğini belirtmiştir. Hz. Ömer ise ona “*İnsanların hepsi senin bildiğini bilmiyor, öyle olsaydı aldırılmazdım*” demiştir.⁵¹

2.1.4 Cinler Tarafından Kaçırılma Meselesi

Temîm ed-Dârî’nin Müslüman olması hakkında cinlerle ilgili rivâyetten hareketle, onun cinlerle temas kuran bir kimse olduğuna dair halk tarafından birtakım hikayeler anlatılmıştır. Bu hikayelerden birinde olay şöyle anlatır: Temîm, bir cin tarafından kaçırılmış; eşi uzun süre ondan haber alamayınca durumu, dönemin halifesi Hz. Ömer’e bildirmiştir. Kadın, iddetini bekledikten sonra başka

⁴⁶ İbn S’ad, *Tabakât*, 6/257. “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Verdikleri hüküm ne kötü!” el-Câsiye 54/21.

⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/77. “Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.” el-Mâide 5/118.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/445.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/446.

⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/79.

⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/82; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/448.

bir adamla evlenmiştir. Bu sırada Temîm ed-Dârî, Müslüman bir cin aracılığıyla çeşitli olaylar yaşayıp tekrar geri gelmiştir.⁵²

Temîm ed-Dârî'nin cinler tarafından kaçırılması ile ilgili anlatılan bu hikayeler, klasik kaynaklarımızda mevcut değildir. Bu rivâyetler, daha sonraki dönemlerde halk arasında dilden dile yaygınlaşmış ve günümüze kadar gelmiştir. Bu konuyla ilgili Türkçe⁵³, Arapça⁵⁴ ve İngilizce⁵⁵ olmak üzere pek çok çalışma da yapılmıştır.

2.1.5 Hz. Peygamber'in Temîm'e İktâ Vermesi

İktâ, devlet başkanı veya onun adına yetkili bir mercinin arazi gibi taşınmaz malların mülkiyetini, işletme hakkını veya faydalanma imtiyazını uygun gördüğü kimselere tahsis etmesidir.⁵⁶ Hz. Peygamber, Temîm ed-Dârî'ye Filistin'de Habrun veya Beyt-i Aynun denilen toprakları hediye etmiştir. Habrun köyü, Beytül Makdise yakın, Hz. İbrahim'in (a.s.) kabrinin bulunduğu yerdir. Buraya Habrun veya Halîl denmektedir. Beyt-i Aynun ise Habrun'a yakın bir köydür.⁵⁷ Temîm, Müslüman olduğunda Resulullah'a (s.a.v.) *"Allah, sana Şam'ı fethetmeyi nasip ederse bize komşu olan iki köyü (köyler Habra ve Beyt-i Aynun) bana hediye eder misin?"* diye sorunca Hz. Peygamber *"O iki köy senindir"* buyurmuştur.⁵⁸ Medine döneminde gerçekleşen bu olay, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliği zamanında da aynı şekilde uygulanmıştır.⁵⁹

Bir başka rivâyette ise Temîm ve beraberinde gelen altı kişilik heyet, Hz. Peygamber'den bu iki bölgeyi talep etmiş; Hz. Peygamber de bu iki yeri onlara

⁵² Mustafa Arslan Uğurlu, *Türk Edebiyatında Temîmü'd-Dârî Hikayeleri (inceleme-metin)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 18.

⁵³ Türkçe çalışmalar için bk. Arslan, *Türk Edebiyatında Temîmü'd-Dârî Hikayeleri*; Muhammed Weyso, *Dâvûd'un "Kıssa-i Temîm-i Dârî"* *Adlı Mesnevisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

⁵⁴ Ebû Ali el-Muhsin b. Ali b. Muhammed b. Ebî'l-Fehm Dâvûd et-Tenûhî el-Basrî el-Muhsin b. Ali et-Tenûhî, *el-Ferec ba'de's-şidde*, thk. Abbûd eş-Şâlcî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978).

⁵⁵ Francesca Bellino, "Tamîm al-Dârî the Intrepid Traveller: Emergence, Growth and Making of a Legend in Arabic Literature.", *Oriente Moderno* 89/2 (2009), 197-225; David Cook, "Tamîm al-Dârî", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 61/1 (1998), 20-28.

⁵⁶ Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/43-47.

⁵⁷ Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 2/212.

⁵⁸ Makrîzî, *Dav'u's-sârî fi ma'rifeti haberi Temîm ed-Dârî*, 17.

⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/64.

vermiştir. Deriden yapılmış bir belgeye, bu tahsisi yazdırıp onlara teslim etmiştir. Bu olaya Abbas (öl. 32/653), Cehm b. Kays ve Şurahbil b. Hasene (öl. 18/639) şahitlik etmiştir.⁶⁰ Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Şam'ın fethinden sonra Temîm, Hz. Peygamber'in onlara yazdırdığı belge ile Hz. Ömer'e gelerek bu yerleri ondan istemiştir. Hz. Ömer kendisinin de bu olaya şahit olduğunu söyleyerek o iki yeri onlara vermiştir.⁶¹ Yine Hz. Ömer'in bu toprakları onlara verdiği; ancak elde edilen gelirin üçte birinin yol yapımı için ayrılmasını, üçte birinin imar gelirleri için ayrılmasını, üçte birinin de Dârîlere verilmesini emrettiği nakledilmiştir.⁶²

Zikredilenlerden özetle, Temîm ve beraberindeki heyet Medine'de Hz. Peygamber'e gelerek bu iki köyü istemişler; Hz. Peygamber de onlara istedikleri yerleri vermiş ve bir belge ile de bu durumu onaylamıştır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelik dönemlerinde de belgelerini devamlı tasdikletmişlerdir.⁶³

Hz. Peygamber'in, Temîm ve beraberindekilere yazdığı belge farklı şekillerde nakledilmektedir.⁶⁴ Bu belgelerden ilki, Temîm'in isteğini kabul edince Hz. Peygamber'in yazdırdığı belgedir. *“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Burada zikredilen konu, Allah'ın Rasulü Muhammed'in Dârîlere, Habrun ve Beyt-i İbrahim'i hediye etmesidir. Burası ebedi olarak onlarındır.”*⁶⁵ Dârî heyetinin tekrar gelip yenilettiği belge ise şöyledir: *“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu Allah'ın Rasulü Muhammed'in Temîm ve ashabına, Habrun ve Beyt-i İbrahim'i ebediyen verdiği dair bir mektuptur. Bunları onlara verdim ve teslim ettim. Kim onlara eziyet ederse, Allah da onlara eziyet etsin. Kim onlara zulmeder ve buraları almak isterse, Allah'ın laneti üzerlerine olsun.”* Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer b. Hattab, Hz. Osman b. Affan (öl. 35/656), Hz. Ali b. Ebû Talib (öl. 40/661) ve Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân (öl. 60/680) bu olaya şahitlik etmiştir. Hz. Muaviye de bu mektubu yazmıştır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinde de Dârîlere bir belge yazdırılmış ve Hz. Peygamber'in sözüne sadık kalınacağı beyan edilmiştir. Hatta

⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/64.

⁶¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/66.

⁶² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/68.

⁶³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11 /63-78.

⁶⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/65-67.

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/65.

Hız. Ebû Bekir, Suriye’de ordu komutanı olan Ubeyde b. Cerrâh’a (öl. 18/639) bir mektup yazarak bu konuda dikkatli olmasını bildirmiştir.⁶⁶

Zikredilen bilgilerden hareketle İslâm tarihinde iktâ uygulamasının Hız. Peygamber dönemine kadar uzandığını ve onun doğrudan bu uygulamayı gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Temîm ed-Dârî’ye verilen bu topraklar, sadece bir iktâ örneği değil, aynı zamanda İslam devlet anlayışında adalet, sözleşmeye bağlılık ve süreklilik esaslarının nasıl uygulandığını da ortaya koymaktadır. Hız. Peygamber’in verdiği bu iktâ belgesi daha sonra gelen iki halife tarafından da onaylanmış, bu toprakların mülkiyeti Temîm ve ailesine ebedî olarak verilmiştir. Bu durum, İslâm devlet hukukunda verilen taahhütlerin sadece dönemin yöneticileriyle sınırlı kalmayıp, sonraki yönetimler tarafından da korunması gerektiğini ve böylece devletin kurumsal bir süreklilik ve hukuki istikrar anlayışı benimsediğini göstermektedir. Aynı zamanda, Hız. Ömer’in bu topraklardan elde edilecek gelirlerin kamu yararına kullanılmasını emretmesi,⁶⁷ iktânın sadece bireysel menfaat için değil, toplumsal fayda gözetilerek uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu uygulama, erken dönem İslâm devletinde bireysel mülkiyet haklarıyla kamu yararı ve toplumsal adaletin nasıl uyum içinde yürütüldüğünü ortaya koyması açısından önemlidir.

2.2 Sosyal Faaliyetleri

Hız. Peygamber döneminde İslâm’ı kabul eden ve çeşitli alanlarda hizmetlerde bulunan Temîm ed-Dârî, toplumsal faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Temîm, Resulullah (s.a.v.) zamanında Kur’an’ın toplanması süreciyle ilgili olarak adı geçen önemli isimlerden biridir. *Târîhu medîneti Dımaşk’de* zikredilen bilgiye göre Temîm ed-Dârî ile Ebü’d-Derdâ (öl. 32/652), arasında, Kur’an’ı toplayan heyette bulunma konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.⁶⁸ İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ında da “*Resulullah Döneminde Kur’an’ı Toplayanlar*” başlığı altında Temîm ed-Dârî’nin ismi zikredilmiştir.⁶⁹ Temîm ed-Dârî’nin Kur’an ile olan ilişkisi yalnızca bu konuda sınırlı kalmamıştır. O, aynı zamanda Kur’an’ı Kâbe’de

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/66.

⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/68.

⁶⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/74.

⁶⁹ İbn S’ad, *Tabakât*, 2/306.

hatmeden dört sahâbîden biri olarak tanınmıştır.⁷⁰ Yine Hz. Ömer'in hilafeti sırasında Ramazan ayında insanlara yirmi bir rekât terâvih namazı kıldırması ve miûn⁷¹ ayetlerinden okumuştur.⁷²

Bu zikredilen bilgiler, Temîm ed-Dârî'nin Kur'an'a olan hizmetinin yanı sıra, şahsen Kur'an-ı Kerim'e ve ibadetlere verdiği ehemmiyeti de gözler önüne sermektedir. Hz. Ömer'in hilafeti sırasında terâvih namazında görev alması, sadece dini sorumluluklarını yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda topluma önderlik ettiğini de göstermektedir.

Temîm ed-Dârî, Hz. Peygamber'den sonra, kıssa anlatan ilk sahâbî olmuştur.⁷³ Temîm'in kıssa anlatmasıyla ilgili rivâyetlerden biri şöyledir: Temîm, insanlara ayakta kıssa anlatmak için Hz. Ömer'den izin istemiş, Hz. Ömer'de ona izin vermiştir. Bir başka rivâyette ise Temîm, Hz. Ömer'den sadece bir gün kıssa anlatmak için izin istemiştir. Hz. Ömer bu konuda tereddüt etmiş ve ona “*Ne anlatacaksın*” diye sorunca Temîm, “*Onlara Kur'an okuyacağım, hayrı emredip, şerden nehyedeceğim.*” demiştir. Hz. Ömer de onun cuma namazından önce kıssa anlatmasına izin vermiştir.⁷⁴ Hz. Ömer'in cuma namazından önce izin vermesi ve Temîm'in “*Kur'an okuyacağım, hayrı emredip, şerden nehyedeceğim*” ifadesi, kıssa anlatıcılığından kastedilenin vaaz vermek olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Hz. Ömer'in başta tereddüt edip izin vermemesinin sebebi vaaz veren kişinin kibre kapılıp, Allah'ın gazabına uğraması endişesidir. Hz. Ömer bu duruma dikkat çekmek için Temîm'e “*İnsanlar senin gibi olsalardı vaaz verme hususuna aldırış etmezdim.*” demiştir.

Temîm'in kıssa anlatması, Hz. Osman'ın halifeliğinde bir gün daha artmıştır. Bu olay ile ilgili bir diğer rivâyet ise şöyledir: Temîm ed-Dârî bir gün kıssa anlatırken Hz. Ömer de onu dinlemeye gelmiştir. Temîm vaazında “*Âlimin*

⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/75; Kur'an'ı hatmeden diğer sahâbîler, Osman b. Affan, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) ve Muhammed b. Hanefiyye'dir. (öl. 81/700).

⁷¹ Abdulhamit Birışık, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/538-539. Kur'ân-ı Kerim'de *es-seb'u't-tuvel* dışında âyet sayısı yüzün üzerinde olan sûrelere verilen isimidir.

⁷² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdul Kebir el-Bekrî (Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkâf ve's-Su'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 8/113; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Tercemesi ve Şerhi*, 4/80.

⁷³ Moğultay, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 3/54.

⁷⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/80-81.

yaptığı hatadan sakının” demiştir. Hz. Ömer onun ne kastettiğini anlamamış ve İbn Abbas’a (öl. 68/687) bu sözle ne kastettiğini Temîm’e sormasını istemiştir. İbn Abbas Temîm’e bu sözü sormak için geldiği sırada Temîm namaz kılmaktadır. Namazı uzunca sürmüş, o kadar ki İbn Abbas, “Biraz daha uzasa geri dönecektim” demiştir. Temîm’in namazı bittikten sonra İbn Abbas ona “Âlimin hata etmesiyle” neyi kastettiğini sormuştur. Temîm bu soruya “Âlim, yanlış bir şey söylediğinde insanlar ona tâbî olur ve ona uyarlar. Hem âlimin tövbe etmesi gerekir hem de insanların tövbe etmesi gerekir fakat insanlar o yanlış bilgiyi ömür boyu yaparlar.” diye cevap vermiştir.⁷⁵

Zührî de (öl. 124/742) Temîm’in kıssa anlatmasıyla ilgili şu haberi nakletmiştir: *“İlk kıssa anlatan kişi, Hz. Ömer döneminde Temîm ed-Dârî olmuştur. Temîm, her cuma günü bir defa kıssa anlatmak için Hz. Ömer’den izin istemiş, o da izin vermiştir. Böylece Temîm her cuma kıssa anlatmaya başlamıştır. Sonra bir gün daha kıssa anlatmak için izin istemiş, Hz. Ömer de ona bir gün daha eklemiştir. Hz. Osman döneminde ise bir gün daha artırmış ve böylece Temîm cuma günleri üç defa kıssa anlatır olmuştur.”⁷⁶*

Temîm ed-Dârî, İslam tarihinde ilk kıssa anlatmasıyla, vaaz geleneğinin öncülerinden biri olmuştur. Hz. Peygamber döneminde vaaz ve dini bilgilendirme doğrudan kendisi tarafından yapılmış, Hz. Ebû Bekir döneminde ise bu alanda kurumsal bir adım atılmamıştır.⁷⁷ Temîm’in, Hz. Ömer’den vaaz için izin istemesi, bu uygulamanın sahâbe döneminde şekillenmeye başladığını göstermektedir. Hz. Ömer’in bu uygulamaya ilk etapta temkinli yaklaşması, hem sünnete aykırı davranma endişesi sebebiyle hem de vaaz veren kişinin ilmi ve ahlaki sorumluluğu sebebiyledir. Temîm’in “Âlimin yaptığı hatadan sakının” ifadesi ise bilgilerin aktarımında hata yapmanın geniş kitleleri etkileyebileceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu durum vaaz vermenin ciddiyetine işaret etmektedir. Temîm ed-Dârî’nin sosyal faaliyetleri arasında, Kur’an’a hizmet etmesinin yanı sıra kıssa anlatması da yer almıştır.

⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/81-82.

⁷⁶ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm es-San’ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1403), 3/219.

⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/80.

Hız. Peygamber zamanı mescidi ilk aydınlatan, Temîm ed-Dârî olmuştur. Hız. Peygamber bir gün mescide geldiğinde, oranın gaz lambalarıyla ışıklandırıldığını görmüş, bu işi yapanın Temîm olduğunu öğrenince, “*Sen bizim mescidimizi aydınlattın. Allah da dünya ve ahirette seni nurlandırsın*” diyerek dua etmiştir.⁷⁸

Başka bir rivâyette olay şu şekilde geçmektedir; Temîm’le birlikte Hız. Peygamber’e beş köle gelmiştir. O kölelerden biri mescidi aydınlatmıştır. Hız. Peygamber mescidi aydınlatan kölenin *Feth* olan ismini, *Sirâc* olarak değiştirmiştir.⁷⁹ Medine’de mescidin Temîm tarafından ışıklandırılmasının Hız. Ömer döneminde olduğu da zikredilmiştir.⁸⁰

Temîm’in, Hız. Peygamber için minber yapma fikrini veren ilk kişi olduğu veya bizzat kendisinin ilk defa minber yaptığı nakledilmiştir. Hız. Peygamber, cuma günleri ayakta bir ağaç kütüğüne yaslanarak hutbe vermekteydi. Bu şekilde ayakta yaslanarak hutbe vermenin kendisine zor geldiğini söyleyince, Temîm, Hız. Peygamber’e “*Şam’da gördüğüm gibi sizin için bir minber yapayım mı?*” diye teklifte bulunmuştur. Hız. Peygamber de bu konuyu Müslümanlarla istişare edip yapılmasına karar vermiştir. Temîm, Abbas b. Abdülmuttalib ve kölesiyle birlikte, iki basamaklı oturulacak yeri olan bir minber yapmıştır.⁸¹

Abdullah b. Ömer’den (öl. 73/693) gelen bir rivâyette de şu şekildedir; Hız. Peygamber, yaşlandığı ve vücudu ağırlaştığı zaman Temîm, “*Size yaslanacağınız bir minber yapayım mı?*” diye teklifte bulunmuştur. Hız. Peygamber, buna izin verince iki veya üç basamaklı bir minber yapmıştır.⁸²

Temîm’in minberi bizzat kendisinin yaptığı rivâyetlerinden hareketle, onun eliyle iş yapma becerisine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fakat onun, marangozluk yaptığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Temîm’in minber yapımını teklif edip, bu işi bizzat kendisinin yapmadığını söylemek daha

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 7/30.

⁷⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, 2/683.

⁸⁰ Ebû’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımeşkî İbn Receb, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şabân b. Abdilmaksûd vd. (Medine: Mektebetü’l-Gurebâi’l-Eseriyye, 1417/1996) 3/372.

⁸¹ İbn S’ad, *Tabakât*, 1/215.

⁸² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Abdullah et-Türkî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011), 3/277.

isabetli olur. Geçimini ticaretle kazanan Temîm, ticaret için yaptığı seyahatlerin birinde Şam'da gördüğü bu uygulamayı Hz. Peygamber'e teklif etmiş, Hz. Peygamber de bunu kabul etmiştir.

Sonuç olarak, Temîm'in bütün bu faaliyetleri; Kur'an'a olan hizmeti, ilk defa kıssa anlatması, ilk defa mescidi aydınlatması ve minber yapımı fikrini ortaya atması, onun, gözlemci, yenilikçi ve topluma katkı sunan bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Şekil 1: Temîm ed-Dârî'nin Faaliyetleri

Temîm ed-Dârî, sadece sosyal alanlarda değil, aynı zamanda ticaret, askerî hizmet ve idarî görevler sahasında da önemli bir konuma sahip olmuştur. Bir dönem Kudüs valiliği yapmış,⁸³ geçimini ticaret ile sağlamıştır. Ticaret faaliyetlerinde deniz yolunu kullanmıştır.⁸⁴ Ticaret için gittiği yerlerden biri de altın/gümüş kap hadisesinin yaşandığı Şam'dır.⁸⁵ Ayrıca, Cahiliye döneminde ticaret yapmak üzere Mekke'ye gitmiş, ancak Resulullah (s.a.v.) hicret edince, ticaretini Medine'ye yönlendirmiştir.⁸⁶ Musâ b. Nusayr, (öl. 98/717) Temîm ed-Dârî ile beraber denizde gazvelere katıldığını, Temîm'in ele geçirilen esirlere çok iyi davrandığını ve onların saçlarını tarayıp, yağladığını nakletmiştir.⁸⁷ Bu deniz seferlerinden biri de Mısır'a yaptığı yolculuktur. Mısır ehlinden olan Uley b. Rebâh (öl. 114/732) ve Mûsâ b. Nusayr, ondan hadis rivâyet etmişlerdir.⁸⁸ Kaynaklarda Temîm'in, Hz. Peygamberle beraber gazvelere katıldığı zikredilmiş, fakat bu gazveler açık bir şekilde belirtilmemiştir.⁸⁹

⁸³ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 2/51 (No. 1254).

⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/70.

⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/70.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 9/89.

⁸⁷ Makrîzî, *Dav'u's-sârî fi ma'rifeti haberî Temîm ed-Dârî*, 23.

⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/62.

⁸⁹ İbn S'ad, *Tabakât*, 6/256.

3. İKİNCİ BÖLÜM: TEMÎM ED-DÂRÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ

3.1 İlmi Kişiliği

Temîm ed-Dârî'nin, Müslüman olmadan önce Hristiyan ve Ehl-i kitap ulemasından olduğu nakledilmiştir.⁹⁰ Hz. Peygamber, ondan Cessâse hadisini rivâyet etmiştir. Bu rivâyet, büyüklerin küçüklerden rivâyeti konusunda muhaddislerin ilk örneğidir.⁹¹ Büyüklerin, küçüklerden rivâyeti, Türkçe usul eserlerinde pek fazla durulmamışsa da Arapça usul kaynaklarında “*Rivâyetü'l-ekâbiri ani'l-asâğîr*” başlığı altında değinilmiştir.⁹² Bu konu, Türkçe de özellikle “*Sahâbenin, Tâbiûn'den Rivâyeti*” başlığıyla çalışılmıştır.⁹³ Irâkî (öl. 806/1404) de bu konu ile alakalı yaptığı çalışmasında “*Bazı kimselerin sahâbenin, tâbiûnden yaptığı rivâyetleri mevkuf haber veya isrâîli bilgi zannettiğini*” ancak bu tür merfu hadislerin bulunduğunu söyleyerek, 19 rivâyeti örnek olarak vermiştir.⁹⁴ Sahâbenin tâbiûndan rivâyeti konusu hadis usulü müellifleri tarafından “*letâifu'l-isnâd*” türünden bir bahis olarak ele alınmıştır.⁹⁵

Hadis usulünde büyüklerin, küçüklerden rivâyeti, “*Bir kimsenin, yaş, tabaka yahut ilim ve hıfz bakımından kendisinden aşağı derecede olan birinden rivâyetinde bulunması*” şeklinde tanımlanmıştır.⁹⁶ Bu konun faydası, kendisinden rivâyetinde bulunan kişinin, genelde olduğu gibi rivâyet edenden daha faziletli ve büyük olduğu zannını ortadan kaldırır.⁹⁷ Hz. Peygamber'in, Temîm'den rivâyeti de bu şekildedir. Ayrıca bu durum Temîm'in de ilmine güvenilir bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır.

Temîm ed-Dârî, Hz. Peygamber'den hadis naklinde bulunmuştur. Bu hadislerin bir kısmı, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde tekrarlarıyla birlikte

⁹⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym- Mecdî Seyyid Emîn (Mısır: el-Fâruk'ul-Hadisiyye, 1425), 2/77.

⁹¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 1/194.

⁹² Ebû'l-Fadl Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osmân (b.y.: y.y., 1389/1969), 328; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru Taybe, ts.), 2/712; Mahmud Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadis* (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2010), 233.

⁹³ Ayşe Esra Şahyar, “Sahâbenin Tâbiûndan Hadis Rivâyeti”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2010), 125-144.

⁹⁴ Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, 76-80.

⁹⁵ Şahyar, “Sahâbenin Tâbiûndan Hadis Rivâyeti”, 129.

⁹⁶ Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, 233.

⁹⁷ Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, 328.

verilmiştir. Ayrıca, Buhârî dışında *Kütüb-i Sitte* imamları da Temîm'in hadislerini eserlerine almışlardır.⁹⁸

3.1.1 Yöneltilen Eleştiriler

Temîm ed-Dârî'nin Müslüman olmadan önce Hristiyan olduğu, İslam'da ilk kıssa anlatan kişi olduğu ve Hz. Peygamber'in ondan Cessâse hadisini anlattığı bilinmektedir. Bu hususlar, onun birtakım eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Mısırlı yazar Ebû Reyze, (öl. 1889-1970)⁹⁹ "*Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*" isimli eserinde Temîm'e ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirisinin temel sebebi "*Cessase Rivâyeti*"dir.¹⁰⁰

Bu rivâyeti Hz. Peygamber, Temîm'den dinlemiş; daha sonra insanları mescide çağırarak Temîm'in kendisine anlattıklarını onlara aktarmıştır.¹⁰¹ Ebû Reyze, "*Hadiste Mesihîyyat*" başlığı altında Temîm ed-Dârî'nin, İsrâiliyatı İslam'a sokan ilk kişi olduğunu iddia etmiştir. Ardından Temîm'in, Deccal, Ölüm Meleği, Cennet ve Cehennemle ilgili hadisler anlattığını; tâbiîn neslinden olan Kâ'b el-Ahbar (öl. 32/652) ve Vehb b. Münebbih (öl. 114/732) gibi İsrâiliyat türü rivâyetleri yaydığını zikretmiştir. Bu iddiasını desteklemek içinde Cessase rivâyetini örnek olarak vermiştir.¹⁰² Temîm'e yöneltilen eleştirileri cevaplamadan önce, İsrâiliyatın mahiyeti, İslam'da nasıl değerlendirildiği ve bu tür rivâyetleri aktaran sahâbîlerin bulunup bulunmadığı konuları üzerinde durmak daha isabetli olacaktır.

• İsrâiliyatın Tanımı ve İslam'daki Konumu

İsrâiliyyât, Hz. Yakûb'un lakabı veya ismi olan "İsrâil" kelimesinden türeyen "İsrâîliyye"nin çoğuludur. İsrâiliyyât, çoğunlukla Yahudi, bazen de Hristiyan kaynaklarından aktarılan "efsane, kıssa, olay veya bilgiler" için kullanılır. Müfessirler ve muhaddisler, İsrâilî kelimesini, tefsir ve hadise karışan aslı Yahudi, Hristiyan veya başka bir kaynağa dayanan efsanevi bilgiler olarak

⁹⁸ Sa'd Mursafî, *Şühâtü havle hadîsü'l-Cessâse ve raddehâ* (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1997), 55.

⁹⁹ Nüreddîn İtr- M. Yaşar Kandemir, "Ebû Reyze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/214-215.

¹⁰⁰ Cessase rivâyeti hakkında bilinen ilk eleştiriye Reşîd Rıza yapmıştır. Ahmed Emîn, Mevdûdî ve Gazâlî de bu rivâyete eleştirel bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Bk. Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 222.

¹⁰¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* 1/193-194.

¹⁰² Mahmud Ebu Reyze, *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye* (Kahire: Dârü'l Maarif, 198 M.S.), 154-158.

tanımlamışlardır.¹⁰³ Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), İsrâîlî bilgilerin İslam'a girişinin sahabe döneminde olduğunu belirtmiş, tâbiûn döneminde ise yaygınlaştığını zikretmiştir. Sahabe döneminde İsrâiliyatın tefsire girmesinin etkenlerden birinin çok sayıda Yahudi ve Hristiyan'ın Müslüman olmasıyla, bu kişilerin, kendi kültür ve düşünce yapıları ile geçmiş peygamberlerle ilgili dinî bilgilerini de beraberlerinde getirdiklerini öne sürmüştür.¹⁰⁴ Bununla birlikte, Yahudi kültürünün İslam'dan önce ve İslam'dan sonra Araplara nüfuz ettiğini zikretmiştir.¹⁰⁵ Muhammed Hüseyin Zehebî (öl. 1997) de İsrâîlî bilgilerin, cahiliye döneminde, Arap kültürüne karıştığını ifade etmiş, İsrâiliyatın tefsir ve hadise sızmasını, *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyat* isimli çalışmasında detaylıca anlatmıştır.¹⁰⁶

İsrâîlî haberler, *sahih*, *zayıf* veya *mevzû* ve hakkında sükût edilenler olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.¹⁰⁷ Buna göre eğer İsrâîlî bilgi, *sahih* ve inancımıza uygun düşüyorsa, bilgi edinme amacıyla kabul edip, delil olarak kullanılır. *Zayıf* veya *mevzû* olup, inancımıza aykırı ise o bilgi reddedilir. Hakkında sükût edilmişse, yani inancımıza ne uygun ne de aykırıysa, bu durumda duraklanır. Hz. Peygamber de bu konuyla ilgili "Ehl-i kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın, sadece şöyle deyin: 'Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ, İsâ ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onlar arasında ayırım yapmayız ve biz O'na teslim olmuşuzdur.'" ¹⁰⁸ buyurmuştur.¹⁰⁹

İsrâiliyatın nakledilmesine ilişkin hem yasaklayıcı hem de cevaz veren deliller mevcuttur. İsrâîlî rivâyetlerin naklini yasaklayanların dayandıkları başlıca gerekçeler; Tevrat ve İncil'in tahrif edilmiş olması,¹¹⁰ Hz. Peygamber'in bu tür bilgilerin aktarılmasını yasakladığına dair rivâyetlerin bulunması¹¹¹ ve sahabenin

¹⁰³ Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahman b. Muhammed el-Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Dercü'd-dürrer fi tefsîri'l-âyi ve's-süver*, thk. Talat Salâh el-Ferhân- Muhammed Edîb Şekûr Emrîz (Amman: y.y., 1430/2009), 2/73.

¹⁰⁴ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 5/215.

¹⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 5/218.

¹⁰⁶ Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 32-55.

¹⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 5/219.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/84.

¹⁰⁹ Buhârî, "İ'tisâm, 25 (No. 6928).

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/71, 78; el-Kehf 18/4-5.

¹¹¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût- Adil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 23/349 (No. 15156).

İsrâiliyat türündeki haberleri nakletmekten men edilmiş olmasıdır.¹¹² Bu tür rivâyetlerin nakline cevaz verenlerin dayandıkları deliller arasında; Ehl-i Kitap’a soru sormanın caiz olduğunu ifade eden ayetler,¹¹³ İsrailoğulları’ndan rivâyete izin veren hadis¹¹⁴ ve sahabenin Ehl-i Kitap’tan Müslüman olmuş kimselere danışma uygulamaları yer almaktadır. İbn Abbas, Abdullah b. Mes’ûd (öl. 32/652), Temîm ed-Dârî, Abdullah b. Selâm (öl. 43/663), Ebû Hüreyre (öl. 58/678) ve Abdullah b. Amr b. el Âs (öl. 65/684) bu sahâbîlerdendir.¹¹⁵

Sahabe nesli, Hz. Peygamber’in emir ve yasaklarına ittibâ hususunda ümmetin öncü kuşağı olmuştur. Bazı meselelerde Ehl-i kitaba müracaat etmişlerse de böyle durumlarda Hz. Peygamber’in kendilerine çizdiği sağlam çizgiyi takip etmişlerdir. Allah’ın inzal ettiği ahkâm ve akideyle ilgili konularda Ehl-i kitaba bir şey sormamışlardır. Dinimize muvafık olanları alıp, tasdik etmişler, zıddına olanları ise tekzip edip, atmışlardır. Dinimizin sükût ettiği konular da ise duraksayıp, doğruluğuna veya yanlışlığına dair hüküm vermemişlerdir.¹¹⁶ Ebû Hüreyre’nin naklettiği şu hadis bunun örneklerindendir: *“Cuma gününün de öyle bir saat vardır ki, bir Müslüman kul, o sırada ayakta namaz kılarken Allah’tan bir şey isterse, Allah mutlaka ona istediğini verir. Resulullah (s.a.v.), eliyle işaret ederek bu vaktin kısa olduğunu belirtmiştir.”*¹¹⁷ Selef alîmleri arasında tartışma konusu olan bu saatin mahiyetini Ebû Hüreyre, Kâ’b el-Ahbâr’a sormuş, Kâ’b ise bu saatin, her yılın belirli bir gününde bulunduğunu ifade etmiştir. Ebû Hüreyre, bu görüşe katılmayarak söz konusu saatin her Cuma gerçekleştiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Kâ’b, Tevrat’a tekrar müracaat etmiş ve doğru olanın Ebû Hüreyre’nin beyan ettiği şekilde olduğunu tespit etmiştir.¹¹⁸

Sonuç olarak, İsrâiliyyat türü bilgiler, köken itibarıyla Yahudi ve Hıristiyan kültürlerinden İslâmî ilimlere geçmiş rivâyetleri ifade etmektedir. Bu bilgiler, sahabe döneminden itibaren tefsir ve hadis literatürüne belirli ölçüler çerçevesinde girmiştir. Hz. Peygamber’in öğretileri doğrultusunda sahabe, bu tür bilgilere

¹¹² Buhârî, “Şehâdet”, 29 (No. 2539).

¹¹³ Âli- İmrân 3/93; Yûnus 10/94; er-Ra’d 13/43.

¹¹⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 51 (No. 3274).

¹¹⁵ Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, 93-111.

¹¹⁶ Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, 89-90.

¹¹⁷ Buhârî, “Cum’â”, 35 (No. 893).

¹¹⁸ Ebû’l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu’l-Muvattâ* (Mısır: Matba’atu’s-Sa’âde, 1332/1914), 1/200.

ihtiyatla yaklaşmış, inanç esaslarına uygun olanları kabul etmiş, aykırı olanları reddetmiş, hakkında hüküm bulunmayanlarda ise ihtiyatla susmayı tercih etmişlerdir. İsrâiliyyatın nakledilmesine dair hem nehyeden hem de izin veren deliller bulunmakla birlikte, sahabe ve erken dönem âlimleri bu rivâyetleri, dinî esaslara zarar vermeyecek şekilde, dikkatli bir süzgeçten geçirerek kullanmışlardır. Bu tavır, bir yandan İslâm'ın akide ve hüküm bütünlüğünü korurken diğer yandan önceki ümmetlerin tecrübelerinden istifade imkânı sağlamıştır.

3.1.2 Yöneltilen Eleştirilere Cevaplar

Temîm ed-Dârî'nin İslâm'a İsrâiliyat soktuğuna dair yöneltilen eleştirilere Muhammed Hüseyin Zehebî (1915-1977) cevap vermiştir. Zehebî, rivâyet kabulünde çok sıkı ve titiz davranan Hz. Ömer gibi bir sahâbînin, Temîm'e Medine'de kıssa anlatması için izin vermesini, yine ona “*Medine'nin en hayırlısı*” demesini delil getirerek, böyle bir sahâbînin uydurma hikâyeler anlatarak insanları kandıracak biri olmadığını zikretmiştir. Ebû Reyze'nin delil olarak ortaya attığı Cessâse Hadisi'nin birden fazla sahâbî tarafından rivâyet edildiğini ve sened olarak da sağlam olduğunu zikrederek, Hz. Peygamber'in Temîm'den dinlediği bir kıssayı insanlara anlatmasının, onun güvenilir olduğunun en büyük kanıtı olduğunu söylemiştir.¹¹⁹

Cessâse hadisi, Müslim'in *Sahih*'inde nakledilmiş olup, sened açısından *sahih* bir rivâyettir.¹²⁰ Bu rivâyetin uydurma olduğunu söylemek, hadis usulü açısından mümkün değildir. Her ne kadar olayı Temîm anlatsa da sahabe râvileri arasında Temîm ed-Dârî bulunmamaktadır. Ebû Reyze'nin iddia ettiği gibi bu rivâyetin uydurma olduğunu, Temîm'in de İslâm'a İsrâilî bilgiler sokmak isteyen bir kimse olduğunu kabul etsek dahi, rivâyeti bizzat Temîm'in değil de Hz. Peygamber ve diğer sahâbîlerin nakletmiş olması bu iddianın aksini kanıtlar.

Çalışmamızın bir önceki başlığı altında, İsrâilî bilgilerin, İslâm'a uygun olduğu sürece kabul edildiği ve bu gibi bilgileri nakleden başka sahâbîlerin olduğu da zikredilmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Ehl-i kitap hakkında bilgisi olan sahâbîlerin, İslâm'a uygun olduğu sürece bazı konularda bu tür rivâyetleri

¹¹⁹ Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, 108-110.

¹²⁰ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Fiten”, 119.

nakletmelerinde herhangi bir problem olmadığı ortaya çıkmaktadır. Cessâse rivâyetinde İsrâîlî haberler olsa dahi, Hz. Peygamber ve sahâbenin olayı kabul etmesi, nakledilen haberin İslâm'a aykırı olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Temîm ed-Dârî'nin şahsı üzerinden İsrâîliyat eleştirisi yapmak, sahâbenin rivâyet kabulündeki titizliği sebebiyle bu tür ithamları geçersiz kılmaktadır.

3.2 Temîm ed-Dârî'nin Râvileri

Temîm ed-Dârî'den rivâyette bulunanlar arasında, doğrudan kendisinden hadis nakleden öğrencilerinin yanı sıra, Cessâse hadisini bizzat ondan işitmiş olan sahâbîler de bulunmaktadır. Bu bölümde, kendisinden rivâyette bulunan sahâbe ve tâbî'ün râvileri hakkındaki bilgiler başlıklar hâlinde sunulacaktır.

3.2.1 Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Sahâbîler

A. Ebû Hüreyre

Asıl ismi Abdurrahman b. Sahr ed-Devsî'dir.¹²¹ Yemenli olan Ebû Hüreyre, Ezd kabilesinin Devs koluna mensuptur.¹²² Ebû Hüreyre hicretin 7. yılı Hayber'in fethi senesinde Müslüman olmuştur.¹²³ Tufeyl b. Amr ed-Devsî (öl. 12/633) vasıtasıyla Müslüman olduğu söylenmektedir. Tufeyl, kabilesinden altmış veya yetmiş aile ile beraber Hz. Peygamber ile görüşmeye Medine'ye geldiğinde aralarında Ebû Hüreyre'nin de bulunduğu bildirilmektedir.¹²⁴ Hz. Peygamberle üç veya dört sene birlikte olan¹²⁵ Ebû Hüreyre Ashab-ı Suffe'dendir.¹²⁶ Hz. Peygamber'den en çok hadis ezberleyen sahâbîlerden biridir. Hz. Peygamberin vefatına kadar yanından ayrılmamıştır. Bu sebeple en çok hadis rivâyet eden sahâbîlerin ilki olmuştur.¹²⁷

Hz. Peygamber'den çok hadis işittiği için ashab arasından eleştirilmiş, buna cevaben “*Muhacir ve ensar çarşıda işleriyle meşgulken ben karın tokluğuna Hz.*

¹²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/267.

¹²² İbn S'ad, *Tabakât*, 5/230.

¹²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/586.

¹²⁴ İbn S'ad, *Tabakât*, 1/304.

¹²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 7/355.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 6/314.

¹²⁷ Cemal Ağırman, “Müksirün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/532-533. *Müksirün*, en çok hadis rivâyet eden yedi sahâbî için kullanılan bir terimdir. Ebû Hüreyre bu sahâbîlerdendir. İbnü'l-Cevzî, Bakî b. Mahled'in, *Müsned*'inde yaptığı araştırma sonucu Ebû Hüreyre'nin 5374 hadis naklettiğini bildirir.

Peygamber'in yanındaydım” demiştir.¹²⁸ Çok hadis rivâyet etmesiyle eleştirilmekle beraber sahabe arasında hadisleri en iyi bilen olduğu da zikredilmiştir. Abdullah b. Ömer onun için “*Benden daha hayırlı ve hadisleri benden daha iyi bilendir*” demiştir.¹²⁹ Kaynaklarda vefatı ile ilgili farklı tarihler verilmekle beraber genel kabule göre hicretin 58. yılı vefat etmiştir.¹³⁰

Ebû Hüreyre, Temîm ed-Dârî'den Cessâse hadisini nakletmiştir.¹³¹ Bu hadisi, Temîm veya başka sahâbîlerden işitmiş olabileceği gibi Hz. Peygamber'den direkte işitmiş olabilir. Bu konuda kaynaklarımızda net bir bilgi yoktur. Müslim de nakledilen rivâyete göre Cessâse hadisini Hz. Peygamber, Temîm'den dinlemiş ve insanlar namaz için çağrıldığı sırada minber de anlatmıştır.¹³² Başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber minbere çıktığında Temîm'i mescidin köşesinde görmüş ve ona “*Kalk ey Temîm, bana anlattığını insanlara da anlat.*” buyurmuştur. Fakat bu rivâyet çok zayıftır.¹³³ Ebû Hüreyre, Temîm ed-Dârî'den Cessâse ile birlikte başka rivâyetler de nakletmiştir. Fakat kaynaklarımız da bu rivâyetlerin mahiyetleri ve Temîm ile nasıl bir ilişki içerisinde bulunduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir.

¹²⁸ Buhârî, “İlim”, 42 (No. 118).

¹²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 7/357.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 6/315.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/58 (No. 27101); İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 11/52; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lügât*, 1/138.

¹³² Müslim, “Fiten”, 119.

¹³³ Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nisâbü'rî Ebû Avâne, *Mustahrecü Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998), 22/241 (No. 12828).

B. Abdullah b. Abbas

Hiz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in oğludur. İbn Abbas diye meşhur olmuştur. Hicretten üç yıl önce doğmuştur.¹³⁴ Doğduğu vakit onu Hiz. Peygambere getirmişlerdir. Hiz. Peygamber, çiğnediği bir hurmayı onun damağına çalmıştır. İbn Abbas, *tahnîk* denilen bu hâdisi sebebiyle ashâb arasında üstün meziyetlere sahip olmuştur.¹³⁵ Teyzesi Meymûne bnt. Hâris, Hiz. Peygamber'in zevcelerindendir. İbn Abbas bazı geceler teyzesinde kaldığı için Hiz. Peygamber'in ibadet hayatına bizzat şahitlik etmiş ve ondan rivâyetlerde bulunmuştur.¹³⁶ Hiz. Peygamber'in "*Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona Kur'an'ı öğret*" duasına nail olmuştur.¹³⁷ Bu sebeple tefsir ve fıkıh alanında otorite kabul edildiği gibi (abadile) en çok hadis rivâyet eden (muksirûn) sahâbîler arasında yer almıştır.¹³⁸

Hiz. Peygamber vefat ettiğinde on üç yaşında olan İbn Abbas, rivâyet ettiği hadislerin bir kısmını bizzat Hiz. Peygamber'den işitmiştir. Hiz. Peygamber'in duası sebebiyle Kur'an'ı Kerim'i en iyi bilen sahâbî olarak anılmıştır. Bu sebeple ona "*Tercümânü'l-Kur'ân*" unvânı verilmiştir. Ümmetin en âlimi anlamında "*Hibrü'l-ümme*" diye de anılmıştır.¹³⁹ İbn Abbas, Cessâse hadisini rivâyet etmiştir. Ayrıca, Temîm ed-Dârî'den de birçok hadis nakletmiştir.¹⁴⁰ Bu hadislerden biri, Tirmizî'de (ö. 279/892) geçen ve Mâide Sûresi 105. ayetle ilgili olan, Temîm ile Adî b. Beddâ'nın Şam yolculuğunda ele geçirdikleri altın kap olayının nakledildiği hadistir.¹⁴¹ İbn Abbas, hicretin 68. yılı Taif'te vefat etmiştir. Cenaze namazını Hiz. Ali'nin Havle bnt. Cafer el-Hanefiyye'den doğan oğlu Muhammed b. Hanefiyye kıldırılmıştır.¹⁴²

¹³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/121-122.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 3/292.

¹³⁶ Buhârî, "İlim", 41 (No. 117).

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/160 (No. 3032); Buhârî, "İlim", 17 (No. 75).

¹³⁸ Sare Nur Erel, *Fâtıma Binti Kays'ın Hayatı ve Rivâyetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 16.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 4/292; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/126-127.

¹⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 11/52; Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Ali el-Makdisî Cemmâilî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Kuveyt, ts.), 1/198; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*, 1/138; *Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/443.

¹⁴¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Tefsir", 6 (No. 3059).

¹⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/130-131.

C. Enes b. Mâlik

Hicretten on yıl önce doğmuştur. Çok hadis rivâyet eden yedi sahâbîden biridir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman annesi Ümmü Süleym, Enes b. Mâlik'i Hz. Peygamber'e hizmet etmesi için getirmiştir.¹⁴³ Hz. Peygamber'e on yıl hizmet etmiştir. Bu sebeple kendisine "*Hâdimü'n-Nebî*" denmiştir.¹⁴⁴ Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e zaman zaman "*Oğulcuğum*"¹⁴⁵ diye seslendiği veya "*İki kulaklı*" anlamında "*Zül üzüneyn*" diye hitap ettiği bildirilmektedir.¹⁴⁶ Annesi Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'e gelerek Enes b. Mâlik'e dua etmesini istemiş, Peygamberimiz de ona "*Malının ve evlatlarının çokluğu ve bereketi*" için dua etmiştir. Bu dua sebebiyle Enes 100 yıldan çok yaşamış, soyundan gelen 120'den fazla kişinin öldüğünü görmüş ve bahçesindeki ağaçlar yılda iki defa meyve vermiştir.¹⁴⁷

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'den başka Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Fâtıma, Hz. Muâz b. Cebel, teyzesinin kocası Ubâde b. Sâmî, üvey babası Ebû Talha ve Temîm ed-Dârî gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir.¹⁴⁸ Enes b. Mâlik, Basra'da vefat eden sahâbîlerin sonuncusu kabul edilmiştir.¹⁴⁹ Vefat tarihi ile ilgili ihtilaf vardır. Hicretin 91, 92 veya 93. senesinde vefat ettiği zikredilmiştir.¹⁵⁰ Meşhur olan görüşe göre Enes b. Mâlik hicretin 93. yılı 103 yaşında vefat etmiştir. 100 yıldan fazla yaşadığı için *muammerûndan* sayılmıştır.¹⁵¹

¹⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/276.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/396; İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234-235.

¹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/365 (No. 12366).

¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/206 (No. 12164).

¹⁴⁷ Tirmizî, "Menâkıb", 45 (No. 3827); İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/227.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/443; 3/396.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 1/297.

¹⁵⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 1/110.

¹⁵¹ İbrahim Hatiboğlu, "Muammerûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/323-324.

3.2.2 Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Tâbiîler

A. Ravh İbn Zinbâ'

Hakkında pek fazla bilgi yoktur. Filistin'li olduğu zikredilmiştir. Kavminin efendisi olduğu söylenir. Sahâbî olup, olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Alîmlerin çoğu sahâbî olanın babası olduğu görüşündedirler.¹⁵² Babasından, Temîm ed-Dârî'den ve Ubâde b. Sâmit'ten (öl. 34/654) hadis nakletmiştir. Temîm ed-Dârî'nin Kudüs valisi olduğu dönemde ziyaretine gelmiştir.¹⁵³ İbn Hibbân (öl. 354/965), *Sikat*'ında onun ismini zikretmiş ve onun Şam'ın önde gelenlerinden olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴ Zehebî (öl.748/1348), onun için *sâduk* ifadesini kullanmış, hadislerinin az olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer (öl. 852/1449) ise Ravh'ın *meçhul* bir kimse olduğunu söylemiştir.¹⁵⁵ Hicri 84 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁶

B. Kabîsa b. Züeyb

Tâbiînin büyüklerindendir.¹⁵⁷ Hicretin ilk yılı veya Mekke fethi yılında doğduğu zikredilmiştir.¹⁵⁸ Babası sahâbîdir. Mekke fethinde bulunmuştur. Kabîsa, doğduğu zaman Resulullah'a getirilmiş, Hz. Peygamber de ona dua etmiştir. İbn Şahin (öl. 383/996) onun sahâbî olduğunu iddia etse de bu doğru değildir. Hz. Peygamber'in vefatında yaşı küçük olduğu için sahâbî kabul edilmemiştir. Harre¹⁵⁹ vakasında bir gözünü kaybettiği nakledilmiştir.¹⁶⁰

Dımaşk'a yerleşip, Abdülmelik b. Mervân'ın (öl. 86/705) mühürdarlığını yapmıştır.¹⁶¹ Dürüstlük ve dindarlıkta Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) ve Urve b. Zübeyr'e (öl. 94/713) denk sayılmıştır. Medine'li fakihlerinden biri olduğu

¹⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/251; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/502.

¹⁵³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/51 (No. 1254).

¹⁵⁴ Ebû Hâtîm Muhammed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sikat* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393), 4/237.

¹⁵⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1406), 247.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/252.

¹⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 8/347.

¹⁵⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3/1272-1273.

¹⁵⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Harre Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/245-247. Hicri 63, yılında Medineliler ile Emevî kuvvetleri arasında Harretüvâkım'da cereyan eden savaştır.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/282; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/391; Mehmet Efendioğlu, "Kabîsa b. Züeyb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/39.

¹⁶¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), 8/171.

nakledilmiştir.¹⁶² Kabîsa, Hz. Peygamber'den *mürsel* olarak rivâyette bulunmuştur. Bilâl Habeşî (öl. 20/641), Hz. Ömer, Ebü'd-Derdâ, Abdurrahman b. Avf (öl. 32/652), Ubâde b. Sâmit, Hz. Osman ve Temîm ed-Dârî, gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir.¹⁶³ “*Bir Kimsenin Müslüman Olmasına Vesile Olan Kişi*” hadisini Temîm ed-Dârî'den Kabîsa nakletmiştir.¹⁶⁴ Hadis otoriteleri tarafından *sika* kabul edilmiştir.¹⁶⁵ İclî (öl. 261/875) ile İbn Hacer de onun *sika* olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁶⁶ Hicri 86 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁷

C. Kesîr b. Mürre

Humus'ta yaşamıştır.¹⁶⁸ Suriye'de Ordugâh şehri olan Câbiye'de Hz. Ömer'le beraber bulunmuştur. Halife Abdülmelik b. Mervan dönemine yetiştiği zikredilmiştir.¹⁶⁹ Sahâbî olup olmadığı konusunda şüphe vardır. Kabul edilen görüş tâbîi olduğudur.¹⁷⁰ Onun için *sika*, *sadûk*¹⁷¹ ve *la be'se bihi*¹⁷² ifadeleri kullanılmıştır.¹⁷³ Zehebî ve İbn Hacer de *sika* olduğunu söylemiştir.¹⁷⁴ Muâz b. Cebel (öl. 18/639), Hz. Ömer, Ebü'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmit, Temîm ed-Dârî ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir.¹⁷⁵ Kesîr b. Mürre, Temîm'den “*Kim Bir Gecede Yüz Ayet Okursa, Ona Bir Gece İbadet Sevabı Yazılır*” hadisini nakletmiştir.¹⁷⁶ Ebû Ümâme el-Bâhilî (öl. 86/705) ile aynı yılda veya daha önce vefat ettiği¹⁷⁷ zikredilmekle beraber yetmiş veya seksen yaşlarında vefat ettiği bildirilmiştir.¹⁷⁸

¹⁶² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/391.

¹⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/391; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/282.

¹⁶⁴ Tirmizî, “Ferâiz”, 19 (No. 2112).

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/283; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 8/346-347.

¹⁶⁶ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Kûfî el-İclî, *es-Sikât*, thk. Abdul'Alîm el-Bestevî (Medine: y.y., 1405/1985), 2/215; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 460.

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/283.

¹⁶⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/475. Humus, Suriye Cumhuriyeti'nin üçüncü büyük şehridir.

¹⁶⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 2/992.

¹⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/475-476.

¹⁷¹ Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 277. *Sadûk* ifadesi, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü mertebede bulunan râvi için kullanılır. Böyle bir râvinin rivâyeti yazılır ve araştırılır.

¹⁷² Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 171. *Lâ be'se bih* ifadesi, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü mertebede bulunan râvi hakkında kullanılır. Böyle bir râvinin rivâyeti *i'tibâr* için alınır.

¹⁷³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/46.

¹⁷⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: y.y., 1413/1992), 1/497; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 8/428.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/46; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 2/992.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/156 (No. 16958).

¹⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/47.

¹⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 8/429.

D. Abdurrahman b. Ganm

Babası sahâbîdir. Kendisi de Hz. Peygamber zamanında doğmuştur. Peygamberimizi görüp, görmediği hususunda ihtilaf edilmiştir.¹⁷⁹ İbn Lehîa (öl. 174/790), Leys b. Sa'd (öl. 175/791) ve Yahya b. Bükeyr (öl. 226/840) onun sahâbî olduğunu zikretmişlerdir. Ebû Müshir (öl. 218/833) onun, tâbiînin büyüklerinden olduğunu,¹⁸⁰ İbn Sa'd (öl. 230/845) ise Şam'lı tâbiîlerin büyüklerinden olduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde Abdurrahman da onunla gitmiştir. Hz. Ömer'in halifeliğine kadar Yemen'de kalmıştır.¹⁸² Muâz'ın vefatına kadar ondan ayrılmayarak kendisinden fıkıh öğrendiği ve bu sebeple kendisine “*sâhib-i Muâz*” (Muâz'ın arkadaşı) dendiği söylenmiştir.¹⁸³ Kaynaklarda Şam ve Filistin ehlinin fakihî olduğu zikredilmekle beraber, Hz. Ömer'in onu, insanlara fıkıh öğretmesi için Şam'a yolladığı ifade edilmiştir.¹⁸⁴ İbn Sa'd, İclî, İbn Şeybe (öl. 262/875) ve İbn Hibbân onun *sika* olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁸⁵ Muâz b. Cebel, Hz. Ömer, Ebû Zer el-Ğıfârî (öl. 32/653), Ebû'd-Derdâ ve Temîm ed-Dârî gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir.¹⁸⁶ Tespit edebildiğimize göre Temîm'den bir hadis nakletmiştir.¹⁸⁷ Bu hadis, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde yer almamıştır. Abdurrahman b. Ganm hicri 78 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁸

¹⁷⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/850.

¹⁸⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/858.

¹⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/250.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 3/482.

¹⁸³ Orhan Çeker, “Abdurrahman b. Ganm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/162.

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/45.

¹⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/250-251.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/45.

¹⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2/57 (No. 1275). “Temîm ed-Dârî, Resulullah'a (s.a.v..) her yıl bir tulum şarap hediye ederdi. İçkinin haram kılındığı yıl yine bir tulum (şarap) hediye etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber gülümseyerek: 'Artık bu(şarap) haram kılındı.' Buyurdu. (Temîm:) 'Onu satayım mı?' dedi. Hz. Peygamber: 'Onun satın alınması da bedeli de haramdır.' buyurdu.”

¹⁸⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 2/851.

E. Zürâre b. Evfâ

Basra'da ikâmet etmiş ve kadılık yapmıştır.¹⁸⁹ Temîm ed-Dârî, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe (öl. 58/678), Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-64), Muğîre b. Şu'be (öl. 50/670), İmrân b. Husayn (öl. 52/672), İbn Abbas ve Enes b. Mâlik, gibi sahâbilerden hadis rivâyet etmiştir.¹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Zürâre'nin Basra'da, Temîm'in ise Şam'da bulunması sebebiyle, Zürâre'nin Temîm'den hadis işitmediğini belirtmiştir.¹⁹¹ Fakat “*Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Şey Namazdır.*” hadisinin senedinde Zürâre zikredilmiştir.¹⁹² İbn Sa'd, İclî, Nesâî (öl. 303/915) ve başka muhaddisler onun *sika* olduğunu söylemişlerdir.¹⁹³ Hicrî 93 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁴

F. Mûsâ b. Nusayr

Mağrib bölgesinin yöneticisi ve Endülüs'ü fetheden kumandandır. Temîm ed-Dârî'den rivâyette bulunmuştur.¹⁹⁵ Hz. Muâviye zamanı kumandan kademesine kadar yükselmiş, deniz seferlerine katılmıştır.¹⁹⁶ Bu seferlerden biri de Temîm'le beraber Mısır'a yaptığı yolculuktur. Burada Temîm ile beraber bulunmuş ve ondan hadis nakletmiştir. Ayrıca Mûsâ, Temîm'le yaptığı seferlerde onun, ele geçirilen esirlere çok iyi davrandığını, onların saçlarını tarayıp, yağladığını nakletmiştir.¹⁹⁷ Mûsâ, Hz. Muâviye'yi haksız gördüğü için Sıffîn savaşına katılmamıştır. Tarık b. Ziyâd'la (öl. 102/720) beraber İspanya'nın fethi için çalışmıştır. Hac için çıktığı yolda hicri 98 yılında Medine'de vefat etmiştir. Kaynaklarda onun çok zeki ve dindar bir kimse olduğu bildirilmektedir.¹⁹⁸ Temîm ed-Dârî ile beraber olduğundan tâbiînden kabul edilmiştir. Fakat hali *meçhuldür*. Kaynaklarda onun güvenilir olup olmadığı ile alakalı bir bilgi yoktur.

¹⁸⁹ İbn S'ad, *Tabakât*, 9/150.

¹⁹⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 9/340.

¹⁹¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed- er-ricâl*, thk. Hâlid er-Ribât- Seyyid İzzet İyd (b.y.: Dârü'l-Felâh, 14030/2009), 17/40.

¹⁹² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "İkâmetü's-Salât", 202 (No. 1426).

¹⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 3/322-323.

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/516.

¹⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/496-497.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/497.

¹⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/62; Makrîzî, *Dav'u's-sârî fî ma'rifeti haberi Temîm ed-Dârî*, 23.

¹⁹⁸ Câsim el-Ubûdî, "Mûsâ b. Nusayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/224-225.

G. Atâ b. Yezîd el-Leysî

Medine ehliindendir.¹⁹⁹ Şam'da ikamet ettiği ve tâbiînin büyüklerinden olduğu zikredilmektedir.²⁰⁰ Ali b. el-Medîni (öl. 234/849), Remle'de yaşadığını ve *sika* bir kimse olduğunu söylemiştir. İclî de onun, tâbiînden *sika* bir kimse olduğunu söylemiştir.²⁰¹ Nesâî, İbn Hibbân ve İbn Hacer de onun, *sika* olduğunu zikretmişlerdir.²⁰² Atâ, Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 49/669), Temîm ed-Dârî, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/963) gibi sahâbîlerden rivâyette bulunmuştur. Temîm ed-Dârî'den “*Din nasihattir.*” hadisini nakletmiştir.²⁰³ Hicri 105 yılında vefat etmiştir.²⁰⁴

H. Şehr b. Havşeb

Şamlı olan Şehr, Esmâ bnt. Yezîd'in (öl. 30/650) mevlasıdır. Tâbiîn ulemâsının büyüklerindendir.²⁰⁵ Bilal Habeşî, Esmâ bnt. Yezîd, Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656), Temîm ed-Dârî, Ümmü Habîbe (öl. 44/664), Cerîr b. Abdullah (öl. 51/671), Hz. Peygamberin âzatlısı Sevbân b. Bücdüd (öl. 54/674), Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Ümmü Seleme (öl. 62/681), İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir b. Abdullah (öl. 78/697), gibi birçok sahâbîden hadis nakletmiştir. Şehr'in Ebû Zer, Selman ve Temîm'den yaptığı rivâyetler *mürsel* kabul edilmiştir.²⁰⁶ Temîm ed-Dârî'den “*Ahir Zamanda Bir Topluluk Ortaya Çıkacak*” hadisini nakletmiştir.²⁰⁷ İbn Maîn (öl. 233/848), Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel, Buhârî (öl. 256/870), İclî, İbn Şeybe ve Ebû Zûr'a er-Râzî (öl. 264/878), Şehr'i *sika* veya en azından *makbul* görmüşlerdir. Şu'be (öl. 160/776), Nesâî, Sâcî (öl. 307/920), İbn Hibbân, İbn Adî (öl. 365/976), İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Beyhakî ise (öl. 458/1066), onu *zayıf*, hatta *çok zayıf* kabul etmişlerdir.²⁰⁸ İbn Hacer, onun *sadıuk*

¹⁹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 6/459.

²⁰⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/104.

²⁰¹ İclî, *es-Sikât*, 2/137.

²⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 7/217; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 392.

²⁰³ Müslim, “İmân”, 95.

²⁰⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 7/104.

²⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/372.

²⁰⁶ Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî b. Âdillâh ed-Dimeşkî el-Alâ'î, *Câmi'u't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî (Beyrut: y.y., 1407/1986), 197.

²⁰⁷ İbn Mâce, “Sayd”, 8 (No. 3217).

²⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/370-372.

olduğunu ifade etmekle birlikte *mürsel* rivâyetlerinin fazla olduğunu ve çok *vehim* yaptığını söylemiştir.²⁰⁹ Hicri 112 yılında vefat ettiği zikredilmiştir.²¹⁰

Şehr b. Havşeb hakkında cerhler olsa da onu güvenilir sayan büyük muhaddisler de vardır. Onu ne mutlak *zayıf* saymak ne de tamamen *sika* kabul etmek doğru değildir. En isabetli sonuç, Şehr b. Havşeb'in *muhtelifün fih* (hakkında ihtilaf edilmiş) bir râvi olduğudur. Bu mertebede yer alan râvilerin hadisleri delil olarak kullanılmayıp sadece *i'tibar* (güvenilir başka senedleri bulunup bulunmadığını araştırma) için yazılır.²¹¹

I. Vebere b. Abdurrahman

Kûfe'li tâbiîlerdendir. Temîm ed-Dârî, İbn Abbas, İbn Ömer, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Abdurrahman b. Esved b. Yezîd (öl. 99/717) ve Ebû't-Tufeyl (öl. 100/718), gibi kimselerden hadis nakletmiştir.²¹² Vebere'nin Temîm'den rivâyetleri *mürsel* kabul edilmiştir.²¹³ Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), İclî, Ebû Zûr'a ve İbn Hibbân onu *sika* kabul etmişlerdir. Hicri 116 senesinde vefat etmiştir.²¹⁴

J. Uley b. Rebâh

Mısırlıdır.²¹⁵ Tâbiîn ulemasının büyüklerindendir.²¹⁶ İsmi ile ilgili ihtilaf vardır. Mısırlılar'ın Ali b. Rebâh, Iraklılar'ın ise Uley b. Rebâh şeklinde isimlendirdiği zikredilmiştir.²¹⁷ Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (öl. 36/656-57) ile beraber Zâtüssavârî²¹⁸ savaşına katılmış ve bir gözünü kaybetmiştir. Mısır valisi Abdülaziz b. Mervân'ın kendisini sevdiği sonraları tavrının değişmesi üzerine Afrika'ya savaşmak için gönderildiği ve ölünceye kadar da burada murâtıb olarak görev yaptığı bildirilmektedir.²¹⁹ Uley b. Rebâh, Sürâka b. Mâlik (öl. 24/645), Temîm ed-Dârî, Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665), Ukbe b. Âmir (öl. 58/678), Ebû

²⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 269.

²¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/378.

²¹¹ Mehmet Efendioğlu, "Muhtelifün Fih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/74.

²¹² Mizzî, *Tehzîb*, 30/426-247; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 11/111.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/142.

²¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 30/426-247; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 11/111.

²¹⁵ Abdurrahman b. Ebû Hâtim Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad: Dârü'l-Mearifi'l-İslâmiyye, 1952), 6/186.

²¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/102.

²¹⁷ İbn S'ad, *Tabakât*, 9/518.

²¹⁸ Murat Öztürk, "Zâtüssavârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/152-153. Zâtüssavârî, Müslüman Araplarla Bizanslılar arasında yapılan ve Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanan ilk deniz savaşıdır.

²¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/102.

Hüreyre, Muâviye b. Ebû Süfyân, Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684) ve Cünâde b. Ebû Ümeyye (öl. 80/699), gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir.²²⁰ Temîm ile beraber Mısır seferine katılmış ve ondan hadis nakletmiştir.²²¹ İbn Sa'd ve İclî onun Mısırlı tâbî ve *sika* bir kimse olduğunu zikretmişlerdir.²²² İbn Hacer de onun *sika* olduğunu söylemiştir.²²³ Hicri 117 yılında vefat ettiği nakledilmiştir.²²⁴

K. Süleym (Selim) b. Âmir

Humuslu ve tâbîndendir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ebû'd-Derdâ, Temîm ed-Dârî, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), Avf b. Mâlik (öl. 73/692),²²⁵ Cübeyr b. Nüfeyr, Abdurrahman b. Büsr, Abdurrahman b. Âziz (öl. 83/702), Amr b. Abese,²²⁶ ve Kesîr b. Mürre, gibi kimselerden hadis nakletmiştir. *Mürsel* rivâyetleri vardır. İclî, Nesâî ve İbn Hibbân onun *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir. Ebû Hâtim ise onun için *la be'se bihi* ifadesini kullanmıştır.²²⁷ İbn Hacer, onun *sika* olduğunu ve hicrî 130 yılında vefat ettiğini nakletmiştir.²²⁸

L. Abdullah b. Mevheb

Filistinlidir.²²⁹ Halife Ömer b. Abdülaziz zamanında Filistin kadılığı yapmıştır. Ebû Hüreyre, Muâviye, İbn Ömer ve Kabîsa b. Züeyb'den (öl. 68/705) hadis rivâyet etmiştir. Temîm ed-Dârî'den "*Bir Kimsenin Müslüman Olmasına Vesile Olan Kişi*" hadisini işittiği söylenmiştir. Fakat bu hatalıdır. Abdullah b. Mevheb, Temîm'e yetişememiştir. Buhârî de bu görüştedir.²³⁰ Zikredilen hadis *mürseldir*. Temîm ed-Dârî ve Abdullah b. Mevheb arasında Kabîsa b. Züeyb vardır.²³¹ İclî, onun *sika* olduğunu zikretmiştir.²³² Zehebî ise Abdullah b. Mevheb için *sadûk* ifadesini kullanmıştır.²³³ İbn Hacer de onun *sika* olduğu görüşündedir.²³⁴

²²⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 20/427-428.

²²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 11/62.

²²² İbn S'ad, *Tabakât*, 9/518; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 7/320.

²²³ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 401.

²²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 7/320.

²²⁵ İsmail Lütfî Çakan, "Avf b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/115.

²²⁶ Ahmet Önkâl, "Amr b. Abese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/79. İslâmiyet'i ilk kabul eden sahâbîlerdendir.

²²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 11/344-346; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/166-167.

²²⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 249.

²²⁹ Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/174.

²³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/47.

²³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 5/198.

²³² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/47.

²³³ Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, 1/601.

²³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 325.

M. Ezher b. Abdullah b. Cümeý'

Kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Humusludur.²³⁵ Buhârî, Ezher b. Abdullah, Ezher b. Yezîd ve Ezher b. Saîd diye zikredilen üç kişinin de tek bir kimse olduğunu söylemiştir. Temîm ed-Dârî, Şerîk el-Hevzenî, Abdullah b. Büsr el-Mâzenî, Müslim b. Süleym, Nu'mân b. Beşîr (öl. 64/684) gibi kimselerden hadis nakletmiştir²³⁶ Temîm'den rivâyet ettikleri *mürseldir*. İclî, onun Şamlı ve *sika* olduğunu belirtmiştir.²³⁷ *Nâsıbî* olduğu söylenmiştir. İbn Cârûd, *nâsıbî* olması sebebiyle onu *zayıf* kabul etmiştir.²³⁸ İbn Hacer ise mezhebi sebebiyle eleştirildiğini, fakat *sadûk* olduğunu ifade etmiştir.²³⁹

N. Şurahbîl b. Müslim

Yemenli bir alîmdir. Şam'da yaşamıştır. Amr b. Ma'dikerib²⁴⁰ (öl. 21/641), Ebû'd-Derdâ, Temîm ed-Dârî, Sevbân b. Bücdüd, Ravh b. Zenbâ', Amr b. Esved, Cübeyr b. Nüfeyr gibi kimselerden hadis nakletmiştir.²⁴¹ İclî onun tâbiînden *sika* bir kimse olduğunu nakletmiştir.²⁴² Yahya onu *zayıf* kabul etse de Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân onun *sika* olduğunu ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber'in ashabından beş kişiyi idrak ettiği zikredilmektedir.²⁴³ İbn Hacer, onun *sadûk* bir kimse olduğunu fakat rivâyetlerinde gevşek davrandığını ifade etmiştir.²⁴⁴

²³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 98.

²³⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 2/327-329.

²³⁷ İclî, *es-Sikât*, 1/214.

²³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/204-205.

²³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 98; Aydınî, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 261. *Nâsıbî*, Hz. Osman'a taraftarlık yapıp, Hz. Ali'ye düşmanlık yapan kimseye denir.

²⁴⁰ H. Ahmet Sezikli, "Amr b. Ma'dikerib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/88. *Muhadramûn* şairlerinden olan sahâbîdir.

²⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/325.

²⁴² İclî, *es-Sikât*, 1405/1985, 1/371.

²⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/325.

²⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 265.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TEMÎM ED-DÂRÎ'NİN RİVÂYETLERİ

Bu bölümde Temîm ed-Dârî'nin rivâyetleri ile Cessâse rivâyeti ele alınacaktır. İlk olarak, rivâyetler için esas aldığımız Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki nakiller zikredilecektir. *Müsned*'in yirmi yedinci cildi Şamlı sahâbîlerin rivâyetleri bölümünde “*Temîm ed-Dârî'nin Hadisleri*” zikredilmiştir.²⁴⁵ Tek başlık altında tekrarlarıyla birlikte Temîm ed-Dârî'nin on sekiz, tekrarsız olarak ise sekiz rivâyeti bulunmaktadır. Bu sekiz rivâyet zikredilip, ardından Temîm'e ait olup Dârimî, İbn Mâce ve Tirmizî'de yer alan rivâyetler zikredilecektir. Söz konusu rivâyetler *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde incelenip, bu rivâyetlerin sened ve metinleri üzerinde durulacaktır. Metin farklılıkları belirtilirken, esas rivâyetten farklı olarak zikredilen kısımlar altı çizilerek; esas rivâyette yer alıp ilgili rivâyette bulunmayan ifadeler ise kutu içine alınarak gösterilecektir. Son olarak ise Cessâse hadisi ele alınacaktır. Aşağıda bu rivâyetlere ve ilgili kaynaklardaki değerlendirmelerine yer verilecektir.

4.1 “Din Nasihattir” Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا عبد الرحمن بن مهدي، حدثنا سفيان، عن سهيل بن أبي صالح، عن عطاء بن يزيد الليثي، عن تميم الداري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إن الدين النصيحة، إنما الدين النصيحة" قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله ولكتابه ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize Abdurrahman b. Mehdî anlattı. Bize Süfyân, Süheyl b. Ebû Sâlih'ten o da Atâ b. Yezîd el-Leysî'den o da Temîm ed-Dârî'den Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: “*Din, nasihattir. Şüphesiz din ancak nasihattir.*” Biz kendisine: Kimin için nasihattir? dedik. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Allah, Kitabı, Resûlü, mü'minlerin yöneticileri ve tüm müslümanlar için nasihattir.*”²⁴⁶

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/138.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/138 (No. 16940,41,42,45,46,47); Buhârî, “İmân”, 40; Müslim, “İmân”, 95,96; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (b.y.: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000), “Rikâk”, 41 (No. 2796); Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Edeb”, 66 (No. 4944); Tirmizî, “Birr”, 17 (No. 1926); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen-i Nesâî el-Müctebâ*, thk. Muhammed Rıdvan Araksusi-Muhammed Enes Mustafa el-Hın (Dımeşk: Darü'l Risaleti'l-Âlemiyye, 2018), “Bey'a”, 31 (No. 4197, 98, 99, 4200).

4.1.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Atâ b. Yezîd el-Leysî → Süheyl b. Ebû Sâlih → Süfyân b. Uyeyne → Abdurrahman b. Mehdî → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Atâ b. Yezîd el-Leysî (öl. 105/724): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî’den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Süheyl b. Ebî Sâlih (öl. 138/756): Kaynaklarda onun için *sadûk, sikâ, sebt* ifadeleri kullanılmakla beraber *leyse bi-hucce* ve *leyse bi'l-kaviyy*,²⁴⁷ ifadeleri de kullanılmıştır. Ebû Hâtim, onun için, “*hadisi yazılır, fakat ihticac edilmez*” demiştir. Ömrünün sonlarına doğru hafızası zayıflamıştır. Buhârî, ondan *makrûnen*²⁴⁸ ve *ta'lik*²⁴⁹ olarak rivâyet etmiştir. Müslim (öl. 261/875) de ondan çokça rivâyette bulunmuştur.²⁵⁰

Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814): İbn Hibbân, onun *hâfiz* ve *mutkîn* olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹ İclî’de onun için *sikâ* ve *sebt* ifadelerini kullanmıştır. Şâfiî onun ilmini, “*İmam Mâlik (öl. 179/795) ve Süfyân olmasaydı Hicâz ilmi elden giderdi.*” diyerek ifade etmiştir. Zührî’den gelen rivâyetler konusunda Mâlik b. Enes ile beraber en güvenilir kimse kabul edilmiştir.²⁵² İbn Hacer, onun *sikâ, hafız* ve *hüccet* olduğunu ifade ettikten sonra ömrünün sonlarına doğru hafızasının değiştiğini ve bazen de *tedlis* yaptığını söylemiştir.²⁵³ Sonuç olarak cerh ve ta’dil kitaplarının hemen hemen hepsinde Süfyân b. Uyeyne için *tâ’dil* ifadeleri kullanılmıştır.

Abdurrahman b. Mehdî (öl. 198/814): Kendisi için *hafız, hüccet, sebt* ve *sika* gibi *ta’dil* lafızları kullanılmıştır. Basra’da onun gibisinin olmadığı, birçok

²⁴⁷ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 175. *Leyse bi-hucce*, Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin beşinci mertebesidir. Böyle bir râvinin rivâyeti araştırılır ve ona göre değerlendirilmek üzere *i’tibar* için alınır. *Leyse bi'l-kaviyy*, Zehebî ve Irâkî’ye göre *leyse bi-hucce* ile aynı anlamdadır.

²⁴⁸ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis İlimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 209. *Makrûn* rivâyet, zayıf râvilerle güçlü râvileri aynı senedde bir araya getirerek hadisi ve senedi kuvvetlendirmek amacına dayanır.

²⁴⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis İlimleri Sözlüğü*, 390. *Ta'lik*, isnadın râviden olan kısmından bir veya birkaç kişiyi zikretmemeye denir.

²⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/263-264; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 259.

²⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/404.

²⁵² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/119-121.

²⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 245.

hadisi ezberlediği ve hadisleri manen değil de lafzen nakletmeyi uygun gördüğü zikredilmiştir. Kendisine sorulan “*Hangisi senin için daha sevimidir: Allah Teâlâ’nın günahlarını affetmesi mi, hadis ezberlemen mi?*” sorusuna “*hadis ezberlemek*” cevabını vermiştir. Ali b. Medîni de Abdurrahman b. Mehdî için “*İnsanların en âlimi ve hadisleri en iyi bilen kimse*” ifadesini kullanmıştır.²⁵⁴

Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855): *Müsned* isimli meşhur eserin müellifidir. Hanbelî mezhebinin imamı olmakla birlikte meşhur bir muhaddistir. Kendisi için *sikâ*, *sebt*, *imam*, *hafız*, *hüccet* ve *şeyh* gibi birçok *ta’dil* ifadesi kullanılmıştır. Şâfiî, onun için “*Bağdat’tan çıktıktan sonra arkamda Ahmed b. Hanbel’den daha âlim, muttaki, fakih ve zühd sahibi kimseyi bırakmadım.*” demiştir. Yahya b. Maîn, Ali b. Medîni, İshak b. Râhûye (öl. 238/853) ve birçok âlimin onun hakkında övgü dolu sözleri olmuştur.²⁵⁵ Abbasi halifesi Me’mun döneminde meydana gelen mihne hadisesinde ilk sorguya çekilen âlimlerdendir.²⁵⁶

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (öl. 270/903): Ahmed b. Hanbel’in oğlu ve önemli talebelerindendir. *Müsned*’in tamamını babası Ahmed b. Hanbel’den rivâyet etmiştir. Kendisi için *sikâ*, *sebt* ve *sadûk* ifadeleri kullanılmıştır. Nesâî ve Dârekutnî (öl. 385/995) gibi hadis konusunda titiz iki münekkid onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel de oğlu Abdullah için “*hadis âlimlerinden biridir.*” demiştir.²⁵⁷ Bu sebeple “*üstat oğlu üstat*” şeklinde övülmüştür. Hadislerdeki *illetleri* (gizli kusurları) tespit etmede mahir bir âlimdir. Babasının eseri olan *Müsned*’in tertip ve düzenini o bitirmiştir. Esere *Zevâidü Abdillâh* diye anılan ilaveler eklemiştir. *Müsned*’de حدثنا عبد الله حدثني أبي ifadesiyle nakledilen hadisler Ahmed b. Hanbel’in derlediği rivâyetlerdir. حدثنا عبد الله ifadesiyle rivâyet edilenler ise Abdullah’ın *zevâid*’lerindendir.²⁵⁸

Senedle İlgili Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel’in zikrettiği bu sened, incelediğimiz üzere *sahihtir*. Şuayb Arnaût da Ahmed b. Hanbel’in zikrettiği ilk

²⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/279-281.

²⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/72-76.

²⁵⁶ Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/26-28. Mihne, Abbâsîler döneminde Mutezile etkisinde kalmış bazı halifelerin halku’l-Kur’ân (Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı) konusunda bazı âlimleri sorguya çekip eziyet etmeleridir.

²⁵⁷ Ebû Hâtîm Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 5/7; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 13/516-523; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 5/141-143.

²⁵⁸ Salahattin Polat, “Abdullah b. Ahmed b. Hanbel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/81.

senedin Müslim'in şartlarına göre *sahih* olduğunu zikretmiştir.²⁵⁹ Ayrıca bu hadisi Ahmed b. Hanbel, ele aldığımız esas rivâyet dışında Temîm ed-Dârî'den altı ayrı tarikla nakletmiştir. Bu tarikler ilk rivâyetin mükerreri hükmündedir.²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, hadisi Temîm ed-Dârî dışında Ebû Hüreyre²⁶¹ ve Abdullah b. Abbas²⁶² tarikleriyle nakletmiştir. Ebû Hüreyre'nin isnadı *sahih*, İbn Abbas'ın isnadı ise *sahih li-gayrihi* kabul edilmiştir.

Buhârî, hadisi "**İman**" kitabında "**Din nasihattir**" bab başlığı altında muallak olarak zikretmiştir.²⁶³ İbn Hacer, Buhârî'nin hadisi senedsiz (muallak) olarak aktarmasının, onun kendi rivâyet şartlarına uymamasından kaynaklandığını belirtmiş; ancak hadisi bab başlığı olarak zikretmesinin, hadisin genel olarak *sahih* olduğuna işaret ettiğini ifade etmiştir.²⁶⁴ Müslim, hadisi "**İman**" kitabının "**Din nasihattir**"²⁶⁵ babında dört farklı tarikla Temîm ed-Dârî'den nakletmiştir.²⁶⁶

Dârimî ve Tirmizî rivâyeti Temîm ed-Dârî kanalıyla nakletmemişlerdir. Dârimî, Abdullah b. Ömer'den iki tarikla "**Kitabü'r-Rikâk**" bölümünün "**Din nasihattir**" babında zikretmiştir.²⁶⁷ Tirmizî ise "**Kitabu'l-Birr**" bölümünün "**Din nasihattir**" babında Ebû Hüreyre kanalıyla nakletmiştir. Tirmizî, kendi zikrettiği hadis için *hasen* ifadesini kullanmıştır.²⁶⁸

Ebû Dâvûd, hadisi "**Kitabu'l-Edeb**" bölümünde "**Nasihât**" babında Temîm'den tek bir tarikla nakletmiştir. Şuayb Arnaût, Ebû Dâvûd'un zikrettiği hadisin *sahih* olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹ Nesâî, ise rivâyeti, "**Kitabu'l-Bey'a**" da "**Yöneticiler için nasihat**"²⁷⁰ babında üç tanesi Temîm'den²⁷¹ dört tanesi Ebû Hüreyre'den²⁷² olmak üzere yedi farklı tarikla rivâyet etmiştir.

²⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/138.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/138 (No. 16940,41,42,45,46,47).

²⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/335, (No: 7954).

²⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/318, (No: 3281).

²⁶³ Buhârî, "İmân", 40.

²⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/137.

²⁶⁵ Müslim, "İmân", 95.

²⁶⁶ Müslim, "İmân" 95, 96.

²⁶⁷ Dârimî, "Rikâk", 41 (No. 2796).

²⁶⁸ Tirmizî, "Birr", 17 (No. 1926).

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 66 (No. 4944).

²⁷⁰ Nesâî, "Bey'a", 31.

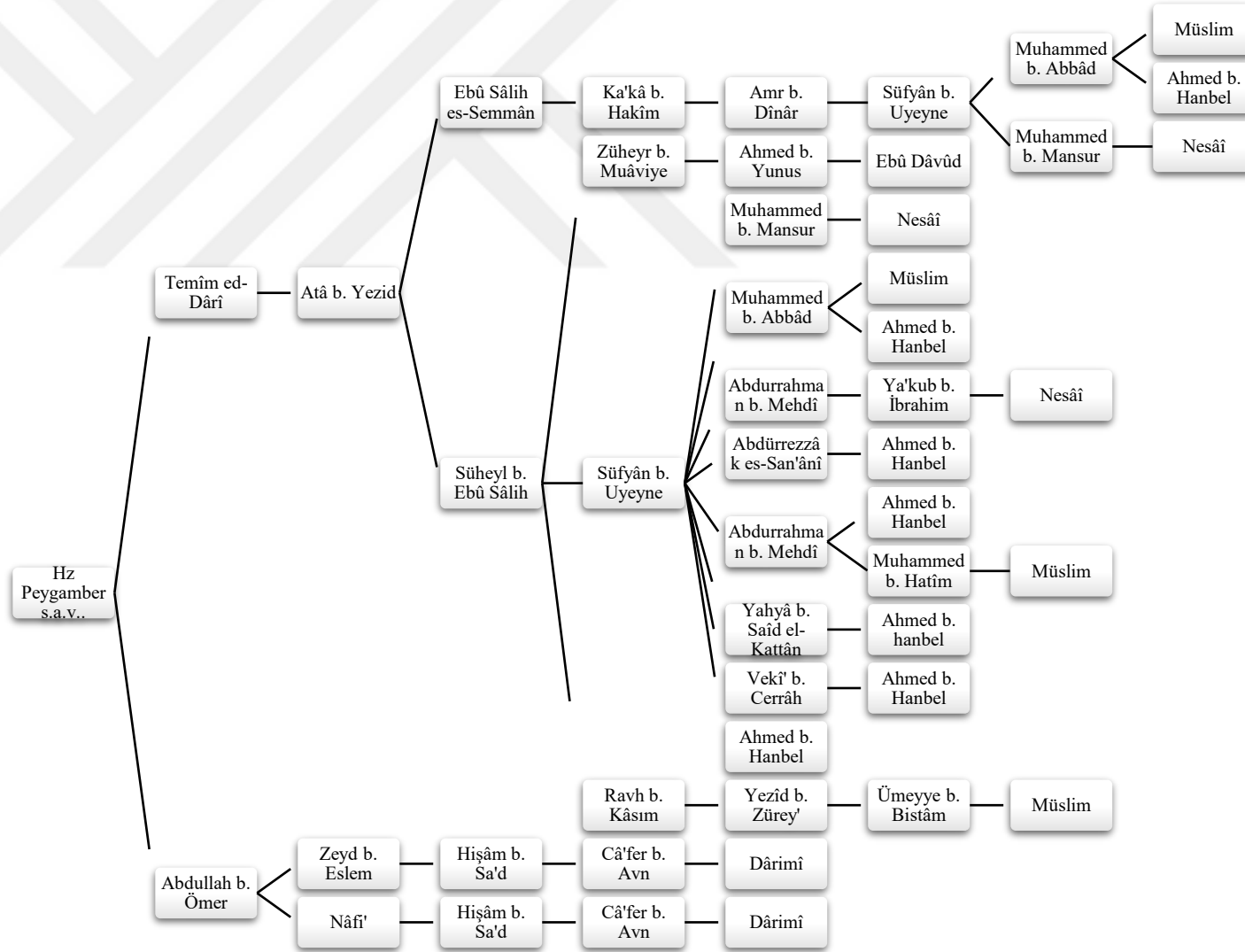
²⁷¹ Nesâî, "Bey'a", 31 (No. 4197, 98).

²⁷² Nesâî, "Bey'a", 31 (No. 4199, 4200).

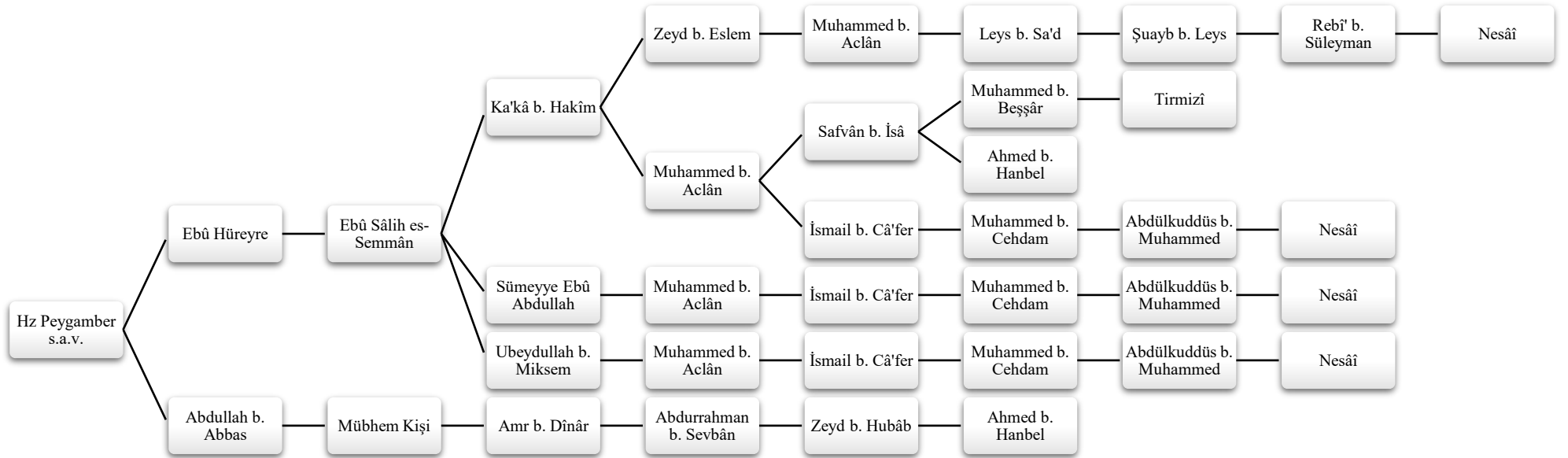
Sonuç olarak, esas aldığımız senedin *sahih* oluşu ve diğer tarîklerin de bunu teyit etmesi, hadisın sened ve metin bakımından güvenilirliğini ve tutarlılığını ortaya koymaktadır.

Şekil 2: “Din nasihattir” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

Şekil 3: “Din nasihattir” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

4.1.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Ahmed b. Hanbel (Esas alınan rivâyet)	إن الدين النصيحة، إنما الدين النصيحة "قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله وكتابه ورسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Ahmed b. Hanbel	إنما الدين النصيحة، إنما الدين النصيحة "قيل: لمن؟ يا رسول الله؟ قال: "الله ورسوله وكتابه ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Ahmed b. Hanbel	إن الدين النصيحة إنما الدين النصيحة ثلاثا.
Ahmed b. Hanbel	إن الدين النصيحة، إن الدين النصيحة، إن الدين النصيحة "قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله وكتابه ولنبيه ولأئمة المؤمنين وعامتهم."
Ahmed b. Hanbel	إن الدين النصيحة، إنما الدين النصيحة ثلاثا قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله وكتابه ورسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Ahmed b. Hanbel	إن الدين النصيحة إنما الدين النصيحة "قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله، وكتابه ورسوله، ولأئمة المؤمنين وعامتهم."
Ahmed b. Hanbel	إن الدين النصيحة ثلاث مرات إنما الدين النصيحة قال: قيل: يا رسول الله، لمن؟ قال: "الله، وكتابه، ورسوله، ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Buhârî (Bab başlığı)	الدين النصيحة: الله ورسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم.
Müslim	إن الدين النصيحة إنما الدين النصيحة قلنا: لمن يا رسول الله؟ قال "الله وكتابه ورسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Dârimî	إن الدين النصيحة إنما الدين النصيحة قال: قلنا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله، ورسوله، وكتابه، ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Ebû Dâvûd	إن الدين النصيحة، إن الدين النصيحة، إن الدين النصيحة، قالوا: لمن يا رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: "الله وكتابه ورسوله وأئمة المؤمنين وعامتهم، أو أئمة المسلمين وعامتهم."
Tirmizî	إن الدين النصيحة ثلاث مرار، إنما الدين النصيحة قالوا: يا رسول الله لمن؟ قال: "الله وكتابه ورسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم."

Nesâî (İlk iki tarik aynı)	إن الدين النصيحة إنما الدين النصيحة قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله، ولكتابه ولرسوله، ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Nesâî	إن الدين النصيحة، إن الدين النصيحة، إنما الدين النصيحة قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله، ولكتابه، ولرسوله، ولأئمة المسلمين وعامتهم."
Nesâî	إن الدين النصيحة إنما الدين النصيحة قالوا: لمن يا رسول الله؟ قال: "الله، ولكتابه، ولرسوله، ولأئمة المسلمين وعامتهم."

Metinle İlgili Değerlendirme: Hadisin metninde zikredilen “*Din nasihattir*” ifadesi bazı tariklerde birkaç defa tekrar edilmiştir. Bu yöntem, Hz. Peygamber’in eğitim metotlarından biridir. O, bir ifadeye dikkat çekmek istediğinde aynı cümleyi birkaç defa tekrarlamıştır.²⁷³ Ayrıca güvenilir bir râvinin rivâyetinde diğer râvilerin zikretmediği bir bilgi vermesi, hadis ilminde *ziyâdetü’s-sika* kapsamında değerlendirilmektedir.²⁷⁴ Bu farklılıklar, rivâyetlerin özünü değil, üslup ve vurguyu etkilemektedir.

Ahmed b. Hanbel’in ikinci tariki ve Dârimî’nin naklettiği tarikte kitap ve resul kelimeleri yer değiştirilerek zikredilmiştir. Bu durum, *maklûb* hadise örnektir. Metinde yapıldığından *maklûbü’l-metin* denir.²⁷⁵ Fakat Hz. Peygamber’in söz konusu ifadeyi her iki üslupta da kullanmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Hadiste, bazı tariklerde “*Müslümanların önderleri*”, bazılarında ise “*müminlerin önderleri*” ifadesi yer almaktadır. Bu farklılık, rivâyeti nakleden râvilerin lafız tercihindendir. Hadis metnindeki bu farklılık, rivâyetlerin

²⁷³ Buhârî, “İlim”, 30; Buhârî *Sahih*’inde bu konuyla ilgili “Söylediği kendisinden iyice anlaşılсын diye sözü üç defa tekrar eden kimse” şeklinde bab başlığı vermiştir.

Emine Demil, “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Metodu”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi* 5/2 (2019), 229-230.

²⁷⁴ Salih Karacabey, “Ziyâdetü’s-Sika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/486-487.

²⁷⁵ Mustafa Ertürk, “Maklûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/447-448.

lafzen değil manen aktarılmasıyla ilgili olabilir. Nitekim sahâbe ve tâbiûn, hadisleri manen rivâyet etmeyi olağan görmüşlerdir.²⁷⁶

Sonuç olarak, rivâyetin lafızlarında bazı farklılıklar görülse de anlam ve gaye açısından birlik söz konusudur. Hadis bütün rivâyetleriyle birlikte ele alındığında şu mesaj çıkmaktadır: Din, Allah’a, Kitabına, Resulüne, Müslüman yöneticilere ve bütün Müslümanlara karşı samimiyet, sadakat ve hayır istemektir. Nasihat kavramı İslâm’ın özünü ve Müslümanların birbirine ve Allah’a karşı sorumluluklarını ifade eden kuşatıcı bir ilkedir. Hadis, İslâm’ın özünün samimiyet ve hayır istemek olduğunu bildirmektedir.

Ayrıca, esas aldığımız senedin *sahih* oluşu ve diğer tarîklerin de bunu teyit etmesi, hadisin sened ve metin bakımından *sıhhatli* olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁷⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 96-99.

4.2 “İnsanların Hepsi Senin Gibi Olsa Buna Aldırmam” Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا حماد بن أسامة، قال: أخبرنا هشام، عن أبيه، قال: خرج عمر على الناس يضربهم على السجدين بعد العصر، حتى مر بتميم الداري، فقال: لا أدعهما، صليتهما مع من هو خير منك رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال عمر: "إن الناس لو كانوا كهينتك لم أبالي."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize Hammâd b. Üsâme anlattı. Bize Hişâm b. Urve babasında (Urve b. Zübeyr) haber verdi. Hz. Ömer bir gün halkın yanına çıktı. İkinci namazından sonra iki rekât namaz kılanları görünce elindeki kırbaçla onlara dokunarak ikaz etti. Nihayet Temîm'in yanına geldi ve onu da bu namaz konusunda ikaz etti. Temîm: *"Bu iki rekât namazı terk etmeyeceğim. Çünkü ben bu namazı senden daha hayırlı olan Resulullah ile kıldım"* diyerek itiraz edince Hz. Ömer şöyle dedi: *"İnsanların hepsi senin bildiklerini bilmiyor. Keşke hepsi senin gibi olsa, buna aldırmam."*²⁷⁷

4.2.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Urve b. Zübeyr b. Avvâm → Hişâm b. Urve b. Zübeyr → Hammâd b. Üsâme → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Urve b. Zübeyr b. Avvâm (öl. 94/713): Babası, aşere-i mübeşşereden olan Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656), annesi ise Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ bnt. Ebû Bekir'dir. (öl. 73/692)²⁷⁸ Hz. Hatice halası, Hz. Aişe ise teyzesidir. Hz. Osman'ın şehâdetine, Cemel Vak'ası'na, abisi Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesine, Harre Vak'ası'na ve Kerbelâ olayına şahitlik etmiştir.²⁷⁹ Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle siyer ve megâzi konularında çok bilgi sahibidir. Zehebî, megâzi alanında ilk eser verenin Urve b. Zübeyr olduğunu zikretmiştir.²⁸⁰ Medine'li meşhur yedi fakihten biridir.²⁸¹ Kendisi için *sebt*, *sikâ* ve *hâfız* gibi *ta'dil* ifadeleri kullanılmıştır. Ashâbın büyüklerini görmüş ve onlardan hadis rivâyet etmiştir. Hz. Aişe'nin hadislerini en iyi bilen kimse olmasının yanında ondan fıkıh ilmini de

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/141, (No: 16943).

²⁷⁸ İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/183-185.

²⁷⁹ Adem Höçük, "İlimde Bir Zirve Şahsiyet: Urve b. Zübeyr", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (28 Temmuz 2022), 554.

²⁸⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 2/1139.

²⁸¹ Cengiz Kallek, "Fukahâ-yi Seb'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/214.

öğrenmiştir.²⁸² Ayrıca hadis tedvînini başlatan ilk nesil içinde yer almıştır. Bu sebeple bazı Batılı araştırmacılar Urve b. Zübeyr'i "*isnad metodunun babası*" şeklinde takdim etmişlerdir.²⁸³

Hişâm b. Urve b. Zübeyr b. Avvâm (öl. 146/763): Sehl b. Sa'd, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'i görmüştür. Abdullah b. Ömer'in yanına küçükken götürülmüştür. İbn Sa'd, Ebû Hâtim er-Râzî, Yahyâ b. Maîn gibi âlimler Hişâm'ın *sika* olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber kendisi için *sebt*, *hüccet*, *imam*, *kesiru'l-hadis* gibi *ta'dil* ifadeleri kullanılmıştır. Ya'kub b. Şeybe, Hişâm b. Urve'nin *sika* olduğunu fakat Irak'a gittikten sonra hadis rivâyetinde gevşek davrandığını, babasından duymadığı hadisleri duymuş gibi naklettiğini söylemiştir.²⁸⁴ Hişâm'ın ömrünün sonlarına doğru rivâyetleri birbirine karıştırdığı ileri sürülmüş, fakat Zehebî, onun *hüccet* olduğunu zikretmiş, hafızası zayıflasa bile rivâyetleri birbirine karıştırmadığını söylemiştir.²⁸⁵

Hammâd b. Üsâme b. Zeyd (öl. 201/817): Kendisi içim *sebt*, *sikâ*, *hâfız* ve *sadûk* gibi *ta'dil* ifadeleri kullanılmıştır. Ahmed b. Hanbel'e Ebû Âsım ve İbn Üsâme hakkında soru sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: "*Üsâme, Ebû Âsım gibi yüz kişiden daha sebt'tir.*" Hadis konusunda neredeyse hiç hata yapmadığı zikredilmiştir.²⁸⁶ İclî de Kûfe'de onun kadar akıllı bir gencin bulunmadığını aynı zamanda hadis ashâbın önde gelen âlimlerinden sayıldığını ifade etmiştir.²⁸⁷

Senedle İlgili Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel'in "*Müsned*"i hariç bu hadis, Kütüb-i Tis'a'da yer almamaktadır. Hadis, seneddeki *inkitâ* sebebiyle *zayıftır*. Urve b. Zübeyr, Hz. Ömer'den veya Temîm ed-Dârî'den bu hadisi işitmemiştir. Fakat Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in ikindiden sonra namaz kılmayı yasakladığı, *sahih* tarikli rivâyetler mevcuttur.²⁸⁸

Taberânî bu hadisi *Mu'cemü'l-kebir* ve *Mu'cemü'l-evsat* isimli eserlerinde; Temîm ed-Dârî → Urve b. Zübeyr b. Avvâm → Muhammed b. Abdurrahman b.

²⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 7/182-184.

²⁸³ Aycan, "Urve b. Zübeyr", 42/183-185.

²⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/24-25.

²⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/25-26.

²⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/277-278.

²⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 3/3.

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/141, (No: 16943). İkindiden sonra namaz kılmanın yasak olduğu rivâyetler; Buhârî, "Mevâkıtu's-Salat", 30-32; "Fedâilü's-Sahâbe", 28; Müslim, "Salât", 285-297; Ebû Dâvûd, "Salât", 298; Tirmizî, "Salât", 20; Nesâî, "Mevâkıt", 34-35.

Nevfel → Leys b. Sa'd → Abdullah b. Sâlih el-Mısrî → Muttalib b. Şuayb el-Ezdî → Taberânî isnadıyla nakletmiştir.²⁸⁹

Bu isnad *sahih* tir. Fakat, Leys b. Sa'd bu senedde *teferrüd* (tek kalmıştır) etmiştir.²⁹⁰ *Mu'cemü'l-kebir* ve *Mu'cemü'l-evsat* zikredilen rivâyet;

حدثنا مطلب بن شبيب الأزدي، ثنا عبد الله بن صالح، حدثني الليث، عن أبي الأسود، عن عروة بن الزبير، قال: أخبر تميم الداري، أو أخبرت عنه، أن تميما الداري، ركع ركعتين بعد نهى عمر بن الخطاب رضي الله عنه، عن الصلاة بعد العصر، فاتاه فضربه بالدرة، فأشار إليه تميم أن اجلس، وهو في صلاته فجلس عمر حتى فرغ تميم، فقال لعمر: لم ضربتني؟ قال: لأنك ركعت هاتين الركعتين وقد نهيت عنهما، قال: فإني قد صليتهما مع من هو خير منك مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال عمر رضي الله عنه: «إني ليس بي إياكم أيها الرهط، ولكني أخاف أن يأتي بعدكم قوم، يصلون ما بين العصر إلى المغرب، حتى يَمروا بالساعة، التي نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يصلوا فيها، كما وصلوا بين الظهر، والعصر ثم يقولون قد رأينا فلان، وفلان يصلون بعد العصر

Tercüme: Bize Muttalib b. Şuayb el-Ezdî anlattı. Bize Abdullah b. Sâlih anlattı. Bana Leys, Ebû'l-Esvet'den, o da Urve b. Zübeyr'den anlattı. Urve dedi ki: Bana Temîm ed-Dârî haber verdi -yahut onun hakkında bana haber verildi- ki, Temîm ed-Dârî, Hz. Ömer b. Hattâb'ın ikindiden sonra namaz kılmayı yasaklamasından sonra iki rekât namaz kılmıştı. Bunun üzerine Ömer yanına geldi ve ona kırbaça vurdu. Temîm ise namazda iken eliyle Ömer'e oturmasını işaret etti. Ömer de oturdu. Temîm namazını bitirince ona şöyle dedi: "Bana niçin vurdun?" Ömer dedi ki: "Çünkü sen bu iki rekâtı kıldın, oysa ben bunu yasaklamıştım." Bunun üzerine Temîm dedi ki: "Ben bu iki rekâtı, senden daha hayırlı biriyle, Allah'ın Resulü (s.a.v.) ile birlikte kılmıştım." Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Ey topluluk! Benim kastım siz değilsiniz. Ancak ben korkuyorum ki, sizden sonra bir kavim gelir, ikindi ile akşam arasında sürekli namaz kılarlar. Nihayet, Resulullah'ın (s.a.v.) (s.a.v.) namaz kılmayı yasakladığı vakte kadar devam ederler. Sonra da: 'Biz falanı ve falanı ikindiden sonra namaz kılarlarken gördük' derler."

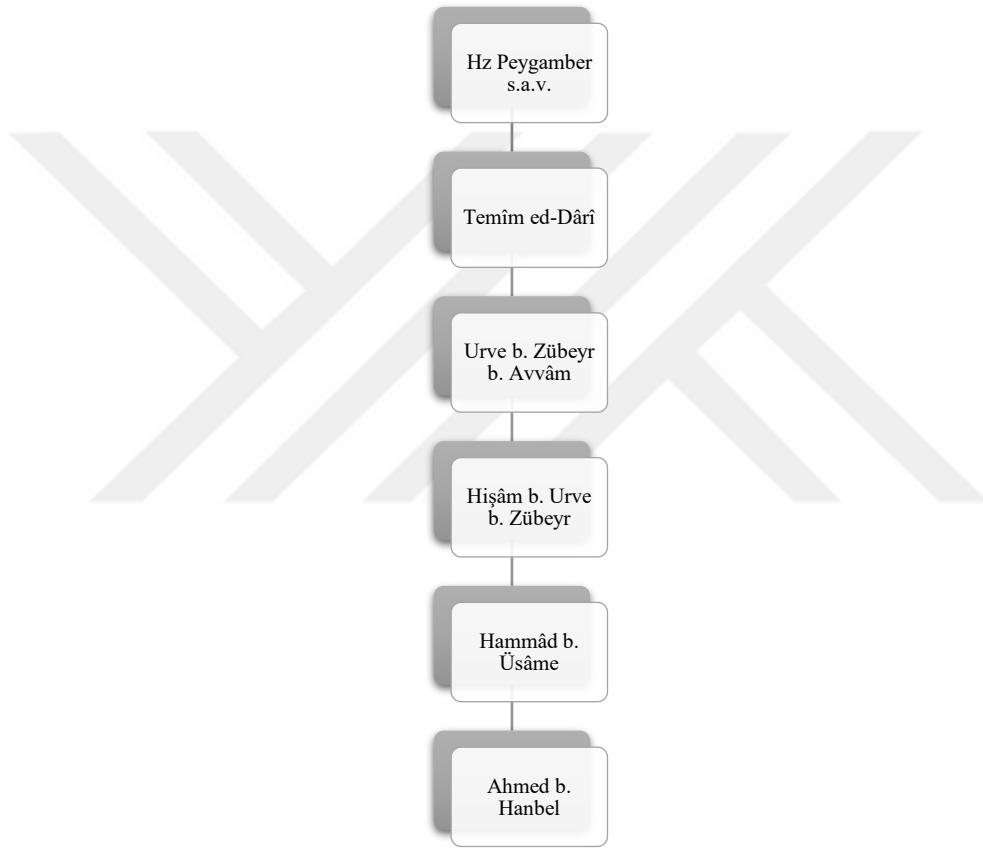
Heysemî, *Mecmau'z-zevâid* isimli eserinde Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'de geçen rivâyetleri zikretmiştir. *Müsned*'de geçen rivâyette, Urve'nin Ömer'den işitmediğini söylemiştir. Taberânî'nin rivâyetinin ise *sahih* olduğunu,

²⁸⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/58 (No. 1281).

²⁹⁰ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Muce'mü'l-evsat*, thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed- Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.), 8/296 (No. 8684).

senedde yer alan Abdullah b. Sâlih'in güvenilir olduğunu belirtmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel ve başkaları, Abdullah b. Sâlih'i *zayıf* kabul etmiştir.²⁹¹ Ahmed b. Hanbel'in, Taberânî'de geçen ve daha *sahih* kabul edilen rivâyeti *Müsned*'ine almamasının sebeplerinden biri bu olabilir. Bir diğer sebep ise Leys'in senedde tek kalmış olmasıdır. *Müsned*'de verilen rivâyette ise Urve b. Zübeyr'in Ömer'den yaptığı rivâyet *mürseldir*.

Şekil 4: “İnsanların hepsi senin gibi olsa, buna aldırmam.” Hadisi İsnad Şeması

Metinle İlgili Değerlendirme: *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde değerlendirdiğimiz hadis, yalnızca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde nakledilmektedir. Bu sebeple metin farklılıkları bulunmamaktadır.

²⁹¹ Ebu'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'i'z-zevâ'id ve menba'i'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 2/222-223.

4.3 “Bir Kimsenin Müslüman Olmasına Vesile Olan Kişi” Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا إسحاق بن يوسف الأزرق، قال: حدثني عبد العزيز بن عمر بن عبد العزيز، قال: سمعت عبد الله بن موهب يحدث عمر بن عبد العزيز، عن تميم الداري قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل يسلم على يدي الرجل، فقال: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize İshâk b. Yusuf b. Mirdâs anlattı. Bana Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz anlattı. Abdullah b. Mevheb'in Ömer b. Abdülazîz'e şöyle dediğini işittim: Temîm ed-Dârî dedi ki: Resulullah'a (s.a.v.) bir adamın başka bir adamın eliyle (vesilesiyle) Müslüman olması hakkında soruldu. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Müslüman olmasına vesile olan kişi, onun hayatında da ölümünde de en çok hak sahibi olandır.”²⁹²

4.3.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Abdullah b. Mevheb → Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz → İshâk b. Yusuf b. Mirdâs → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel → Ahmed b. Hanbel

Abdullah b. Mevheb (öl. 110/729): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî’den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz (öl. 150/767): İbn Hibban, onun *sikâ* olduğunu zikretmiş, bazen hata yaptığını bununla birlikte *itibar* için hadislerinin kullanılabileceğini ifade etmiştir.²⁹³ İbn Maîn, Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi âlimler de onu *sikâ* kabul etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise hafızasının iyi olamadığını ve *itkân*²⁹⁴ sahibi olmadığını zikretmiştir.²⁹⁵

İshâk b. Yusuf b. Mirdâs (öl. 195/811): İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İcîlî onun *sika* olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hâtim de onun *sadûk* olduğunu ifade

²⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/144-152, (No. 16944, 16948, Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği 16944 nolu rivâyetin senedinde Ömer b. Abdülazîz zikredilmiştir. Fakat bu hatalıdır. Senedde Ömer b. Abdülazîz yoktur.); Buhâri, “Ferâiz”, 21; Dârimî, “Ferâiz”, 34 (No. 3076); İbn Mâce, “Ferâiz”, 18 (No. 2752); Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 13 (No. 2918); Tirmizî, “Ferâiz”, 19 (No. 2112); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdulmun'îm (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), “Ferâiz”, 28 (No. 6378, 6379, 6380).

²⁹³ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/114.

²⁹⁴ Aydınî, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 153. *İtkân*, râvinin hadisi korumada çok titiz olmasıdır.

²⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/349-350.

etmiştir.²⁹⁶ Zehebî, İshâk b. Yusuf için *imâm, hâfız ve hüccet* ifadelerini kullanmıştır.²⁹⁷

Senedle İlgili Değerlendirme: Hadis, seneddeki *inkitâ* sebebiyle *zayıf* kabul edilmiştir. Abdullah b. Mevheb, Temîm ed-Dârî'yi görmemiş ve bu hadisi de bizzat ondan işitmemiştir. Abdullah b. Mevheb ile Temîm ed-Dârî arasında Kabîsa b. Züeyb vardır. Şâfiî, Ebû Zür'a, Tirmizî ve Nesâî bu görüştedirler. Muhaddisler Abdullah'ın Temîm'den zikrettiği rivâyetleri hatalı olarak değerlendirmişlerdir.²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel de *İlel* isimli eserinde bu hadisin kendisine *sahih* olarak ulaşmadığını ve senedinin *zayıf* olduğunu zikretmiştir.²⁹⁹

Ahmed b. Hanbel, rivâyeti Temîm'den iki senedle daha nakletmiştir. Bu senedlerde *zayıf* kabul edilmiştir.³⁰⁰ Buhârî, hadisi "**Ferâiz**" kitabında "**Bir kimsenin Müslüman olmasına vesile olma**" babında muallak olarak zikretmiştir.³⁰¹ "*Velâ, yalnızca azat edene aittir.*" hadisine aykırı olduğu gerekçesiyle ve senedinde kopukluk bulunmasından dolayı Buhârî ve diğer âlimler hadisi *sahih* olarak kabul etmemişlerdir.³⁰²

Dârimî, hadisi "**Ferâiz**" kitabının "**Bir kimsenin başka bir kimse ile velâyet ilişkisi kurması**" babında Temîm'den tek bir senedle nakletmiş ve isnadının *sahih* olduğunu belirtmiştir.³⁰³ İbn Mâce de hadisi "**Ferâiz**" kitabında "**Bir adamın, başka bir adamın eliyle Müslüman olması**" babında Temîm'den tek bir senedle nakletmiştir. Onun rivâyeti de *zayıf* kabul edilmiştir.³⁰⁴ Ebû Dâvûd, rivâyeti "**Ferâiz**" kitabının "**Bir adamın, başka bir adamın eliyle Müslüman olması**" isimli babında Temîm'den iki isnadla nakletmiştir. Bu isnadların râvileri güvenilirlerdir. Ancak isnadda bulunan Yahyâ b. Hamza, Kabîsa b. Züeyb'i zikretme hususunda tek kalmıştır. Bu sebeple tenkit edilmiştir. Hadisin Yahyâ b. Hamza'dan gelen isnadını Ebû Zür'a, Hâkim (öl. 405/1014), İbn Türkânî (öl. 750/1349) ve

²⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/257.

²⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/171.

²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/144.

²⁹⁹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li ulûmi'l-İmâm Ahmed- İlelül-hadis*, thk. Hâlid er-Ribât- Seyyid İzzet İyd (b.y.: y.y., 14030/2009), 15/246.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/148; 152 (No. 16948, 16953).

³⁰¹ Buhârî, "**Ferâiz**", 21.

³⁰² Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 23/256.

³⁰³ Dârimî, "**Ferâiz**", 34 (No. 3076).

³⁰⁴ İbn Mâce, "**Ferâiz**", 18 (No. 2752).

İbn Kayyim (öl. 751/1350)) *sahih* saymışlardır. Çünkü seneddeki aracı kişi (yani Kabîsa b. Züeyb) bilinmektedir ve o güvenilir bir râvidir, ayrıca Temîm ile aynı dönemde yaşamıştır (yani ondan rivâyet edebilir). Ancak Kabîsa sadece Yahyâ b. Hamza'nın rivâyetinde geçmektedir. Oysa bu hadisi on üç veya daha fazla kişi rivâyet etmiş ve hiçbirisi Kabîsa'yı zikretmemiştir.³⁰⁵

Tirmizî, hadisi “*Ferâiz*” kitabında “*Bir kimsenin eliyle Müslüman olan kişinin mirası hakkı*” babında üç ayrı senedle Temîm'den nakletmiş, ilim ehlinde bazı kimselerin bu hadis ile amel ettiğini fakat kendisine göre *muttasıl* olmadığını belirtmiştir.³⁰⁶ Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*'sında hadisi “*Ferâiz*” kitabında “*Muvâlât ile anlaşmaya bağlı mevâlinin mirası*” babında Temîm ed-Dârî ve Abdullah b. Mevheb vasıtasıyla nakletmiştir. Bu isnadda ise zikrettiğimiz gibi kopukluk vardır.³⁰⁷

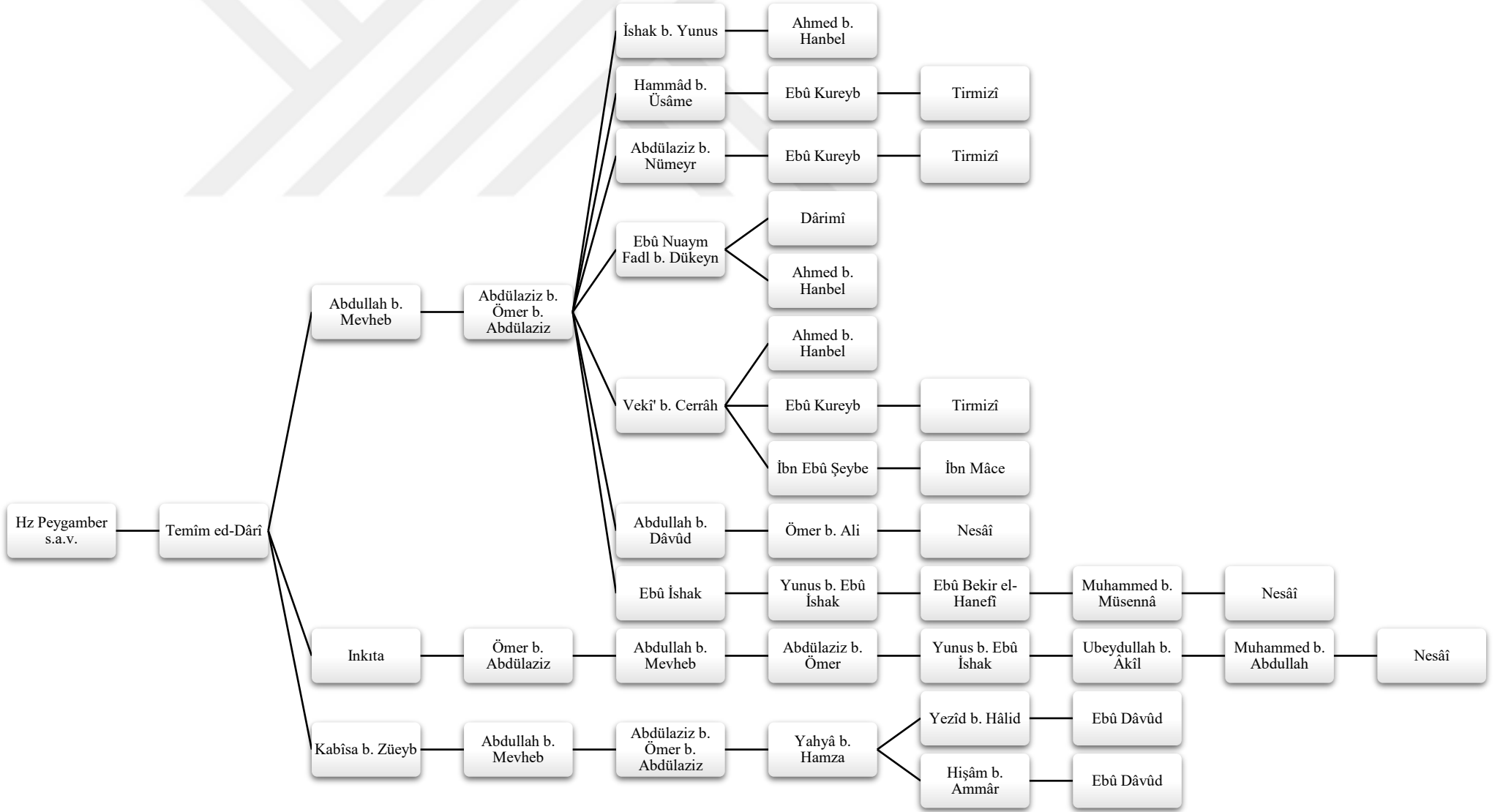
Sonuç olarak, hadisin senedi kopuk olduğundan, tek başına *sahih* derecesinde olmadığı görülmektedir. Ancak hadisin *zayıfta* olsa farklı tariklerden gelmesi ve Yahyâ b. Hamza'dan gelen rivâyetin *garip* de olsa *sahih* kabul edilmesi hadisi, *hasen li-gayrihi* derecesine çıkarmaktadır.

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, “*Ferâiz*”, 13 (No. 2918).

³⁰⁶ Tirmizî, “*Ferâiz*”, 19 (No. 2112).

³⁰⁷ Nesâî, “*Ferâiz*”, 28 (No. 6378, 6379, 6380).

Şekil 5: “Bir kimsenin Müslüman olmasına vesile olma” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

4.3.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Ahmed b. Hanbel (Esas alınan rivâyet)	سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل يسلم على يدي الرجل، فقال: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."
Ahmed b. Hanbel	قلت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ما السنة في الرجل من أهل الكتاب يسلم على يدي رجل من المسلمين قال: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."
Ahmed b. Hanbel	سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم ما السنة في الرجل من أهل الكفر يسلم على يدي الرجل من المسلمين؟ فقال: "هو أولى الناس بحياته وموته."
Buhârî (Bab başlığı)	ويذكر عن تميم الداري رفعه قال: هو أولى الناس بمحياء ومماته.
Dârimî	فقلت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم، ما السنة في الرجل من أهل الكفر يسلم على يدي رجل من المسلمين؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."
İbn Mâce	قلت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم، ما السنة في الرجل من أهل الكتاب يسلم على يدي الرجل؟ فقال: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."
Ebû Dâvûd	قال: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ما السنة في الرجل يسلم على يدي الرجل من المسلمين؟ قال: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."
Tirmizî	سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم ما السنة في الرجل من أهل الشرك يسلم على يدي رجل من المسلمين؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "هو أولى الناس بمحياء ومماته."
Nesâî (Sünenü'l Kübrâ)	سألت النبي صلى الله عليه وسلم عن الرجل من المشركين يسلم على يدي رجل من المسلمين، فقال: "هو أولى الناس بمحياء وبمماته."
Nesâî (Sünenü'l Kübrâ)	سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم، قلت: أرأيت الرجل من أهل الكفر يسلم على يدي رجل من أهل الإسلام، كيف القضاء فيه؟، فقال: "هو أولى الناس بمحياء وبمماته."
Nesâî (Sünenü'l Kübrâ)	سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل من المشركين يسلم على يدي الرجل من المسلمين، فقال: "هو أولى الناس به، حياته وموته."

Metinle İlgili Değerlendirme: Zikredilen rivâyetin metin farklılıkları incelendiğinde, asıl kabul edilen, “*onun hayatında da ölümünde de en çok hak sahibi olandır.*” ifadesidir. Bu ifade, tüm tariklerde zikredilmiştir. *Ehl-i kitap/müşrik/kâfir* gibi ifadeler ise râvilerin tasarrufu olup *şahid/mütâbi*’³⁰⁸ hükmündedir. Bu isnadlar, manayı teyit edici unsur olarak kabul edilir.

Hadis, bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde şu sonuç ortaya çıkar: Bir kimse, herhangi birinin Müslüman olmasına vesile olduğunda, mühtedi ile hidayetine aracılık eden kişi arasında hem hayatında hem de ölümünde geçerli olacak özel bir hukukî ve manevî bağ kurulmuş olur. Bu bağ, hem dünyevî bir önceliği (velâ/miras ilişkileri bağlamında) hem de uhrevî bir değeri (sevap ve dostluk) ifade eder. Bu yönüyle hadis, “*İnsanların hidayetine vesile olmanın*” İslâm’daki değerini ortaya koymaktadır.

³⁰⁸ Salahattin Polat, “Şâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273.

4.4 “Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Şey Namazdır”

Rivâyeti

حَدَّثَنَا حَسَنٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَوَّلُ مَا يَحَاسِبُ بِهِ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَلَاتَهُ، فَإِنْ كَانَ أَتَمَّهَا كَتَبَتْ لَهُ تَامَةً، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَتَمَّهَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: انْظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ لِعَبْدِي مَنْ تَطَوَّعَ فَتَكْمِلُونَ بِهَا فَرِيضَتَهُ، ثُمَّ الزَّكَاةَ كَذَلِكَ، ثُمَّ تَوَخَّذُوا الْأَعْمَالَ عَلَى حَسَابِ ذَلِكَ."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize Hasan b. Musa anlattı. Bize Hammâd b. Seleme o da Dâvûd b. Ebû Hind'den o da Zûrâre b. Evfâ'dan o da Temîm ed-Dârî'den Nebî'nin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: *"Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği şey namazıdır. Eğer namazını tam olarak kılmışsa, ona tam olarak yazılır. Eğer eksik kılmışsa, Allah azzevecelle şöyle buyurur: 'Kulumun nafile namazı var mı, bakın. Eğer varsa, onun farz namazındaki eksiklerini nafile ile tamamlayın.' sonra aynı şekilde zekât da değerlendirilir. Daha sonra diğer ameller de bu ölçüye göre hesaba çekilir."*³⁰⁹

4.4.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Zûrâre b. Evfâ → Dâvûd b. Ebû Hind → Hammâd b. Seleme → Hasan b. Musa → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Zûrâre b. Evfâ (öl. 93/72): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Dâvûd b. Ebû Hind (öl. 139/757): Hasan-ı Basrî döneminde fetva vermiştir. Hadis ilminde Basra'nın güvenilir hâfızlarından kabul edilmiştir. İbn Mâin, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Ebû Hâtîm onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir. İclî de Ebû Hind için *"Basralı, güvenilir ve isnadı sağlamdır. Salih bir insandı ve terzilik yapardı"* demiştir. İbn Hibbân, onun rivâyetlerinin sağlam olduğunu ancak ezberden hadis rivâyet ettiği zaman hata yaptığını ifade etmiştir.³¹⁰

Hammâd b. Seleme (öl. 167/748): Kaynaklarda onun için *sikâ*, *sadûk*, *hâfız*, *imâm* ve *hüccet* gibi *ta'dil* ifadeleri kullanılmıştır. Büyük bir hadis alîmi

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/278 (No. 7902); 15/299 (No. 9494); 27/160 (No. 16614); 28/149-152 (No. 16949, 50, 51, 54); 34/293 (No. 20692); 38/202 (No. 23203); Dârimî, “Salât”, 91 (No. 1395); İbn Mâce, “Salât”, 202, (No. 1425, 26); Ebû Dâvûd, “Salât”, 148 (No. 864, 65, 66); Tirmizî, “Salât”, 188 (No. 413); Nesâî, “Salât”, 9 (No. 465, 66, 67).

³¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 3/204.

olmasının yanı sıra fıkıh ve nahiv ilimlerinde de önde gelen bir alim olduğu zikredilir. Buhârî ondan sadece bir hadisi *rikâk* bölümünde *istişhâd*³¹¹ için nakletmiştir. Müslim hafıza bozukluğundan önce Sâbit b. Eslem'den (öl. 127/745) gelen rivâyetleri hariç ondan sadece *istişhâd* için hadis nakletmiştir.³¹² İbn Sa'd, Hammâd'ın *sikâ* olduğunu ve çok hadis rivâyet ettiğini zikretmiş, bunların arasında bazen *münker* hadis bulunduğunu ifade etmiştir. İclî ve Nesâî de onun *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir.³¹³ Zehebî de Hammâd b. Seleme'nin hadis rivâyet ederken hıfzına güvenerek hareket ettiğini bu yüzden de bazen yanlış olduğunu kabul etmiş, ancak bu sebepten dolayı onu suçlamanın doğru olmadığına dikkat çekmiştir.³¹⁴

Hasan b. Musa (öl. 208/824): Humus ve Horosan kadılığı yapmıştır.³¹⁵ Yahyâ b. Maîn, onun *sika* olduğunu, Ebû Hâtim ise *sadûk* olduğunu zikretmiştir. İbn Hibbân, *Sikât* isimli eserinde Hasan b. Musa'yı zikretmiştir.³¹⁶ Zehebî de onun için *imâm*, *hâfız* ve *sikâ* ifadelerini kullanmıştır.³¹⁷

Senedle ilgili Değerlendirme: Bu sened, Müslim'in şartlarına göre *sahihtir*. Zürâre b. Evfâ'nın Temîm'den *semâ* edip, etmediğinde ihtilaf vardır.³¹⁸ Ahmed b. Hanbel bu hadisi, ele aldığımız isnad hariç sekiz ayrı isnadla nakletmiştir. Bu isnadların bir tanesi Temîm'den, iki tanesi Ebû Hüreyre'den, dört tanesi "Resulullah'ın (s.a.v.) *ashabıdan biri*" şeklinde zikredilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in Temîm'den olan ikinci rivâyeti, esas aldığımız rivâyetle aynıdır. *Sahihtir* ve Müslim'in şartlarına uygundur.³¹⁹

Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hüreyre'ye ulaşan üç rivâyet yolunun her birinde *zayıflık* bulunmaktadır. Bunlardan birinde Ebû Hüreyre'den nakleden râvi *müphem/meçhûldür*. İkincisinde rivâyet, Hasan Basrî tarikiyle gelmekte olup onun Ebû Hüreyre ile *mülakatı* sabit değildir; bu sebeple rivâyet hadis *münkatı*

³¹¹ Salahattin Polat, "Şâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273.

³¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/446-447.

³¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 3/15.

³¹⁴ Tayyar Altıkulaç, "Hammâd b. Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/488-489.

³¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9/339.

³¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 2/323.

³¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/559-560.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/150;

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/152 (No. 16954).

hükmündedir. Üçüncü isnadda ise Ebû Hüreyre ile Hasan Basrî arasında Enes b. Hakîm bulunmaktadır; İbn Hibbân *mütesahil* davranarak *Sikât*'ında ona yer verse de Alî b. el-Medînî, İbnü'l-Kattân (öl. 628/1231) ve el-Mizzî tarafından *meçhûl* kabul edilmiştir.³²⁰ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hüreyre'den zikrettiği üç senedin tamamı ya *meçhûl* râvi ihtiva etmesi ya da *mülâkatın* gerçekleşmemesi sebebiyle *zayıf* olsa da hadisi destekleyen başka rivâyetler olduğundan *sahih li-gayrihi* hükmündedir.³²¹ Ahmed b. Hanbel'in "*Resulullah'ın (s.a.v.) ashabıdan biri*" şeklinde naklettiği dört tarikte *sahihtir*.³²² Dârekutnî de *İlel*'inde Ebû Hüreyre'den gelen tarikleri zikretmiştir.³²³

Dârimî, hadisi "*Salât*" kitabında "*Kulun ilk hesaba çekileceği şeyin namaz olması*" babında Temîm'den *sahih* bir isnadla nakletmiştir.³²⁴ İbn Mâce, hadisi "*İkâmetü's-Salât*" kitabında "*Kulun ilk hesaba çekileceği şeyin namaz olması*" babında ikisi Temîm'den, üçü Ebû Hüreyre'den hadisi beş farklı tarikle rivâyet etmiştir. Temîm'den nakledilen isnad *sahih*, Ebû Hüreyre'den nakledilenler ise isnaddaki râviler sebebiyle *zayıftır*. Ancak hadis başka tariklerle desteklendiğinden *sahih* olarak kabul edilmiştir.³²⁵ Ebû Dâvûd ise hadisi, "*Salât*" kitabının "*Kişinin eksik kıldığı her farz namaz, nafileleri ile tamamlanır*" isimli babında biri Temîm'den ikisi ise Ebû Hüreyre'den olmak üzere üç tarikle nakletmiştir. Temîm'den gelen isnad *sahih*, Ebû Hüreyre'den gelenler ise *zayıftır*.³²⁶

Tirmizî de hadisi, "*Salât*" kitabında "*Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği şeyin namaz olması*" babında Ebû Hüreyre kanalıyla zikretmiş bu isnad için *hasen-garib* ifadesini kullanmıştır. Enes b. Hakîm'in, Ebû Hüreyre'den, onun da Resulullah'tan rivâyet ettiği buna benzer bir hadis naklettiğini söyleyen Tirmizî, meşhur olan rivâyetin Enes b. Hakîm'in rivâyeti olduğunu ifade etmiştir.³²⁷

Nesâî, hadisi "*Salât*" kitabında "*Namaz üzerine hesaba çekilmek*" babında üç tarikle zikretmiştir. Bu tariklerden ikisi *zayıf* kabul edilmiştir. Zayıf kabul

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/278; 15/299; 28/149.

³²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/149.

³²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/160; 28/149; 34/293; 39/202.

³²³ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî *el-İlel'ü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nübüvve*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi- Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 8/244-248.

³²⁴ Dârimî, "*Salât*", 91 (No. 1395).

³²⁵ İbn Mâce, "*İkâmetü's-Salât*", 202 (No. 1425, 1426).

³²⁶ Ebû Dâvûd, "*Salât*", 148 (No. 864, 65, 66).

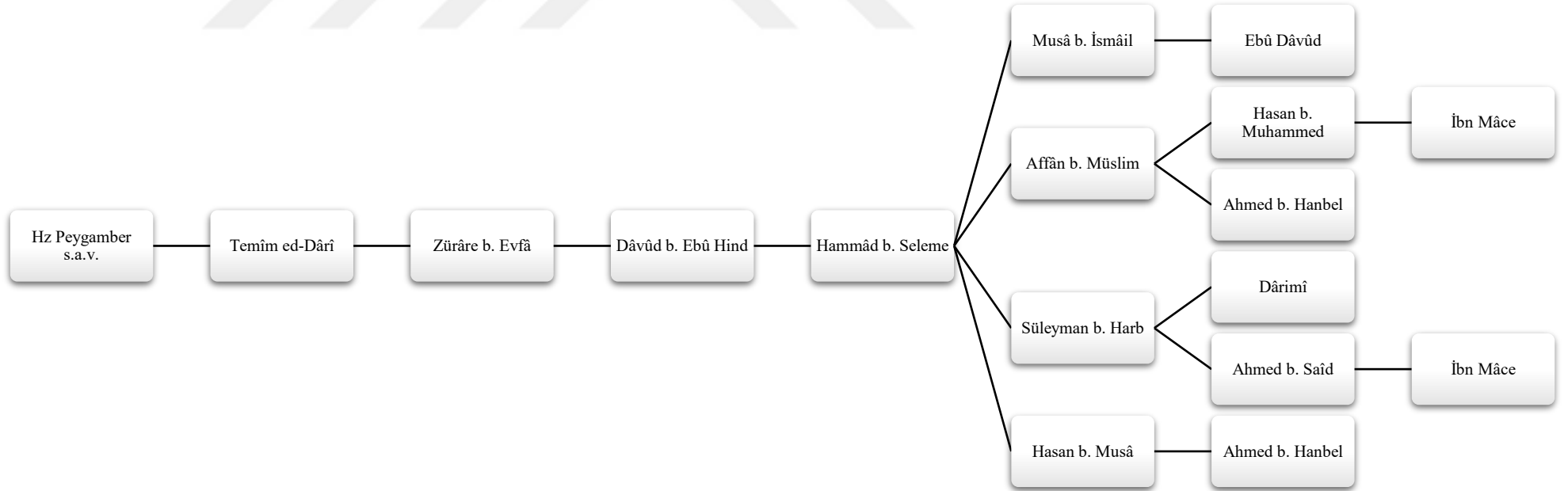
³²⁷ Tirmizî, "*Salât*", 188 (No. 413).

edilenlerden biri Tirmizî'nin zikrettiği tariktir. Diğer tarik ise Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de zikrettiği Resulullah'ın (s.a.v.) ashabından biri → Yahyâ b. Ya'mer → Ezrâk b. Kays → Hammâd b. Seleme → Hasan b. Musa tarikidir. Burada Resulullah'ın (s.a.v.) ashabından biri ile kastedilen Ebû Hüreyre'dir.³²⁸

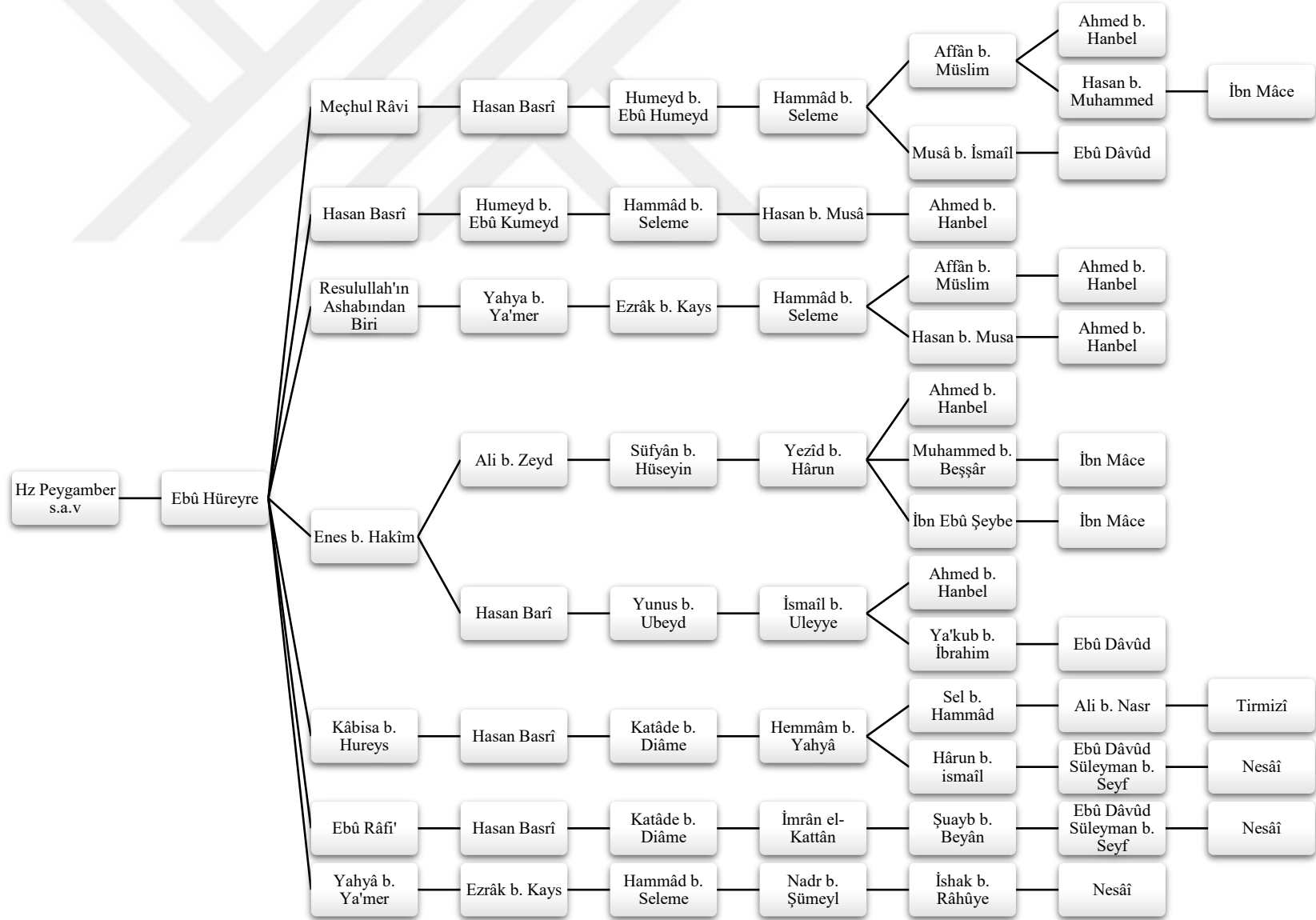

³²⁸ Nesâî, “Salât”, 9 (No. 465, 66, 67).

Şekil 6: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır.” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

Şekil 7: “Kulun kıyamet günü hesaba çekileceği ilk şey namazdır.” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

4.4.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Ahmed b. Hanbel (Esas alınan rivâyet)	أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته، فإن كان أتمها كتبت له تامة، وإن لم يكن أتمها قال الله عز وجل: انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع فتكملون بها فريضته، ثم الزكاة كذلك، ثم تؤخذ الأعمال على حساب ذلك.
Ahmed b. Hanbel	أول شيء ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته <u>المكتوبة</u> ، فإن <u>صلحت</u> - وقال يزيد مرة: فإن أتمها - وإلا زيد فيها من تطوعه، ثم <u>يفعل</u> بسائر الأعمال <u>المفروضة</u> كذلك.
Ahmed b. Hanbel	إن من أول ما يحاسب به الناس يوم القيامة الصلاة، قال: <u>يقول ربنا عز وجل للملائكة، وهو أعلم: انظروا في صلاة عبدي، أتمها أم نقصها؟ فإن كانت تامة كتبت له تامة، وإن كان انتقص منها شيئا، قال: انظروا هل لعبدي من تطوع؟ فإن كان له تطوع، قال: أتموا لعبدي فريضته من تطوعه ثم تؤخذ الأعمال على ذاك.</u>
Ahmed b. Hanbel	أول ما يحاسب به العبد <u>يوم القيامة</u> صلاته، فإن كان أتمها كتبت له تامة، وإن لم يكن أتمها قال الله عز وجل: انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع، <u>فتكملوا</u> بها فريضته؟ ثم الزكاة كذلك، ثم تؤخذ الأعمال على حسب ذلك.
Ahmed b. Hanbel	أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة الصلاة، فإن كان <u>أكملها</u> كتبت له <u>كاملة</u> ، وإن لم يكن <u>أكملها</u> قال <u>للملائكة</u> : انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع، <u>فأكملوا</u> بها ما ضيع من فريضته ثم الزكاة، ثم تؤخذ الأعمال على <u>حسب</u> ذلك.
Ahmed b. Hanbel	أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته، فإن <u>كان</u> أتمها كتبت له تامة، وإن لم يكن أتمها قال: انظروا <u>هل</u> تجدون لعبدي من تطوع، <u>فأكملوا</u> ما ضيع من فريضته، ثم الزكاة، ثم تؤخذ الأعمال على <u>حسب</u> ذلك.
Dârimî	إن أول ما يحاسب به العبد الصلاة، فإن <u>وجد</u> صلاته <u>كاملة</u> ، كتبت له <u>كاملة</u> ، وإن <u>كان</u> فيها نقصان، قال الله تعالى <u>للملائكة</u> : انظروا، هل <u>تجدون</u> لعبدي من تطوع <u>فأكملوا</u> له ما نقص من فريضته، ثم الزكاة، ثم الأعمال على <u>حسب</u> ذلك.

İbn Mâce	إن أول ما يحاسب به العبد المسلم يوم القيامة الصلاة المكتوبة، فإن أتمها، وإلا قيل: انظروا هل له من تطوع. فإن كان له تطوع أكملت الفريضة من تطوعه، ثم يفعل بسائر الأعمال المفروضة مثل ذلك.
İbn Mâce	أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته، فإن أكملها كتبت له نافلة، فإن لم يكن أكملها، قال الله سبحانه لملائكته: انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع؟ فأكملوا بها ما ضيع من فريضته، ثم الزكاة كذلك، ثم تؤخذ الأعمال على حسب ذلك.
Ebü Dâvûd	إن أول ما يحاسب الناس به يوم القيامة من أعمالهم الصلاة قال: يقول ربنا عز وجل لملائكته وهو أعلم: انظروا في صلاة عندي أتمها أم نقصها، فإن كانت تامة كتبت له تامة، وإن كان انتقص منها شيئا قال: انظروا، هل تجدون لعبدي من تطوع؟ فإن كان له تطوع قال: أتموا لعبدي فريضته من تطوعه. ثم تؤخذ الأعمال على حساب ذاكم.
Tirmizî	إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة من عمله صلاته، فإن صلحت فقد أفلح وأنجح، وإن فسدت فقد خاب وخسر، فإن انتقص من فريضته شيء قال الرب تبارك وتعالى: انظروا هل تجدون لعبدي من تطوع فيكمل بها ما انتقص من الفريضة، ثم يكون سائر عمله على ذلك.
Nesâî	إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة بصلاته، فإن صلحت فقد أفلح وأنجح، وإن فسدت فقد خاب وخسر قال همام: لا أدري هذا من كلام قتادة أو من الرواية فإن انتقص من فريضته شيء قال انظروا، هل لعبدي من تطوع فيكمل به ما نقص من الفريضة؟ ثم يكون سائر عمله على نحو ذلك.
Nesâî	إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته، فإن وجدت تامة كتبت له تامة، وإن كان انتقص منه شيء؛ قال: انظروا هل تجدون له من تطوع يكمل له ما ضيع من فريضته من تطوعه؟ ثم سائر الأعمال تجري على حسب ذلك.
Nesâî	أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة صلاته، فإن كان أكملها؛ وإلا قال الله عز وجل: انظروا هل لعبدي من تطوع، فإن وجد له تطوع قال: أكملوا به الفريضة.

Metinle İlgili Değerlendirme: Hadisin ana teması, bütün rivâyetlerde ortak bir biçimde kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği amelin namaz olmasıdır.

Bununla birlikte, çeşitli tariklerden gelen rivâyetlerde lafız ve ifade bakımından bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıkların temel sebeplerinden biri, her tarikin aynı derecede *sağlam* bir senede dayanmaması ve bazı yolların *zayıf* râviler üzerinden aktarılmış olmasıdır. Ayrıca, rivâyetler arasında görülen bu çeşitlilik, hadis naklinde sıkça karşılaşılan mana ile rivâyet uygulamasının tabî bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Söz konusu farklılıklar, hadisin aslî muhtevasını değiştirmemekle beraber, bazı tariklerde yer alan *ziyadeler* hadisin anlamını daha da açıklayıcı kılmaktadır. Mesela bazı rivâyetlerde zekâtın da zikredilmesi ya da namazın düzgün kılınmasının kurtuluş, eksik kılınmasının ise hüsrân sebebi olduğuna dair ifadeler, hadisin ana mesajını pekiştirici mahiyet arz etmektedir.

Bütün rivâyetler bir arada değerlendirildiğinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Kıyamet günü kulun ilk hesabı namazdan olacaktır. Farz namazlarda bir eksiklik bulunursa, bu eksiklik nafilelerle tamamlanacak, aynı usul diğer farz ibadetler için de geçerli olacaktır. Buna göre namazını düzgün kılan kimse kurtuluşa erecek, namazı bozuk olan ise hüsrana uğrayacaktır.

4.5 Kim On Kere “La İlâhe İllâllah, Vâhiden Ehâden, Sâmeden...”

Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا إسحاق بن عيسى يعني الطباع، قال: حدثني ليث بن سعد، حدثني الخليل بن مرة، عن الأزهري بن عبد الله، عن تميم الداري قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من قال لا إله إلا الله واحداً صمداً لم يتخذ صاحبة ولا ولداً ولم يكن له كفواً أحد، عشر مرات كتب له أربعون ألف حسنة." الله

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize İshâk b. İsâ anlattı. Bana Leys b. Sa'd b. Abdurrahman anlattı. Bana Halîl b. Mürre, Ezher b. Abdullah'dan o da Temîm ed-Dârî'den Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: “Kim on kere ‘*Lâ ilâhe illâllah, vâhiden ehâden, sameden, lem yettehiz sâhibeten ve lâ veleden ve lem yekûn lehû kufuven ehad*’ sözünü söylerse, kendisine kırk bin hasene (sevap) yazılır.”³²⁹

4.5.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Ezher b. Abdullah → Halîl b. Mürre → Leys b. Sa'd b. Abdurrahman → İshâk b. İsâ → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Ezher b. Abdullah b. Cümei: Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Tabîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Halîl b. Mürre (öl. 160/777): Ebû Zür'a onun için *sâlih* ifadesini kullanmıştır. Buhârî, hadislerinin *münker* olduğunu söylemiş, *Târîh*’inde rivâyetlerinde şüphe bulunduğunu ifade etmiştir. İbn Şâhin, onu, *hakkında ihtilâf edilen râviler* arasında zikretmiş ve ardından şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Bana göre güvenilirliğe (sikâ) daha yakındır.*” Nesâî, Sâcî (öl. 307/920), İbnü'l-Cârûd, Ukaylî (öl. 322/934), İbnü's-Seken (öl. 353/964), onu *zayıf* râviler arasında zikretmişlerdir. İbn Adî, Halîl b. Mürre'nin biyografisini genişçe ele almış ve ona ait birçok *münker* hadisi zikretmiştir.³³⁰

Leys b. Sa'd b. Abdurrahman (öl. 175/792): Leys b. Sa'd, kendi zamanında fetva vermekle meşgul olmuş, güvenilir, çok hadis rivâyeti olan ve *sahih* hadisler nakleden bir râvidir. İbn Maîn, Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, İclî ve Nesâî ve onun *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî, onun için *sadûk*

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/151 (No. 16952); Tirmizî, “Daavât”, 64 (No. 3473).

³³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 3/167-170.

ifadesini kullanmıştır. Leys, *kitâbet* ve *münâvele* yoluyla rivâyeti caiz görmüş, isteyene hadis yazıp göndermiştir. Muhaddis olmasının yanında fıkhıta mutlak müçtehit kabul edilmiştir. Şafîî onun için “*Leys, fıkıh bakımından Malik'ten daha anlayışlıydı, fakat talebeleri onun görüşlerini muhafaza edip yaymadılar*” ifadesini kullanmıştır.³³¹

İshâk b. Îsâ (öl. 214/830): İbn Tabbâ’ ismiyle meşhur olmuştur. Kardeşleri kendisi gibi muhaddis olarak bilinen İshâk b. Îsâ ve Yusuf b. Îsâ’dır. Ahmed b. Hanbel, onun zeki ve anlayışlı bir kimse olduğunu ifade etmiştir.³³² Buhârî onun için “*hadisi meşhurdur*” ifadesi kullanmıştır. İbn Hibbân, *Sikât* isimli eserinde onun adını zikretmiştir. Ebû Hâtim onun için “*kardeşi Muhammed rivâyet konusunda bana daha sevimlidir. Ancak İshâk'da sadûk'tur*” ifadesini kullanmıştır.³³³

Senedle İlgili Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel’in zikrettiği bu rivâyet *zayıf* kabul edilmiştir. Çünkü Halîl b. Mürre *zayıf* bir râvidir. Ayrıca senedde kopukluk da vardır. Ezher b. Abdullah, Temîm ed-Dârî’den hadis işitmemiştir. Ezher’in Temîm’den yaptığı rivâyetler *mürseldir*. Seneddeki diğer râviler ise güvenilirlerdir.³³⁴ Hadisi, *Kütüb-i Tis’a* müellifleri içinde Ahmed b. Hanbel’den başka Tirmizî, “*Daavât*” kitabında “*Tesbih, tekbir, tehlil ve tahmidin fazileti*” babının devamı olan babta, Temîm ed-Dârî’den rivâyet etmiş ve hadisin *garib* olduğunu, yalnızca bu senedle bilindiğini ayrıca Halîl b. Mürre’nin hadislerinin *münker* olduğunu ifade etmiştir.³³⁵ Sonuç itibariyle bu rivâyet, senedindeki *zayıflık* ve kopukluk sebebiyle *zayıf* kabul edilmiştir. Bu tür *zayıf* rivâyetler ise dinî delil teşkil etmemektedir.

³³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 8/459-465.

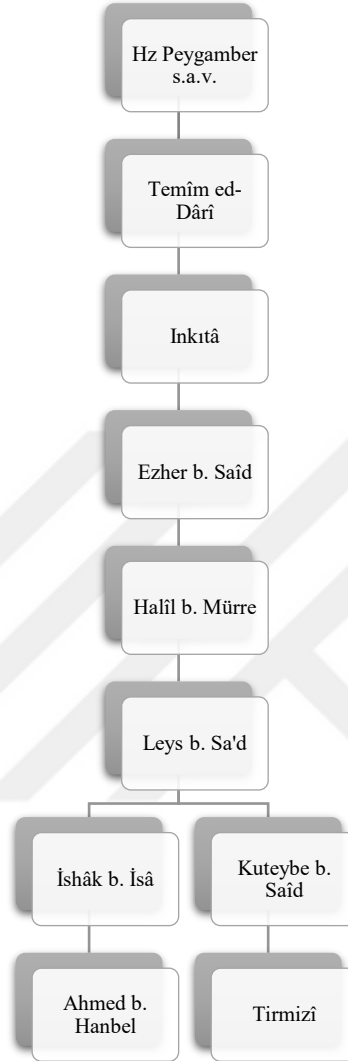
³³² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 10/386-387.

³³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/245.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/151.

³³⁵ Tirmizî, “*Daavât*”, 64 (No. 3473).

Şekil 8: “Kim on kere ‘*Lâ ilâhe illâllah, vâhiden ehaden, sameden...*’ Hadisi
İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

4.5.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Ahmed b. Hanbel (Esas alınan rivâyet)	من قال لا إله إلا الله واحداً صمداً لم يتخذ صاحبة ولا ولداً ولم يكن له كفواً أحد، عشر مرات كتب له أربعون ألف حسنة.
Tirmizî	من قال: <u>أشهد أن لا إله إلا الله، وحده لا شريك له، إلهها واحداً صمداً،</u> لم يتخذ صاحبة ولا ولداً، ولم يكن له كفواً أحد، عشر مرات، كتب <u>الله</u> له أربعين ألف <u>الف</u> حسنة.

Metinle İlgili Değerlendirme: İki rivâyet karşılaştırıldığında, Tirmizî'nin rivâyetinde “أشهد” ifadesi ile şehâdet vurgusunu güçlendirilmiş. Ahmed b. Hanbel'de ise “لا إله إلا الله” ifadesi ile tevhid vurgu yapılmıştır.

İki rivâyet arasındaki en belirgin farklılık, zikrin karşılığında vaat edilen sevap miktarıdır. Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde kırk bin sevap söz konusu iken, Tirmizî'nin rivâyetinde bu sayı kırk milyon olarak zikredilmiştir. Bu büyük rakamsal farklılık, hadis ilminde genellikle mana ile rivâyet, lafız farklılığı yahut nakilde sayıların karışması şeklinde açıklanmaktadır. Âlimler, bu tür rivâyetlerde asıl maksadın rakamsal bir değer belirlemek değil, zikrin Allah katındaki sevabının büyüklüğüne işaret etmek olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, her iki rivâyet arasında bazı lafız ve rakam farklılıkları bulunsa da bu durum asıl mesajı değiştirmemektedir. Rivâyetlerin ortak noktası şudur: İçtenlikle ve tekrarlar Allah'ın birliğini tekrar eden kimseye Allah'ın çok büyük ecir vereceği belirtilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti daha kısa ve öz bir şekilde ifade ederken, Tirmizî'nin rivâyetin de lafız yönünden daha vurgulu, sevap miktarı bakımından ise daha yüksek bir karşılık bildirmektedir. Bununla birlikte her iki rivâyet de tevhid kelimesinin faziletini ve Allah katındaki değerini ortaya koymaktadır.

4.6 “Bir Müslüman, Atı İçin Arpa Temizleyip onu Atına Yedirdiğinde, Her Bir Arpa Tanesi İçin Ona Bir Sevap Yazılır”

Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا أبو المغيرة، قال: حدثنا إسماعيل بن عياش، قال: حدثني شرحبيل بن مسلم الخولاني: أن روح بن زنباع زار تميما الداري فوجده ينقي شعيرا لفرسه قال: وحوله أهله، فقال له روح: أما كان في هؤلاء من يكفيك؟ قال تميم: بلى، ولكني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "ما من امرئ مسلم ينقي لفرسه شعيرا، ثم يعلقه عليه إلا كتب له بكل حبة حسن."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize Ebû Muğîre Abdülkuddûs b. Haccâc anlattı. Bize İsmâîl b. Ayyâş anlattı. Bana Şurahbîl b. Müslim’in şöyle dediğini anlattı. Ravh İbn Zinbâ’, Temîm ed-Dârî’yi ziyaret ettiğinde onu atı için arpa temizlerken buldu. Etrafında ailesi de vardı. Ravh, Temîm’e: “*Bu işi senin yerine yapacak kimse yok mu?*” diye sordu. Temîm ed-Dârî şöyle cevap verdi: “*Elbette var. Ancak ben Resulullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: ‘Bir Müslüman, atı için arpa temizleyip onu atına yedirdiğinde, her bir arpa tanesi için ona bir sevap yazılır.*”³³⁶

4.6.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Ravh İbn Zinbâ’ → Şurahbîl b. Müslim → İsmâîl b. Ayyâş → Ebû Muğîre → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Ravh İbn Zinbâ’ (öl. 84/703): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî’den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Şurahbîl b. Müslim (öl. 121/739): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî’den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

İsmâîl b. Ayyâş (öl. 181/798): Şamlılardan rivâyet ettiği hadislerin güvenilir olduğu, Hicaz ve Iraklılardan rivâyet ettiği hadislerde ise *zayıflık* olduğu zikredilmiştir. Buhârî, Ya’kub b. Şeybe ve Ebû Bişr ed-Dûlâbî (öl. 310/923) bu görüştedirler. İbn Adî de onun Hicazlılardan rivâyetlerinin hatalı olduğunu, Şamlılardan rivâyetlerinin ise güvenilir olduğu ve delil olarak kullanılabileceği görüşündedir. Ebû Hâtîm, onun *zayıf* bir râvi olduğunu, fakat hadislerinin yazılabileceğini ifade etmiştir. Yahyâ b. Maîn ile Fesevî, onun *sika* olduğunu, Nesâî

³³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/153-154 (No. 16955, 16956); 45/556 (No. 27574); 45/572 (No. 27593); İbn Mâce, “Cihâd”, 14 (No. 2791).

ise *zayıf* olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân, İsmâil'in hadislerinin güvenilir olduğunu fakat yaşlandıkça hafızasının değiştiğini bu sebeple de hatalar yaptığını zikretmiştir. İbn Hacer, Buhârî'nin *muallak* olarak İsmâil b. Ayyaş'dan rivâyet ettiğini söylemiştir.³³⁷

Ebû Muğîre Abdülkuddûs b. Haccâc (öl. 212/828): Ebû Hâtim onun için *sadûk* ifadesini kullanmıştır. İbn Hibbân ve İclî ise onun *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir. Nesâî, onun için için *leyse bihi be's*³³⁸ ifadesini kullanmıştır. Zehebî ve İbn Hacer, Buhârî'nin Ebû Muğîre'den hadis rivâyet ettiğini zikretmişlerdir.³³⁹

Senedle İlgili Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel söz konusu hadisi dört farklı tarikla rivâyet etmiştir. Bu tariklerden ikisi Temîm ed-Dârî'den nakledilmekte olup her iki rivâyet de *hasen* derecesindedir. Diğer iki tarik ise Esmâ bnt. Yezîd yoluyla lafız olarak farklı fakat mana olarak aynı gelmiştir.³⁴⁰ Ancak senedlerinde Şehr b. Havşeb bulunduğu için *zayıf* kabul edilmiştir. Bununla birlikte, hadisi *sahih* senedlerle mana itibariyle destekleyecek farklı rivâyetler bulunduğundan³⁴¹ *sahîh li-gayrihi* hükmü verilmiştir.³⁴²

Hadis, *Kütüb-i Tis'a* müellifleri içinde Ahmed b. Hanbel'den başka İbn Mâce de "**Cihâd**" kitabının "**Allah yolunda cihâd etmek**" isimli babında Temîm ed-Dârî kanalıyla rivâyet edilmiştir. Zikredilen bu hadise *hasen* hükmü verilmiştir. Fakat isnad *zayıftır*. Çünkü senedde bulunan, Ahmed b. Yezîd, Muhammed b. Ukbe, babası ve dedesi *meçhul* râvilerdendir.

Sonuç olarak, Temîm ed-Dârî kanalıyla gelen rivâyetlerin *hasen* derecesinde olduğu görülmekle birlikte hadisi mana itibariyle destekleyen *sahih* rivâyetlerin bulunması, hadisi *sahih li-gayrihi* derecesine yükseltmiştir.

³³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/321-326; Salahattin Polat, "İsmâil b. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/85.

³³⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 175. *Leyse bihi be's*, Zehebî ve Irâkî'ye göre *ta'dilin* üçüncü tabakasında bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir ravinin rivâyet ettiği hadis yazılır.

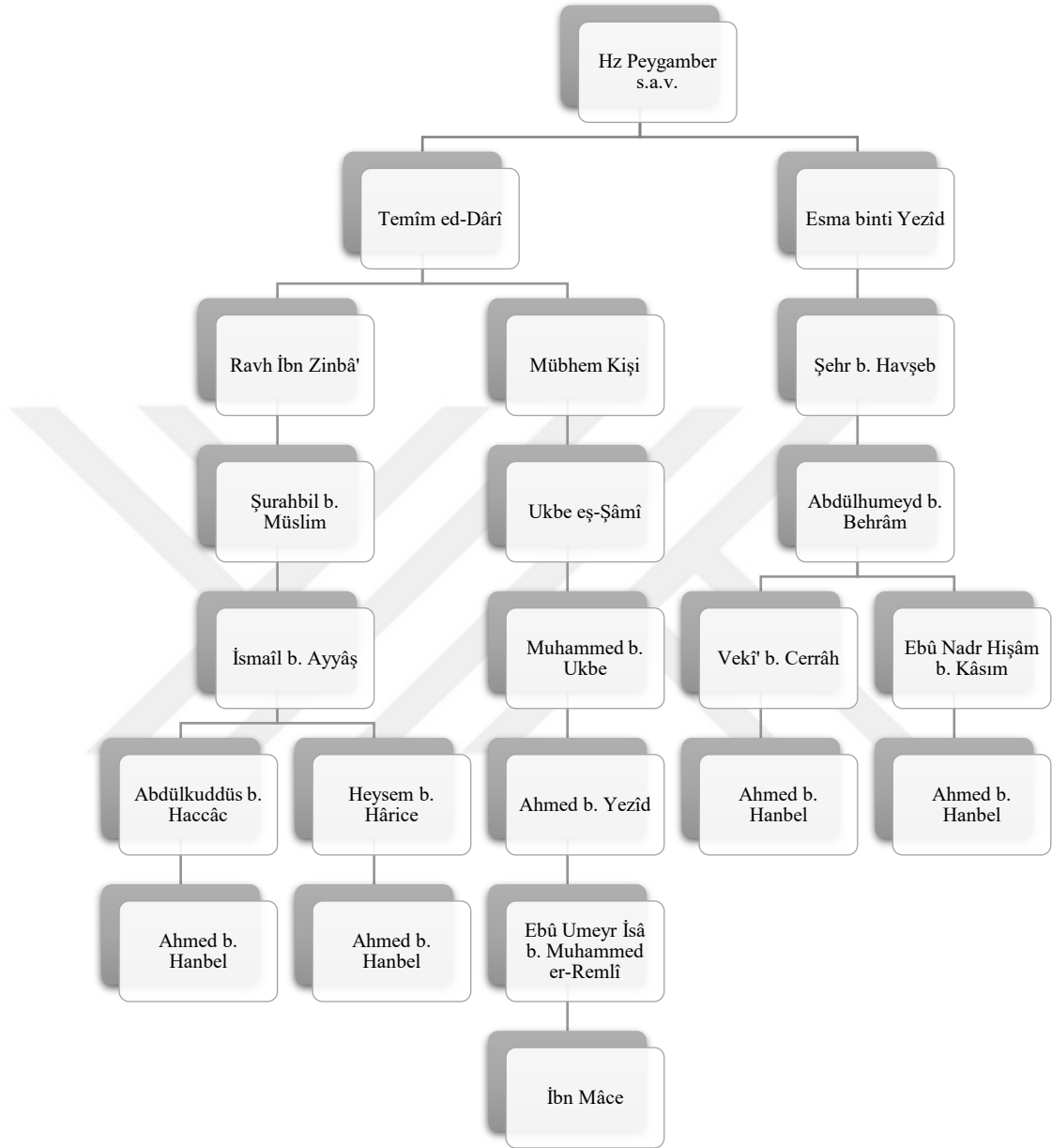
³³⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/223-225; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/369-370.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/153-154 (No. 16955, 16956); 45/556 (No. 27574); 45/572 (No. 27593).

³⁴¹ Buhârî, "Cihâd", 45 (No. 2698); Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 10 (No. 1636); Nesâî, "Hayl", 10 (No. 3582).

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/556 (No. 27574); 28/572 (No. 27593).

Şekil 9: “Bir Müslüman, atı için arpa temizleyip onu atına yedirdiğinde, her bir arpa tanesi için ona bir sevap yazılır.” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

4.6.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Ahmed b. Hanbel (Esas alınan rivâyet)	أن روح بن زنباع زار تميما الداري فوجده ينقي شعيرا لفرسه قال: وحوله أهله، فقال له روح: أما كان في هؤلاء من يكفيك؟ قال تميم: بلى، ولكني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "ما من امرئ مسلم ينقي لفرسه شعيرا، ثم يعلقه عليه إلا كتب له بكل حبة حسن.
Ahmed b. Hanbel	<u>الخيال في نواصيها الخير معقود أبدا إلى يوم القيامة، فمن ربطها عدة في سبيل الله، وأنفق عليها احتسابا في سبيل الله، فإن شبعها وجوعها وريها وظمأها وأرواثها وأبوالها فلاح في موازينه يوم القيامة، ومن ربطها رياء وسمعة، وفرحا ومرحا، فإن شبعها وجوعها، وريها وظمأها، وأرواثها، وأبوالها خسران في موازينه يوم القيامة.</u> ³⁴³
Ahmed b. Hanbel	<u>من ارتبط فرسا في سبيل الله، وأنفق عليه احتسابا، كان شبعه وجوعه، وريه، وظمأه، وبوله، وروثه، في ميزانه يوم القيامة، ومن ارتبط فرسا رياء وسمعة، كان ذلك خسرانا في ميزانه يوم القيامة.</u> ³⁴⁴
İbn Mâce	<u>من ارتبط فرسا في سبيل الله، ثم عالج علفه بيده، كان له بكل حبة حسنة.</u> ³⁴⁵

Metinle İlgili Değerlendirme: Tüm rivâyetlerde ana konu, at beslemenin ve onun ihtiyaçlarını gidermenin, Allah rızası niyetiyle yapıldığı takdirde kişiye sevap kazandırdığıdır. Ayrıca İslâm'da niyetin önemini ortaya koymaktadır.

Ele aldığımız Ahmed b. Hanbel'in esas rivâyeti ile İbn Mâce'nin rivâyeti hem lafız hem mana itibarıyla benzerlik göstermektedir. Fakat Ahmed b. Hanbel'in Esmâ bnt. Yezîd'den gelen iki rivâyeti lafız itibarıyla esas aldığımız hadisten

³⁴³ Hadisin Tercümesi: "Atların alınlarında kıyamet gününe kadar hayır bağlanmıştı. Kim onları Allah yolunda bir hazırlık olarak bağlar ve Allah yolunda sevap umarak onlara harcarsa, onların tokluğu, açlığı, suyu, susuzluğu, dışkısı ve idrarı kıyamet günü onun terazisinde bir kurtuluş olur. Kim de onları gösteriş, şöhrat, sevinç ve övünme için bağlarsa, onların tokluğu, açlığı, suyu, susuzluğu, dışkısı ve idrarı kıyamet günü onun terazisinde bir hüsrân olur."

³⁴⁴ Hadisin Tercümesi: "Kim Allah yolunda bir at besler ve ona (masraflarını) Allah rızasını gözeterek harcarsa, o atın tokluğu, açlığı, suyu, susuzluğu, idrarı ve dışkısı kıyamet günü mizânda (sevap olarak) yazılır. Kim de bir atı gösteriş ve şöhrat için beslerse, bu da kıyamet günü mizânda bir kayıp olur."

³⁴⁵ Hadisin Tercümesi: "Kim Allah yolunda (cihad için) bir at bağlarsa, sonra onun yemini kendi eliyle hazırlayıp verirse, attan yediği her bir dane karşılığında ona bir hasene (sevap) yazılır."

oldukça farklıdır. Mana itibariyle ise benzer olmakla beraber daha geniş bir çerçeve çizilmiştir.

Metinler bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde, hadisin ana mesajı *“Allah yolunda kullanılan vasıtaların bakımı veya ihtiyacı için harcanan her çalışma, en küçük ayrıntısına kadar sevaba dönüşür; fakat bu yalnızca ihlâs ile yapılırsa geçerlidir.”* şeklinde özetlenebilir.

4.7 “Gece ve Gündüzün Ulaştığı Her Yere İslâm Ulaşacaktır”

Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا أبو المغيرة، قال: حدثنا صفوان ، قال: حدثني سليم بن عامر، عن تميم الداري، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: " ليبلغن هذا الأمر ما بلغ الليل والنهار، ولا يترك الله بيت مدر ولا وبر إلا أدخله الله هذا الدين، بعز عزيز أو بذل ذليل، عزاء يعز الله به الإسلام، وذلا يذل الله به الكفر وكان تميم الداري يقول: قد عرفت ذلك في أهل بيتي، لقد أصاب من أسلم منهم الخير والشرف والعز، ولقد أصاب من كان منهم كافرا الذل والصغار والجزية."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Bize Ebû Muğîre Abdülkuddûs b. Haccâc anlattı. Bize Savfân b. Amr anlattı. Bana Süleym b. Âmir, Temîm ed-Dârî'den Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: *“Gece ve gündüzün ulaştığı her yere İslam ulaşacaktır. Allah, ister kerpiçten isterse deve kılından yapılsın İslam'ın girmedığı hiçbir ev bırakmayacaktır. Bu, kimi için izzet, kimi içinse zillet olacaktır. Allah, İslam'ı aziz eyleyecek, küfrü ise zelil kılacaktır.”* Temîm ed-Dârî şunu ilâve etti: *“Ben bunu kendi yakınlarımda bizzat gördüm, Müslüman olanlara hep hayır, şeref ve izzet; kâfir olanlara da hep zillet, aşağılık ve cizye ulaştı.”*³⁴⁶

4.7.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Süleym b. Âmir → Safvân b. Amr → Abdülkuddûs b. Haccâc → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Süleym (Selim) b. Âmir (öl. 130/748): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Safvân b. Amr b. Herm (öl. 155/772): İbn Sa'd onun *sikâ* ve *me'mun* olduğunu zikretmiştir. Abdullah b. Mübârek de (öl. 181/797) onu *sikâ* raviler arasında saymıştır. İclî, Ebû Hâtîm ve Nesâî onun *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir. Ebû Hâtîm onun için ayrıca *la be'se bihi* ifadesini kullanmıştır.³⁴⁷

Ebû Muğîre Abdülkuddûs b. Haccâc (öl. 212/828): Bu râvi ile ilgili bilgiler altıncı rivayette verilmiştir.

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/154 (No. 16957).

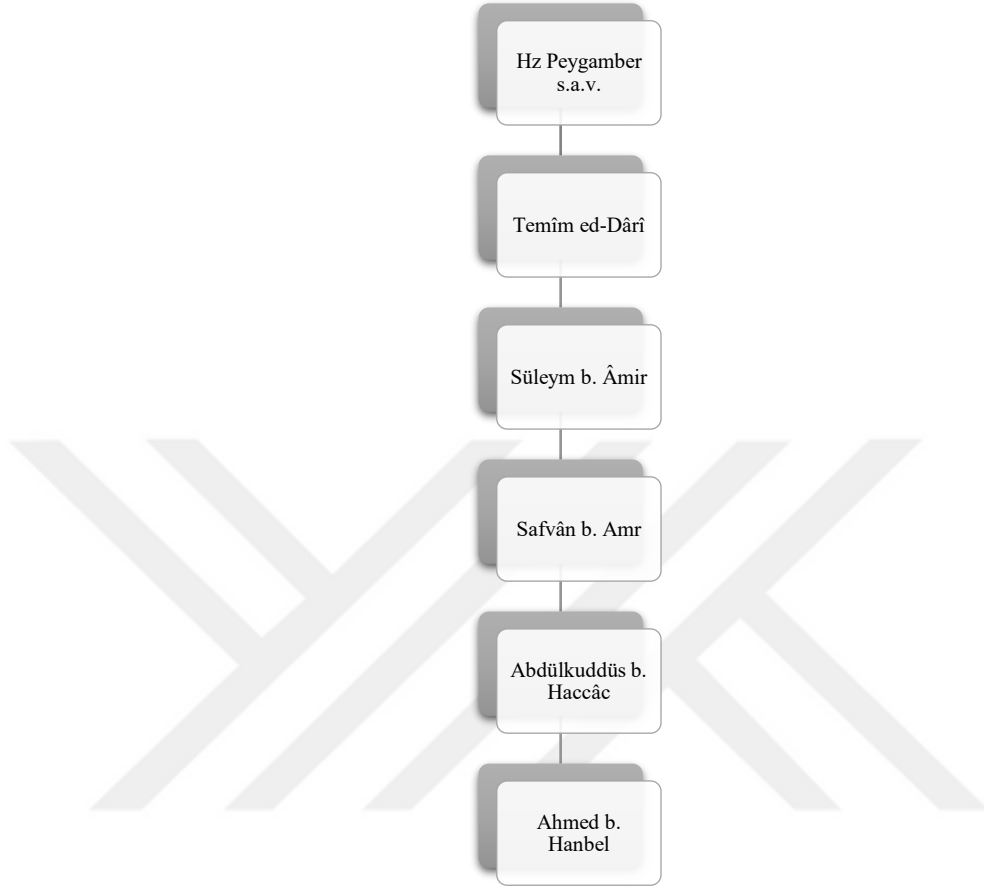
³⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/428-429.

Senedle İlgili Değerlendirme: Hadis, *Kütüb-i Tis'a* 'da Ahmed b. Hanbel dışında rivâyet edilmemiştir. Elbânî (öl. 1999) bu hadisi sahih olarak değerlendirmiştir.³⁴⁸ Şuayb Arnaût da bu senedin sahih olduğunu ve Müslim'in de şartlarına uygun olduğunu zikretmiştir. Ebû Muğîre, Buhârî ve Müslim'in râvilerindendir. İsnadın geri kalanı ise Müslim'in râvilerindendir. Hakîm en-Nîsâbûrî, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğu görüşünü ileri sürmüştür, Zehebî'de bu görüşe katılmıştır.³⁴⁹ Fakat Buhârî ve Müslim bu rivâyeti, *Sahîh* 'lerine almamıştır. Bunun sebebinin Buhârî ve Müslim'in eserlerinin muhtasar olmasından ayrıca bütün sahih hadisleri toplamayı amaçlamadıklarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak, Ahmed b. Hanbel dışında Kütüb-i Tis'a 'da yer almayan bu hadisin senedi, Müslim'in şartlarına uygun görülmüş, Hâkim en-Nîsâbûrî ve Zehebî gibi hadis otoriteleri tarafından da *sahih* kabul edilmiştir.

³⁴⁸ Nâsirüddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîssi's-sahiha ve şey'un min fıkhihâ ve fevâ'idihâ* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.), 1/32.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/155.

Şekil 10: “Gece ve gündüzün ulaştığı her yere İslam ulaşacaktır” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

Metinle İlgili Değerlendirme: *Kütüb-i Tis’a* çerçevesinde değerlendirdiğimiz hadis, yalnızca Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde nakledilmektedir. Bu sebeple metin farklılıkları bulunmamaktadır.

4.8 “Kim Bir Gecede Yüz Ayet Okursa, Ona Bir Gece İbadet

Sevabı Yazılır” Rivâyeti

قال عبد الله بن أحمد حدثني أبي إملاء أملاء علينا في النوادر قال: كتب إلي أبو توبة الربيع بن نافع قال: حدثنا الهيثم بن حميد، عن زيد بن واقد، عن سليمان بن موسى، عن كثير بن مرة، عن تميم الداري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "من قرأ بمئة آية في ليلة، كتب له قنوت ليلة."

Tercüme: Abdullah dedi ki: Babam (Ahmed b. Hanbel) nadir hadisler bölümünde imlâ yoluyla bu hadisi anlattı. Bana Rebî’ bin Nâfi’ mektup yazdı. Bize Heysem bin Humeyd, Zeyd b. Vâkıd’dan o da Süleyman b. Mûsâ’dan o da Kesîr b. Mürre’den o da Temîm ed-Dârî’den Resulullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: “*Kim bir gecede yüz ayet okursa, ona (tam) bir gece ibadeti (sevabı) yazılır!*”³⁵⁰

4.8.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Kesîr b. Mürre → Süleymân b. Mûsâ → Zeyd b. Vâkıd → Heysem b. Humeyd → Rebî’ b. Nâfi’ → Ahmed b. Hanbel → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Kesîr b. Mürre (öl. 86/705): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî’den Rivâyette Bulunan Tabîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Süleyman b. Mûsâ (öl. 119/737): Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732), onun için “*Şam gençlerinin efendisidir*” demiştir. İbn Adî, onun için “*Süleyman b. Mûsâ fakih bir râvîdir; güvenilir râvîler ondan hadis rivâyet etmiştir. Şam âlimlerinin önde gelenlerindendir. Bazı hadislerde tek kalmıştır, onları sadece o rivâyet etmiştir. Bana göre sika ve doğru sözlüdür*” demiştir. İbn Sa’d, İbn Maîn ve Dârekutnî onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir. Buhârî, onun *münker* rivâyetleri olduğunu söylemiş, Nesâî de hadiste kuvvetli olmadığını ifade etmiştir.³⁵¹

Zeyd b. Vâkıd (öl. 138/756): Ebû Hâtım onun için *la be’s* *bihi* ve *sadûk* ifadelerini kullanmıştır. İbn Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî ve Dârekutnî onun *sika*

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/156 (No. 16958); Dârimî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 26, 27, 28, 29, 30, 31 (No. 3482, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 3500, 3501, 3505); Nesâî, “Amel”, 206 (No. 10485).

³⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 4/226-227.

olduğunu ifade etmişlerdir. *Kaderî* olduğu söylenmiş, fakat kesinliği doğrulanmamıştır.³⁵²

Heysem b. Humeyd (öl. 190/806): Döneminin önde gelen âlimlerinden ve Şam'ın fakihlerinden biridir. Ahmed b. Hanbel, onun için “*hayırdan başka bir şey bilmiyorum*” demiştir. Ebû Dâvûd onun *sikâ* fakat *kaderî* olduğunu söylemiştir. Nesâî onun için *la be'se bihi* ifadesini kullanmıştır.³⁵³ İbn Maîn ve İbn Hibbân da onun *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir.³⁵⁴

Rebî' b. Nafî (öl. 241/856): Ya'kub b. Şeybe ve Ebû Hâtim onun için *sika*, *sadûk* ve *hüccet* ifadelerini kullanmışlardır. Fesevî onun için *la be'se bihi* ifadesini kullanmıştır. İbn Hibbân da onu *sikâ* râvîler arasında zikretmiştir. Ebû Dâvûd onun uzun hadisleri ezbere bildiğini, yalınayak yürüyüp, başında uzun bir sarıkla gördüğünü söylemiştir.³⁵⁵

Senedle İlgili Değerlendirme: Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği hadis *şevâhid* rivâyetleriyle birlikte *hasen* olarak derecelendirmiştir. Fakat isnad *zayıftır*. Çünkü kopukluk vardır. Süleymân b. Mûsâ, Kesîr b. Mürre'yi görmemiştir.³⁵⁶ Hadis, Ahmed b. Hanbel dışında *Kütüb-i Tis'a* kaynakları içinde Dârimî'nin *Sünen*'i ve Nesâî'nin *Sünenü'l-kübrâ*'sında rivâyet edilmiştir.

Dârimî, söz konusu rivâyeti “*Fedâilü'l-Kur'an*” kitabında “*Kim on ayet okursa*”, “*Kim elli ayet okursa*”, “*Kim yüz ayet okursa*”, “*Kim iki yüz ayet okursa*”, “*Kim yüz ayetten bin ayete kadar okursa*” ve “*Kim bin ayet okursa*” bablarında farklı senedlerle kimi zaman aynı, kimi zaman da değişik metinler halinde Ebû'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652), Temîm ed-Dârî, Fedâle b. Ubeyd (öl. 53/673), Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693), Ebû Ümâme (öl. 86/705) ve Kâ'b el-Ahbâr'dan aktarmıştır. Temîm ed-Dârî'den nakledilen isnadlar *zayıf* kabul edilmiştir. Ebû'd-Derdâ'ya dayanan rivâyetler ise çok *zayıf*, hatta bazı âlimler tarafından uydurma olarak değerlendirilmiştir. Kâ'b el-Ahbâr'dan gelen isnad da *zayıf* bulunmuştur. Buna karşılık, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Ümâme kanalıyla gelen isnadlar *sahih* kabul edilmiş; Abdullah b.

³⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/296-297; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzib*, 3/426-427.

³⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/353-354.

³⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzib*, 11/92-93.

³⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzib*, 3/251-252.

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/156.

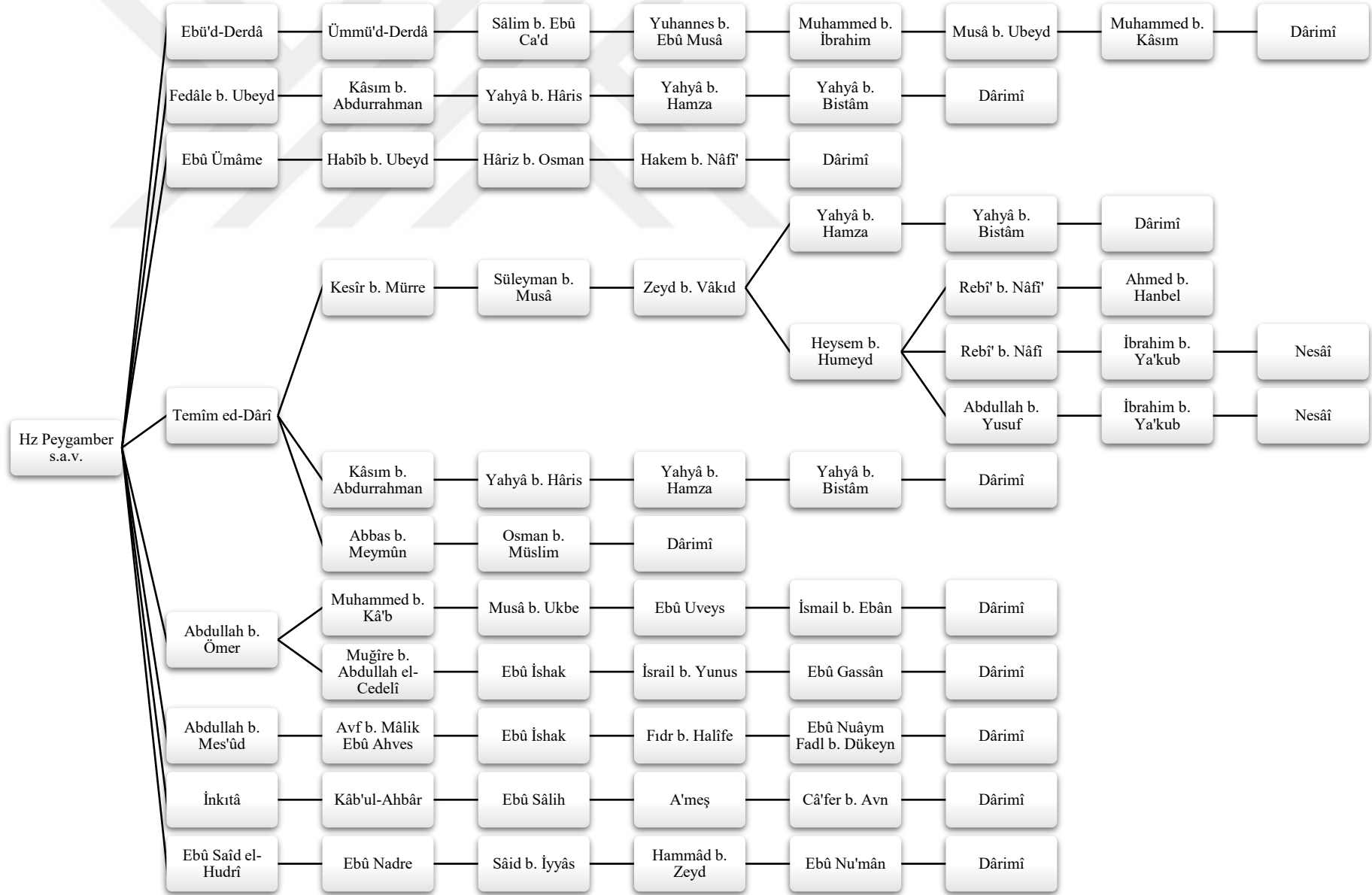
Ömer’den nakledilen isnad ise *hasen* derecesinde görülmüştür.³⁵⁷ Nesâî, *Sünenü’l-kübrâ*’sında hadisi “*Amel*” kitabının “*Kim bir gecede yüz ayet okursa*” babında Temîm’den iki isnadla Dârimî ile aynı şekilde nakletmiştir.³⁵⁸

Sonuç olarak, hadisin tüm tariklerine bakıldığında tek bir sened açısından değil, bütün rivâyetler topluca değerlendirildiğinde, *zayıf* ve çok *zayıf* rivâyetleri mevcut olmakla birlikte, *sahih* ve *hasen* derecesinde isnadları vardır. Bu sebeple hadis *hasen* seviyesine ulaşmaktadır.

³⁵⁷ Dârimî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 26, 27, 28, 29, 30, 31.

³⁵⁸ Nesâî, “Amel”, 206 (No. 10485).

Şekil 11: “Kim bir gecede yüz ayet okursa, ona (tam) bir gece ibadeti (sevabı) yazılır!” Hadisi İsnad Şeması (Kütüb-i Tis’a)

4.8.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Ahmed b. Hanbel (Esas alınan rivâyet)	من قرأ بمئة آية في ليلة، كتب له قنوت ليلة.
Dârimî	من قرأ <u>عشر آيات</u> في ليلة، لم يكتب من الغافلين.
Dârimî	من قرأ <u>بعشر آيات</u> في ليلة <u>كتب</u> من المصلين.
Dârimî	من قرأ <u>بعشر آيات</u> ، لم يكتب من الغافلين.
Dârimî	من قرأ <u>في ليلة</u> <u>بعشر آيات</u> ، لم يكتب من الغافلين.
Dârimî	من قرأ <u>في ليلة</u> <u>بخمسين آية</u> ، لم يكتب من الغافلين.
Dârimî	من قرأ <u>خمسين آية</u> في ليلة، كتب من الحافظين.
Dârimî	من قرأ بمائة آية في ليلة، لم يكتب من الغافلين.
Dârimî	من قرأ <u>في ليلة</u> <u>بمائة آية</u> ، كتب من القانتين.
Dârimî	من قرأ مائة آية، كتب من القانتين.
Dârimî	من قرأ بمائة آية في ليلة، كتب من القانتين.
Dârimî	من قرأ بمائة آية <u>في ليلة</u> ، لم يكتب من الغافلين.
Dârimî	من قرأ <u>مائتي آية</u> <u>في ليلة</u> ، كتب من القانتين.
Dârimî	من قرأ <u>مائتي آية</u> في ليلة، كتب من القانتين.
Dârimî	من قرأ <u>في ليلة</u> <u>عشر آيات</u> ، لم يكتب من الغافلين، ومن قرأ <u>في ليلة</u> <u>بمائة آية</u> ، كتب من القانتين، ومن قرأ <u>بمائتي آية</u> ، كتب من الفائزين.
Dârimî	من قرأ <u>في ليلة</u> <u>عشر آيات</u> ، كتب من الذاكرين، ومن قرأ بمائة آية، كتب من القانتين، ومن قرأ <u>بخمسة مائة آية</u> إلى الألف، أصبح وله قطار من الأجر قيل: وما القطار؟ قال: ملء مسك الثور ذهباً.

Dârimî	<u>من قرأ ألف آية في ليلة كتب له قنطار، والقيراط من القنطار خير من الدنيا وما فيها، واكتسب من الأجر ما شاء الله.</u>
Nesâî	من قرأ بمائة آية في ليلة كتب له قنوت ليلة.

Metinle İlgili Değerlendirme: Hadisin tariklerini incelediğimizde metinlerin ortak mesajı gece vaktinde Kur’ân tilâvetine teşvik etmektir. Farklılıklarını ele aldığımızda ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

- Kur’ân’dan on ayet okuyan için; “*Gafillerden yazılmaz*”, “*Namaz kılanlardan yazılır*” ve “*Allah’ı ananlardan yazılır*” ifadeleri,
- Elli ayet okuyan için; “*Gafillerden yazılmaz*” ve “*Muhafaza edilenlerden yazılır*” ifadeleri,
- Yüz ayet okuyan için; “*Gafillerden yazılmaz*” ve “*Allah’a gönülden itaat edenlerden yazılır*” ifadeleri,
- İki yüz ayet okuyan için; “*Kurtuluşa erenlerden yazılır*” ve “*Allah’a gönülden itaat edenlerden yazılır*” ifadeleri kullanılmıştır.
- Beş yüz ayet ve bin ayet okuyana ise çok büyük ecir verileceği belirtilmiştir.

Tüm rivâyetler incelendiğinde ortaya çıkan bir başka durum da okunan ayet miktarına göre kulun derecesi artmasıdır. En az on ayet okuyan gafillerden sayılmaz; ayet sayısı arttıkça kişi “*namaz kılanlar, Allah’ı zikredenler, kânitler, fâizîn, hâfizîn*” gibi daha üstün sıfatlarla anılmaktadır. Çok fazla ayet okuyanlara ise “*kantâr*” gibi mecazî bir şekilde sınırsız sevap vaadi verilmiştir.

Metin ve senedlerin topluca değerlendirilmesi neticesinde, aynı sahâbî veya farklı sahâbîlerden gelen rivâyetlerde belirli lafız farklılıklarının bulunduğu tespit edilmektedir. Bu durum, bazı tariklerin zayıflığı veya râvi kaynaklı ihtilaflardan ileri gelebileceği gibi, rakamlardaki bu değişikliğin, hadiste kastedilenin, sayı belirtmekten ziyade gece Kur’ân tilâvetinin faziletine işaret etmek olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla rivâyetin temel mesajı; Kur’ân tilâvetinin özellikle gece vakitlerinde büyük bir fazilet taşıdığı ve kulun sevabını kat kat artırdığıdır.

4.9 “Hz. Ömer Dönemi İnsanlar Bina Yapımında Aşırıya Gittiler”

Rivâyeti

أخبرنا يزيد بن هارون، أنبأنا بقية، حدثني صفوان بن رستم، عن عبد الرحمن بن ميسرة، عن تميم الداري رضي الله عنه، قال: تناول الناس في البناء في زمن عمر رضي الله عنه فقال عمر: "يا معشر العريب، الأرض الأرض، إنه لا إسلام إلا بجماعة، ولا جماعة إلا بإمارة، ولا إمارة إلا بطاعة، فمن سوده قومه على الفقه، كان حياة له ولهم، ومن سوده قومه على غير فقه، كان هلاكاً له ولهم."

Tercüme: Dârimî dedi ki: Bize Yezîd b. Hârûn haber verdi. Bize Bakıyye b. Velîd bildirdi. Bize Safvân b. Rüstem, o da Abdurrahman b. Meysere'den o da Temîm ed-Dârî'den rivâyet etti. Hz. Ömer döneminde insanlar bina yapımında aşırıya gittiler. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: *“Ey Arap topluluğu! Toprağa, toprağa dönün! Şüphesiz İslam ancak cemaatle kaim olur; cemaat ancak bir emir (yönetici) ile olur; emirlik ise ancak itaatle devam eder. Bir topluluk bir kişiyi fıkıh bilgisine dayanarak lider yaparsa, bu hem o kişinin hem o toplumun hayat bulmasına neden olur. Ama bir toplulukta bir kişiyi fıkıh bilgisi olmadan lider yaparsa, bu hem o kişinin hem de o toplumun helâkine sebep olur.”*³⁵⁹

4.9.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Abdurrahman b. Meysere → Safvân b. Rüstem → Bakıyye b. Velîd → Yezîd b. Hârûn → Dârimî

Abdurrahman b. Meysere: Hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ali b. Medînî, *meçhul* olduğunu ifade etmiştir. İclî onun Şamlı, tabîi ve *sikâ* bir râvî olduğunu zikretmiştir. Ebû Dâvûd da onun *sikâ* olduğu görüşündedir.³⁶⁰

Safvân b. Rüstem: Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Buhârî, *Târih*’inde ondan bahsetmiş, hakkında cerh veya ta’dil ifadesi kullanmamıştır.³⁶¹ *Meçhul* bir ravidir. Ezdî (öl. 334/945)) onun için *Münkerü’l-hadis* ifadesini kullanmıştır.³⁶²

Bakıyye b. Velîd: (öl. 197/812): Tebeu’t-tâbiîndendir.³⁶³ Onun için *sikâ* ve *sâdûk* gibi ifadeler kullanmıştır. *Meçhul* kimselerden çok fazla hadis rivâyet

³⁵⁹ Dârimî, *Sünenü’l-d-Dârimî*, 1/315 (No. 257).

³⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/284.

³⁶¹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, 4/309.

³⁶² Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 2/316.

³⁶³ İsmail Lütfî Çakan, “Bakıyye b. Velîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/536.

etmiştir. Bu sebeple *sikâ* olan ravilerden yaptığı rivâyetlerin güvenilir olduğu, *zayıf* ve *meçhul* olan ravilerden yaptığı rivâyetlere ise itibar edilmeyeceği söylenmiştir. Ebû Hâtim onun için “*hadisi yazılır, fakat delil olarak kullanılmaz*” ifadelerini kullanmıştır. Nesâî onun حدثنا ve أخبرنا lafızlarıyla rivâyet ettiklerinin güvenilir olduğunu, فلان lafzıyla rivâyet ettiklerinin ise *meçhul* ve kabul edilemez olduğunu zikretmiştir.³⁶⁴

Yezîd b. Hârûn (öl. 206/821): İbn Sa’d, İbn Maîn ve Ebû Hâtim gibi birçok muhaddis onun *sikâ* olduğu görüşündedir.³⁶⁵ Ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmiş ve hâfızası da eski gücünü yitirmiştir. İbn Ebû Hayseme (öl. 279/892) onun gözlerini kaybettikten sonra kendisine sorulan hadisleri bilemediğini, bu sebeple kitaplarını câriyesine kontrol ettirmesi yüzünden ayıplandığını ifade etmiştir. Zehebî, bunlara rağmen onun *hüccet* olduğu görüşündedir.³⁶⁶ İbn Hacer de onun için *sikâ*, *mutkîn* ve *abîd* ifadelerini kullanmıştır.³⁶⁷

Senedle İlgili Değerlendirme: Bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer almamaktadır. Çalışmamız *Kütüb-i Tis’a* çerçevesiyle sınırlı olduğundan, Temîm ed-Dârî’nin Ahmed b. Hanbel dışındaki rivâyetlerine de temas edilecektir. Söz konusu hadis, *Kütüb-i Tis’a* içinde yalnızca Dârimî tarafından eserinin Mukaddime kısmında “*İlmin ortadan kalkması*” başlığı altında rivâyet edilmiştir. İsnadında iki illet bulunmaktadır. Birincisi Safvân b. Rüstem’in *meçhul* bir râvi olmasıdır. İkincisi ise senedde *inkitâ* (kopukluk) olmasıdır. Abdurrahman b. Meysere, Temîm ed-Dârî’yi görmemiştir.³⁶⁸ Hadis, senedde bulunan illetler sebebiyle *zayıf*ır. Ayrıca rivâyet, *merfû* olmayıp *mevkûf* hükmündedir.

³⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/473-475.

³⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9/370.

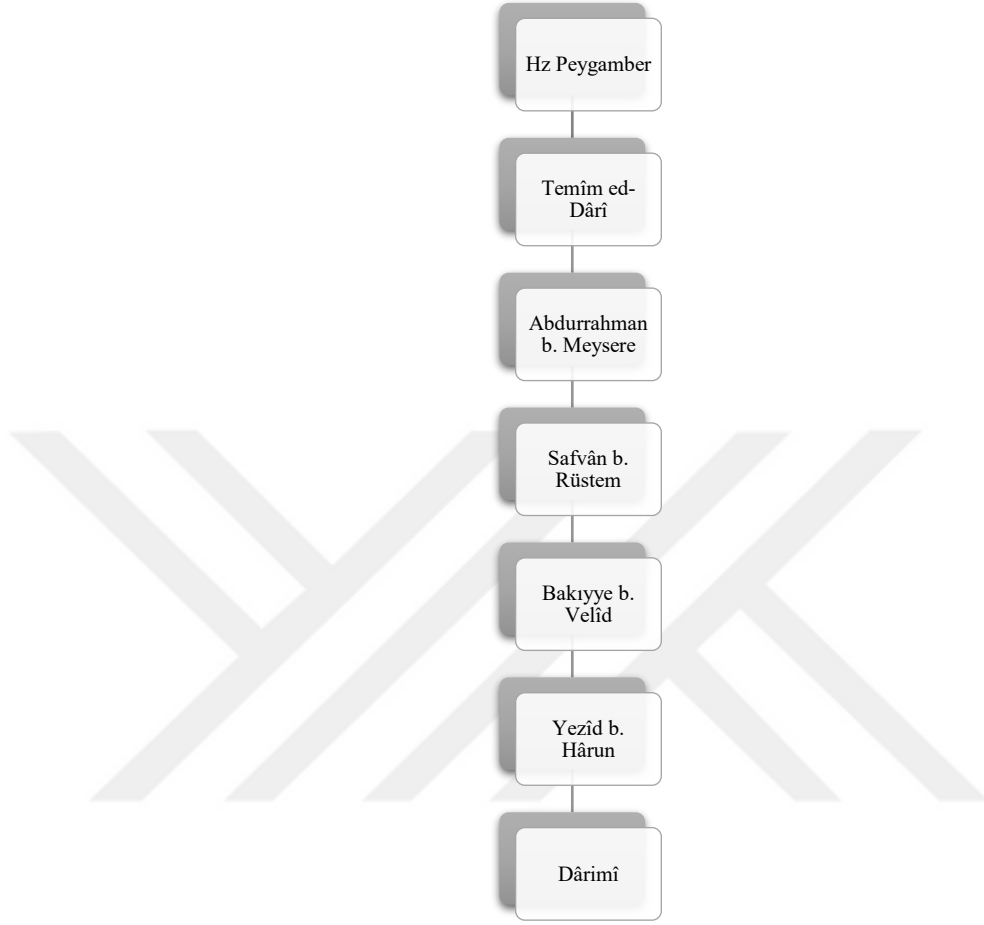
³⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9/363.

³⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 606.

³⁶⁸ Dârimî, *Sünenü’l-d-Dârimî*, 1/315.

Şekil 12: “Hz. Ömer dönemi insanlar bina yapımında aşırıya gittiler” Hadisi

İsnad Şeması

Metinle İlgili Değerlendirme: *Kütüb-i Tis’a* çerçevesinde değerlendirdiğimiz hadis, yalnızca Dârimî’nin *Müsned*’inin Mukaddimesinde nakledilmektedir. Bu sebeple metin farklılıkları bulunmamaktadır.

4.10“Ahir Zamanda Bir Topluluk Ortaya Çıkacak...” Rivâyeti

حدثنا هشام بن عمار، حدثنا إسماعيل بن عياش، حدثنا أبو بكر الهذلي، عن شهر بن حوشب عن تميم الداري، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "يكون في آخر الزمان قوم يجيئون أسنمة الإبل، ويقطعون أذنان الغنم، ألا فما قطع من حي فهو ميت."

Tercüme: İbn Mâce dedi ki: Bize Hişâm b. Ammâr anlattı. Bize İsmâil b. Ayyâş anlattı. Bize Ebû Bekir el-Hüzelî, Şehr b. Havşeb'den o da Temîm ed-Dârî'den Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: “*Ahir zamanda bir topluluk ortaya çıkacak; deve hörgüçlerini kesecekler, koyunların da kuyruklarını kesecekler. Dikkat edin! Canlıdan kesilen her şey ölü hükmündedir.*”³⁶⁹

4.10.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → Şehr b. Havşeb → Ebû Bekir el-Hüzelî → İsmâil b. Ayyâş → Hişâm b. Ammâr → İbn Mâce

Şehr b. Havşeb (öl. 112/731): Bu râvi ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde “Temîm ed-Dârî'den Rivâyette Bulunan Tabiîler” başlığı altında zikredilmiştir.

Ebû Bekir el-Hüzelî (öl. 167/784): Şu'be b. Haccâc onu ağır bir şekilde eleştirmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî ondan hiçbir şey rivâyet etmemiştir. İbn Adî, onun rivâyetlerinde *münker* hadisler bulunduğunu, güvenilir râvîlerden uydurma şeyler aktardığını söylemiştir.³⁷⁰ Ali b. Medînî onun *çok zayıf* olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hâtim de onun *zayıf* olduğunu hadislerinin yazılabileceğini fakat delil olarak kullanılamayacağını zikretmiştir. Nesâî onun için “*güvenilir değildir, hadisi yazılmaz*” demiştir.³⁷¹

İsmâil b. Ayyâş (öl. 181/798): Bu râvi ile ilgili bilgiler altıncı rivâyette zikredilmiştir.

Hişâm b. Ammâr (öl. 245/860): *Kırâat-i Seb'a*'dan olan İbn Âmir, kıraatinin iki râvisinden biridir.³⁷² Hadis ilmi konusunda onu *için sikâ, sâdûk ve la be'se bihi* gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak yaşlanınca halinin değiştiği, eski halinin daha sağlam olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca imla meclislerinde uyukladığı

³⁶⁹ İbn Mâce, “Sayd”, 8 (No. 3217).

³⁷⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdulmecîd (Riyad: Dâru's-Semî'î, 1420/2000), 1/456.

³⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 12/45-46.

³⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/425.

için eleştirilmiş, ücret karşılığı hadis rivâyet ettiği içinde tenkit edilmiştir. 400 civarında aslı olmayan hadis rivâyet ettiği söylenmiştir.³⁷³

Senedle İlgili Değerlendirme: Hadis, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde sadece İbn Mâce'de rivâyet edilmiştir. İbn Mâce, hadisi “*Sayd*” kitabında “*Canlı hayvandan kesilen parça*” babında zikretmiştir. Rivâyetin senedi *çok zayıftır*. Çünkü Ebû Bekir el-Hüzelî, hadisi terk edilmiş bir ravidir. Ayrıca Hişâm b. Ammâr ve Şehr b. Havşeb *zayıf* ravilerdendir.³⁷⁴

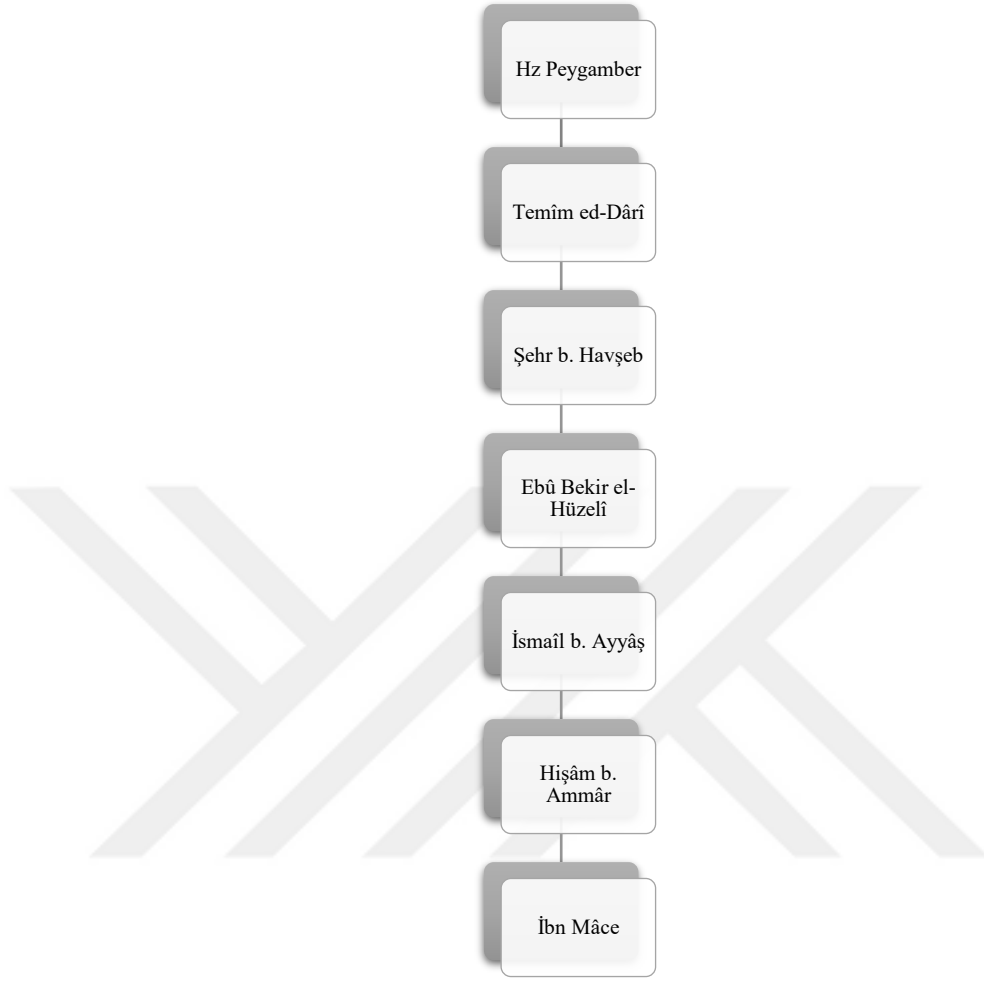
İbn Mâce bu hadiste tek kalsa da Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen destekleyici (şâhid) bir rivâyet Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserinde “*Zebâih (kurbanlar)*” bölümünde nakledilmiştir. Bu sebeple sened *zayıf* olsa da hadisi destekleyen *sahih* bir rivâyet olduğu için rivâyet, metin olarak *sahih* kabul edilmiştir. Hadis, başka bir *sahih* rivâyet ile desteklendiğinden doğrudan delil getirmek için değil, *istişhâd* için kullanılır.³⁷⁵

³⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 11/51-53.

³⁷⁴ İbn Mâce, “*Sayd*”, 8.

³⁷⁵ Muhammed El-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-Uremi el-Alevi el-Hereri, *Şerh Sünen İbn Mâce mürişid ziyil huca ve'l hace ilâ Sünen İbn Mâce vel' kavli'l muktefa alâ Süneni'l Mustafa* (Cidde: Darü'l-Minhac, 2018), 19/60-61.

Şekil 13: “*Ahir zamanda bir topluluk ortaya çıkacak*” Hadisi İsnad Şeması

Metinle İlgili Değerlendirme: *Kütüb-i Tis’a* çerçevesinde değerlendirdiğimiz hadis, yalnızca İbn Mâce’nin *Sünen*’de nakledilmektedir. Bu sebeple metin farklılıkları bulunmamaktadır.

4.11 Mâide Suresi 106. Ayet Hakkındaki Rivâyet

حدثنا الحسن بن أحمد بن أبي شعيب الحراني، قال: حدثنا محمد بن سلمة الحراني، قال: حدثنا محمد بن إسحاق، عن أبي النضر عن بإذن مولى أم هانئ، عن ابن عباس، عن تميم الداري في هذه الآية: {يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت} قال: برئ منها الناس غيري وغير عدي بن بداء، وكان نصرانيين يختلفان إلى الشام قبل الإسلام، فأتيا الشام لتجارتهما، وقدم عليهما مولى لبني سهم يقال له بديل بن أبي مريم بتجارة، ومعه جام من فضة يريد به الملك وهو عظم تجارته، فمرض فأوصى إليهما، وأمرهما أن يبلغا ما ترك أهله، قال تميم: فلما مات أخذنا ذلك الجام، فبعناه بألف درهم، ثم اقتسمناه أنا وعدي بن بداء، فلما قدمنا إلى أهله دفعنا إليهم ما كان معنا وفقدوا الجام، فسألونا عنه، فقلنا: ما ترك غير هذا، وما دفع إلينا غيره، قال تميم: فلما أسلمت بعد قدوم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة تأثمت من ذلك، فأتيت أهله، فأخبرتهم الخبر وأديت إليهم خمس مائة درهم، وأخبرتهم أن عند صاحبي مثلها، فأتوا به رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسألهم البيعة، فلم يجدوا، فأمرهم أن يستحلفوه بما يعظم به على أهل دينه، فحلف فأنزل الله: {يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت} إلى قوله {أو يخافوا أن ترد أيمان بعد أيمانهم} فقام عمرو بن العاص ورجل آخر، فحلفا فنزعت الخمس مائة درهم من عدي بن بداء.

Tercüme: Bize Hasan b. Ahmed b. Ebî Şuayb el-Harrânî anlattı. Bize Muhammed b. Seleme el-Harrânî anlattı. Bize Muhammed b. İshâk, Ebî Nadr'dan, o da Bâzân'dan (Ümmü Hânî'nin azatlısı), o da İbn Abbâs'tan, onun da Temîm ed-Dârî'den rivâyetine göre Temîm ed-Dârî, şu ayet hakkında “*Ey iman edenler! Sizden birinize ölüm geldiğinde, aranızdaki şahitlik (şöyle olsun)...*” şöyle dedi: “Ben ve Adî b. Beddâ’ dışında insanlar bu ayetten kurtuldular. Biz ikimiz de İslâm’dan önce Şam’a gidip gelen iki Hıristiyan’dık. Ticaret için Şam’a gitmiştik. Yanımıza Benî Sehm’in mevlası olan Bedîl b. Ebî Meryem, ticaret malıyla geldi. Elinde, kral için götürdüğü ve ticaretinin en değerli parçası olan gümüşten bir kadeh (kap) vardı. Hastalandı ve (ölmeden önce) bize vasiyet etti. Bize, geride bıraktıklarını ailesine ulaştırmamızı emretti. Temîm dedi ki: O vefat edince, biz o gümüş kadehi aldık, bin dirheme sattık ve Adî b. Beddâ’ ile aramızda paylaştık. Sonra ailesine vardığımızda, yanımızda kalan diğer eşyaları teslim ettik. Onlar, kadehi bulamayınca bize sordular. Biz de: ‘O, bundan başka bir şey bırakmadı, bize de başka bir şey vermedi’ dedik. Temîm dedi ki: Resulullah (s.a.v.) Medine’ye geldikten sonra Müslüman olunca bu yaptığımızdan dolayı vicdan azabı duydum. Ölenin ailesine gidip olup biteni anlattım ve beş yüz dirhem (payıma düşeni) iade ettim. Onlara, ‘Benim arkadaşımın yanında da beş yüz dirhem vardır’ dedim. Onlar da gidip durumu Resulullah’a (s.a.v.) arz ettiler. Resulullah onlardan delil istedi, fakat bulamadılar. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) Adî’nin, kendi dininde en çok

tazim ettiği şey üzerine yemin ettirdi. O da yemin etti. İşte bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: “*Ey iman edenler! Sizden birinize ölüm geldiğinde...*” *şu kısmına kadar: “...veya yeminlerin yeminden sonra reddedileceğinden korkarlar.”* Bunun üzerine Amr b. el-Âs ve başka bir adam kalkıp yemin ettiler. Böylece Adî b. Beddâ’ dan beş yüz dirhem geri alındı.”³⁷⁶

4.11.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Temîm ed-Dârî → İbn Abbâs → Bâzân → Ebî Nadr → Muhammed b. İshâk → Muhammed b. Seleme el-Harrânî → Hasan b. Ahmed b. Ebî Şuayb el-Harrânî → Tirmizî

İbn Abbas (öl. 68/687): Bu râvi ile ilgili bilgiler çalışmanın ikinci bölümü olan “Temîm ed-Dârî’den Rivâyette Bulunan Sahâbîler” başlığında zikredilmiştir.

Ebû Sâlih Bâzân/Bâzâm: Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân, akranları arasında onun rivâyetini terk eden kimse görmediğini ifade etmiştir. İbn Maîn, onun hakkında *leyse bihi be’s* değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Adî, rivâyetlerinin çoğunun tefsirle ilgili olduğunu, *müsned* hadislerinin ise oldukça az olduğunu belirtmiştir. Nesâî, onun *sikâ/güvenilir* olmadığını söylemiştir. Zehebî ise onun *kavî/kuvvetli*³⁷⁷ olduğunu dile getirmiştir.³⁷⁸ İbn Hibbân, İbn Abbâs’tan işitmediği halde ondan rivâyette bulunduğunu kaydetmiştir. Onu *sikâ* kabul eden tek kişi İclî olmuştur.³⁷⁹ İbn Hacer de onun *zayıf* olduğunu ve *mürsel* rivâyetlerinin bulunduğunu zikretmiştir.³⁸⁰

Ebû Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî (öl. 146/763): Ensap alîmi ve müfessirdir. Yalancılıkla itham edilmiş ve *râfizîlik*³⁸¹ ile suçlanmıştır.³⁸² İbn Maîn onun *zayıf* olduğunu zikretmiştir. Buhârî ise İbn Maîn ve İbn Mehdî’nin ondan rivâyetini terk ettiklerini belirtmiştir. Ebû Hâtim, onun hadisini terk etme konusunda ittifak edildiğini ve hadisinin batıl olduğunu ifade etmiştir. Nesâî, onun

³⁷⁶ Tirmizî, “Tefsir”, (No. 3059, 3060); Buhârî, “Vesâyâ”, 36 (No. 2628); Ebû Dâvûd, “Akzîye”, 19 (No. 3606).

³⁷⁷ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 159. *Kavî*, ifadesi *sahih* ve *hasen* hadis yerine kullanılan bir tabirdir. Zehebî’ye göre *ta’dil*in ikinci mertebesinde bulunan râvi hakkında kullanılır.

³⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/37.

³⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 1/416-417.

³⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 120.

³⁸¹ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 267. *Râfizî*, Hz. Ebû Bekir ve Ömer’e düşmanlık besleyip Hz. Ali’yi onlardan üstün görene aşırı Şiîler için kullanılan bir terimdir.

³⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 479.

sikâ olmadığını ve hadisinin yazılmayacağını söylemiştir.³⁸³ Zehebî de onun *şîl* olduğunu ve hadislerinin de *metruk* olduğunu zikretmiştir.³⁸⁴

Muhammed b. İshâk (öl. 151/768): *Sîretü'n-nebeviyye* isimli meşhur eserin müellifidir. Şâfiî, siyer ve megâzî konularında derinleşmek isteyen İbn İshâk'a muhtaç olduğunu söylemiştir.³⁸⁵ İbn S'ad ve İclî onun *sikâ* olduğunu ifade etmiştir. İbn Maîn ise onun hakkında çelişkili sözler söylemiş, bazen *sikâ* bazen *zayıf* olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel onun hadisini *hasen* görmüştür. Şû'be onun için “*İbn İshâk, hafızası bakımından hadislerin Emîrû'l-mü'minînidir*” ifadesini kullanmıştır. Ebû Zûr'a, ilim ehlinin ondan hadis alma konusunda ittifak ettiğini belirtmiş, ayrıca onun hakkındaki bazı ithamların ise hadisle değil, kader görüşüyle ilgili olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁶ İbn Hacer onun *sadûk* olduğunu fakat *tedlîs* yaptığını söylemiş, *şîlik* ve *kaderîlik* ile itham edildiğini zikretmiştir.³⁸⁷

Muhammed b. Seleme el-Harrânî (öl. 192/808): Kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Sa'd onun *sikâ* ve faziletli bir âlim olduğunu zikretmiştir. İbn Hibbân *Sikat*'ında onun ismini zikretmiştir.³⁸⁸ İclî de onun *sikâ* olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁹

Hasan b. Ahmed b. Ebî Şuayb el-Harrânî (öl. 295/908): İbn Hibbân onu *Sikat*'ında zikretmiş, ancak *garîb* rivâyetler naklettiğini ifade etmiştir.³⁹⁰ Dârekutnî onun için *sikâ* ve *me'mûn* ifadelerini kullanmıştır.³⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî de onun *sikâ* olduğunu söylemiştir.³⁹²

Senedle İlgili Değerlendirme: Tirmizî, hadisi “*Tefsir*” kitabında “*Mâide sûresi*” babında zikretmiş, ayrıca hadisin *garîb* olduğunu ve isnadının *sahih* olmadığını belirtmiştir. Ayrıca senedde adı geçen Ebû Nadr hakkında, “*Hadis âlimleri onu rivâyet açısından terk etmiştir; kendisi tefsir sahibidir*”

³⁸³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 9/178-181.

³⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/248.

³⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/33-36.

³⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 9/39-46.

³⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 467.

³⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 25/289.

³⁸⁹ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah İclî, *Târîhu's-sikât* (Mekke: Dârü'l-Bâz, 1405), 404.

³⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 2/254.

³⁹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/537.

³⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 2/254.

değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁹³ Tirmizî, bu hadisi daha muhtasar bir metinle İbn Abbas'tan nakletmiştir. Bu hadisi için *hasen* ve *garib* ifadesini kullanmıştır.³⁹⁴

Hadisi, Tirmizî hariç ***Kütüb-i Tis'a*** müellifleri içinde Buhârî ***“Vesâye”*** kitabının ***“Maîde sûresi 106-108. Ayetleri”*** babında³⁹⁵ ve Ebû Dâvûd ise ***“Akziyâ”*** kitabının ***“Yolculuk sırasında vasiyet için gayrimüslimlerin şahitliği”*** babında³⁹⁶ İbn Abbas tarikiyle zikretmişlerdir. Her iki müellifte hadisi Tirmizî'nin esas aldığımız rivâyetinden farklı olarak muhtasar bir şekilde nakletmişlerdir. İki rivâyette *sahih* tir.

Esas aldığımız rivâyet, senedinde yer alan bazı râvîler sebebiyle *zayıf* kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Buhârî ve Ebû Dâvûd'un zikrettikleri rivâyetler hem *sahih* olmaları hem de aynı muhtevayı teyit etmeleri bakımından bu rivâyeti desteklemektedir. Dolayısıyla Tirmizî'nin naklettiği hadis, mana itibarıyla *sahih* tir.

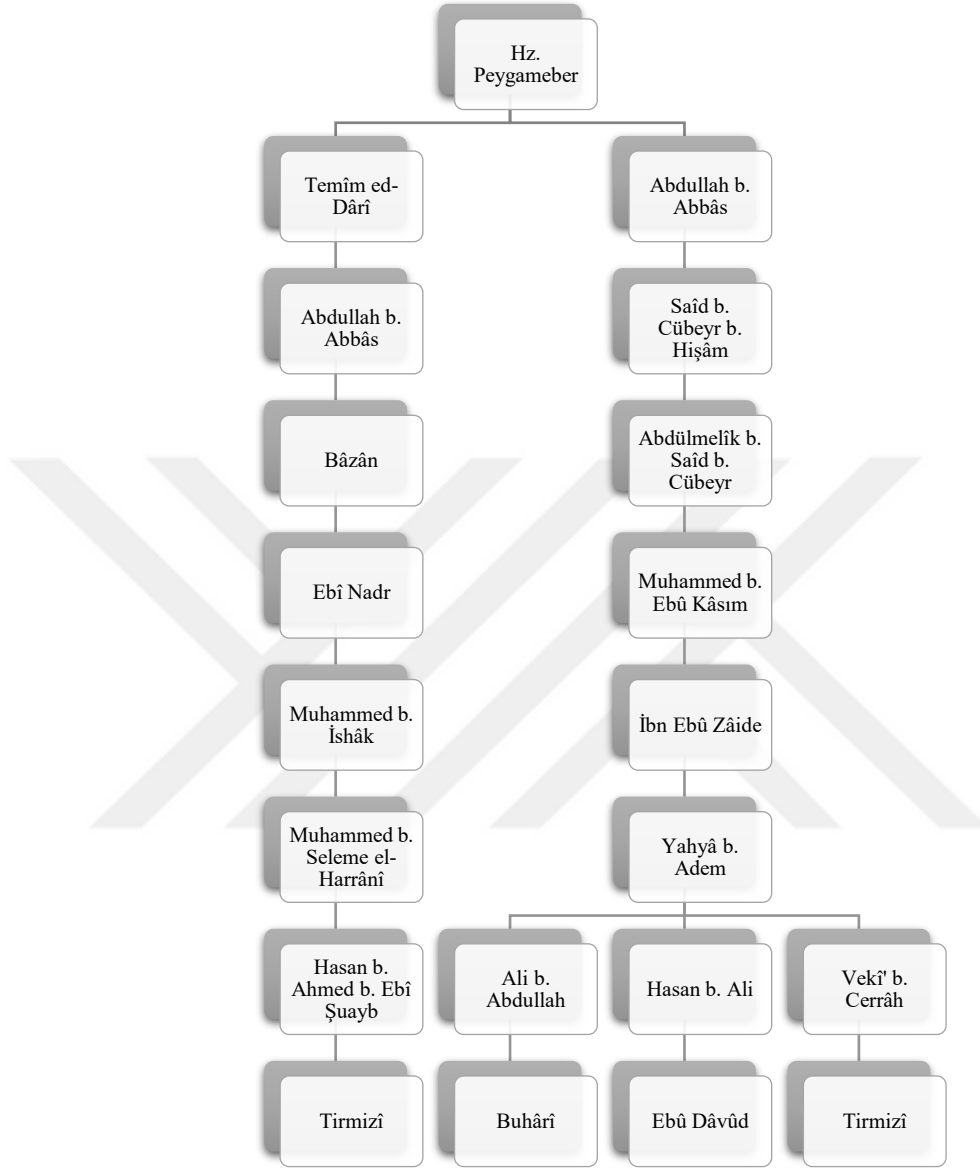
³⁹³ Tirmizî, “Tefsir”, 6 (No. 3059).

³⁹⁴ Tirmizî, “Tefsir”, 6 (No. 3060).

³⁹⁵ Buhârî, “Vesaye”, 36 (No. 2628).

³⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Akziyâ”, 19 (No. 3606).

Şekil 14: *Mâide Suresi 106. Ayet Hakkındaki Rivâyetin İsnad Şeması (Kütüb-i Tis'a)*

4.11.2 Rivâyetin Metin Farklılıkları

Tirmizî (Esas alınan rivâyet)	{يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت} قال: برئ منها الناس غيري وغير عدي بن بداء، وكانا نصرانيين يختلفان إلى الشام قبل الإسلام، فأتيا الشام لتجارتهما، وقدم عليهما مولى لبني سهم يقال له بديل بن أبي مريم بتجارة، ومعه جام من فضة يريد به الملك وهو عظم تجارته، فمرض فأوصى إليهما، وأمرهما أن يبلغا ما ترك أهله، قال تميم: فلما مات أخذنا ذلك الجام، فبعناه بألف درهم، ثم اقتسمناه أنا وعدي بن بداء، فلما قدمنا إلى أهله دفعنا إليهم ما كان معنا وفقدوا الجام، فسألونا عنه، فقلنا: ما ترك غير هذا، وما دفع إلينا غيره، قال تميم: فلما أسلمت بعد قدوم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة تأثمت من ذلك، فأتيت أهله، فأخبرتهم الخبر وأدیت إليهم خمس مائة درهم، وأخبرتهم أن عند صاحبي مثلها، فأتوا به رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسألهم البينة، فلم يجدوا، فأمرهم أن يستحلفوه بما يعظم به على أهل دينه، فحلف فأنزل الله: {يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت} إلى قوله {أو يخافوا أن ترد أيمان بعد أيمانهم} فقام عمرو بن العاص ورجل آخر، فحلفا فنزعت الخمس مائة درهم من عدي بن بداء.
Buhârî	<u>خرج رجل من بنى سهم مع تميم الداري وعدي بن بداء، فمات السهمي بأرض ليس بها مسلم، فلما قدما بتركته فقدوا جاما من فضة مخصوصا من ذهب، فأحلفهما رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم وجد الجام بمكة، فقالوا: ابتعناه من تميم وعدي، فقام رجلان من أوليائه، فحلفا: لشهادتنا أحق من شهادتهما، وإن الجام لصاحبهم. قال: وفيهم نزلت هذه الآية: {يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم}.</u>
Ebû Dâvûd	<u>خرج رجل من بنى سهم مع تميم الداري وعدي بن بداء، فمات السهمي بأرض ليس بها مسلم، فلما قدما بتركته، فقدوا جام فضة مخصوصا بالذهب، فأحلفهما رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم وجد الجام بمكة، فقالوا: اشتريناه من تميم وعدي، فقام رجلان من أولياء السهمي، فحلفا: لشهادتنا أحق من شهادتهما وإن الجام لصاحبهم، قال: فنزلت فيهم: {يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت}.</u>

Tirmizî	<u>خرج رجل من بنى سهم مع تميم الدارى، وعدى بن بداء، فمات السهمى بأرض ليس بها مسلم، فلما قدما بتركته، فقدوا جاما من فضة مخصوصا بالذهب، فأحلفهما رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم وجدوا الجام بمكة، فقبل: اشتريناه من عدى، وتميم، فقام رجلان من أولياء السهمى، فحلفا بالله لشهادتنا أحق من شهادتهما، وإن الجام لصاحبهم، قال: وفيهم نزلت: {يا أيها الذين آمنوا شهادة بينكم}</u>
---------	---

Metinle İlgili Değerlendirme: Esas aldığımız Tirmizî rivâyeti ile diğer üç rivâyet arasında birtakım lafız farklılıkları bulunsa da hepsi aynı olaya temas etmektedir. Tirmizî'nin Temîm'den aktardığı rivâyet, daha tafsilatlı biçimde ifade edilmiştir. Diğer üç rivâyette ise olay daha muhtasar nakledilmekle birlikte, manayı değiştirmeyecek bir takım lafız farklılıklarıyla zikredilmiştir.

İlk metin uzun ve tafsilatlıdır. Olay, Temîm'in Hristiyan olduğu dönemde geçmektedir. Temîm ve arkadaşı Adî'nin gümüşten bir kâseyi aldıkları, Temîm'in İslam'dan sonra vicdan azabıyla iade ettiği, fakat Adî'nin inkâr ettiği detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Rivâyetler arasında, olayda geçen kabın/kâsenin niteliğine dair bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlk rivâyette söz konusu kâse sadece “gümüş kab/kâse” olarak zikredilirken, diğer üç rivâyette “altınla süslenmiş gümüş kab/kâse” şeklinde ifade edilmiştir.

İlk metinde Temîm olayı açıkça itiraf etmektedir: “Aldık, bin dirheme sattık, yarısını ben aldım yarısını Adî aldı.” Diğer metinlerde ise bu detay yoktur; sadece “Kayboldu, sonra Mekke’de bulundu” şeklinde zikredilmiştir. Bu durum, olayın “itiraf” yönünün, bazı rivâyetlerde korunup bazılarında düşürülmüş olabileceğini göstermektedir.

Uzun metinde Temîm'in itirafı sonra Adî'ye yemin ettirilmesi sonra Amr b. el-Âs ve orada bulunan birinin yemini anlatılmıştır. Diğer metinlerde ise önce Temîm ve Adî yemin etmiş sonra ölen kişinin yakınlarından iki kişi kalkıp yemin etmiştir.

Hadisin sonuç kısmında ilk rivâyette Adî'den 500 dirhem geri alındığı zikredilmiştir. Diğerlerinde ise Mâide 106-108. ayetlerin bu olay hakkında nazil olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, rivayetlerin özünde ittifak vardır. Olay, Sehmî bir tüccarın ölmesi, mirasının Temîm ve Adî tarafından götürülmesi, kâsenin kaybolması, sonra ortaya çıkması ve yeminleşme üzerine âyetin nazil olmasıdır. Farklılıklar ise malın niteliği (sade gümüş, altın süsleme), olayın aktarımı ve (itirafın zikredilmesi veya edilmemesi), sonuç vurgusudur. (âyet nüzulü, 500 dirhem geri alınması)

4.12 Cessâse (Deccâl) Rivâyeti

Cessâse kıssasını nakleden sahâbî râvileri arasında Temîm ed-Dârî bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in söz konusu kıssayı bizzat Temîm'den dinlediği ve ardından ashabını mescide toplayarak onlara aktardığı rivâyet edilmiştir. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde Cessâse hadisi ele alınacaktır. Esas konumuz doğrudan bu hadis olmadığı için, rivâyetin Arapça metin farklılıkları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmayacak; inceleme, Müslim'in rivâyeti esas alınarak, *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde rivâyetin senedleri ile sınırlı tutulacaktır. Nitekim *Müsned*'de geçen ve Fâtıma bnt. Kays'tan nakledilen Cessâse rivâyetleri üzerine daha önce de çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Sare Nur Erel, "*Fâtıma Binti Kays'ın Hayatı ve Rivâyetleri*" başlıklı yüksek lisans tezinde söz konusu rivâyetleri ele almış; râvîlerin güvenilirlik durumlarını ortaya koymuş ve metnin Arapça farklılıklarını *Kütüb-i Tis'a* çerçevesinde tespit etmiştir.³⁹⁷ Ayrıca Enbiya Yıldırım, "*Hadis Problemleri*" isimli eserinde rivâyetin Türkçe farklılıkları bütün hadis külliyyatını tarayarak derlemiş ve bu farklılıkları ortaya koymuştur.³⁹⁸

Cessâse hadisinde kıyamet alametlerinden biri olan Deccal'dan bahsedilmektedir. Deccal, kıyamete yakın bir zaman da ortaya çıkacak ve insanları Hak'tan saptırmaya çalışacak olan olağanüstü güçlere sahip bir varlıktır.³⁹⁹

Cessâse Rivâyeti Arapçası:

حدثنا عبد الوارث بن عبد الصمد بن عبد الوارث، وحجاج بن الشاعر كلاهما عن عبد الصمد (واللفظ لعبد الوارث بن عبد الصمد). حدثنا أبي عن جدي، عن الحسين بن ذكوان. حدثنا ابن بريدة. حدثني عامر بن شراحيل الشعبي، شعب همدان؛ أنه سأل فاطمة بنت قيس، أخت الضحاك بن قيس. وكانت من المهاجرات الأول. فقال: حدثني حديثاً سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم. لا تسنديه إلى أحد غيره. فقالت: لنن شئت لأفعلن. فقال لها: أجل. حدثني. فقالت: نكحت ابن المغيرة. وهو من خيار شباب قريش يومئذ. فأصيب في أول الجهاد مع رسول الله صلى الله عليه وسلم. فلما تأيمت خطبني عبد الرحمن بن عوف، في نفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم. وخطبني رسول الله صلى الله عليه وسلم على مولاه أسامة بن زيد. وكنت قد حدثت؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "من أحبني فليحب أسامة" فلما كلمني رسول الله صلى الله عليه وسلم قلت: أمري بيدك. فأنكحني من شئت. فقال "انتقلي إلى أم شريك" وأم شريك امرأة غنية، من الأنصار. عظيمة النفقة في سبيل الله. ينزل عليها الضيفان. فقلت: سأفعلن. فقال "لا تفعلي. إن أم

³⁹⁷ Rivâyetlerin Arapça farklılıkları için bk. Erel, *Fâtıma Binti Kays'ın Hayatı ve Rivâyetleri*, 25-33; 51-53; 82-88.

³⁹⁸ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 223-229.

³⁹⁹ İlyas Çelebi, "Deccâl (İslâmiyet'te Deccâl)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 9/69-72.

شريك امرأة كثيرة الضيفان. فإني أكره أن يسقط عنك خمارك، أو ينكشف الثوب عن ساقيك، فيرى القوم منك بعض ما تكرهين. ولكن انتقلي إلى ابن عمك، عبد الله بن عمرو بن أم مكتوم" (وهو رجل من بني فهر، فهر قريش وهو من البطن الذي هي منه) فانتقلت إليه. فلما انقضت عدتي سمعت نداء المنادي، مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ينادي: الصلاة جامعة. فخرجت إلى المسجد. فصليت مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فكنيت في صف النساء التي تلي ظهور القوم. فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صلاته، جلس على المنبر وهو يضحك. فقال "يلزم كل إنسان مصلاه". ثم قال "أتدرون لما جمعتمكم؟" قالوا: الله ورسوله أعلم. قال "إني، والله! ما جمعتمكم لرغبة ولا لرهبة. ولكن جمعتمكم، لأن تميما الداري، كان رجلا نصرانيا، فجاء فبايع وأسلم. وحدثني حديثا وافق الذي كنت أحدثكم عن مسيح الدجال. حدثني؛ أنه ركب في سفينة بحرية، مع ثلاثين رجلا من لحم وجذام. فلعب بهم الموج شهرا في البحر. ثم أرفؤا إلى جزيرة في البحر حتى مغرب الشمس. فجلسوا في أقرب السفينة. فدخلوا الجزيرة. فلقيتهم دابة أهلك كثير الشعر. لا يدرون ما قبله من دبره. من كثرة الشعر. فقالوا: ويلك! ما أنت؟ فقالت: أنا الجساسة. قالوا: وما الجساسة؟ قالت: أيها القوم! انطلقوا إلى هذا الرجل في الدير. فإنه إلى خبركم بالأشواق. قال: لما سمعت لنا رجلا فرقنا منها أن تكون شيطانة. قال فانطلقنا سراعا. حتى دخلنا الدير. فإذا فيه أعظم إنسان رأيناه قط خلقا. وأشدّه وثاقا. مجموعة يده إلى عنقه، ما بين ركبتيه إلى كعبيه، بالحديد. قلنا: ويلك! ما أنت؟ قال: قد قدرتم على خبري. فأخبروني ما أنتم؟ قالوا: نحن أناس من العرب. ركبنا في سفينة بحرية. فصادفنا البحر حين اغتلم. فلعب بنا الموج شهرا. ثم أرفأنا إلى جزيرتك هذه. فجلسنا في أقربها. فدخلنا الجزيرة. فلقيتنا دابة أهلك كثير الشعر. لا يدري ما قبله من دبره من كثرة الشعر. فقلنا: ويلك! ما أنت؟ فقالت: أنا الجساسة. قلنا وما الجساسة؟ قالت: اعمدوا إلى هذا الرجل في الدير. فإنه إلى خبركم بالأشواق. فأقبلنا إليك سراعا. وفرعنا منها. ولم نأمن أن تكون شيطانة. فقال: أخبروني عن نخل بيسان. قلنا: عن أي شأنها تستخبر؟ قال: أسألكم عن نخلها، هل يثمر؟ قلنا له: نعم. قال: أما إنه يوشك أن لا تثمر. قال: أخبروني عن بحيرة الطبرية. قلنا: عن أي شأنها تستخبر؟ قال: هل فيها ماء؟ قالوا: هي كثيرة الماء. قال: أما إن ماءها يوشك أن يذهب. قال: أخبروني عن عين زغر. قالوا: عن أي شأنها تستخبر؟ قال: هل في العين ماء؟ وهل يزرع أهلها بماء العين؟ قلنا له: نعم. هي كثيرة الماء، وأهلها يزرعون من مانها. قال: أخبروني عن نبي الأميين ما فعل؟ قالوا: قد خرج من مكة ونزل يثرب. قال: أقاتله العرب؟ قلنا: نعم. قال: كيف صنع بهم؟ فأخبرناه أنه قد ظهر على من يليه من العرب وأطاعوه. قال لهم: قد كان ذلك؟ قلنا: نعم. قال: أما إن ذلك خير لهم أن يطيعوه. وإني مخبركم عني. إني أنا المسيح. وإني أوشك أن يؤذن لي في الخروج. فأخرج فأسير في الأرض فلا أدع قرية إلا هبطتها في أربعين ليلة. غير مكة وطيبة. فهما محرمتان علي. كلتاها. كلما أردت أن أدخل واحدة، أو واحدا منهما، استقبلني ملك بيده السيف صلتا. يصدني عنها. وإن على كل نقب منها ملائكة يحرسونها. قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وطعن بمخصرته في المنبر "هذه طيبة. هذه طيبة. هذه طيبة" يعني المدينة "ألا هل كنتم حدثتكم ذلك؟" فقال الناس: نعم. "فإنه أعجبني حديث تميم أنه وافق الذي كنت أحدثكم عنه وعن المدينة ومكة. ألا إنه في بحر الشام أو بحر اليمن. لا بل من قبل المشرق، ما هو. من قبل المشرق، ما هو من قبل المشرق، ما هو" وأوما بيده إلى المشرق. قالت: فحفظت هذا من رسول الله.

Cessâse Rivâyetinin Türkçesi:

Müslim dedi ki: Abdülvâris b. Abdüssamed b. Abdülvâris ve Haccâc b. eş-Şâir bize anlattı. Her ikisi de dedi ki: Abdüssamed b. Abdüvâris anlattı. Bana babam, dedemden, o da Hüseyin b. Zekvân'dan, o da İbn Büreyde'den, o da Âmir b. Şerahîl eş-Şa'bî'den, o da Fatıma bnt. Kays'tan (ki o, sahabenin büyüklerinden olan Dahhâk b. Kays'ın kız kardeşi olup ilk muhacir kadınlardandı) şöyle dediğini nakletti: (Âmir) dedi ki: Ona (Fatıma'ya) sordum: Bana Resulullah'tan (s.a.v.) işittiğin bir hadis anlat. Başkasına dayandırma! Fatıma dedi ki: İstersen anlatırım. Ben dedim ki: Elbette, anlat. Şöyle anlattı: Ben Muğîre'nin oğluyla evlendim. O günlerde Kureyş gençlerinin en iyilerindendi. Resulullah'la (s.a.v.) birlikte ilk gazada şehit oldu. İddetim bitince bana birkaç kişi talip oldu. Bunlardan biri Abdurrahman b. Avf'tı. Ayrıca Resulullah (s.a.v.) da beni mevlâsı Üsâme b. Zeyd için istedi. Daha önceden Resulullah (s.a.v.)'ın şöyle dediğini duymuştum "Kim beni severse Üsâme'yi de sevsin." Resulullah (s.a.v.) benimle konuşunca şöyle dedim: İşim senin elinde. Beni kime istersen onunla evlendir. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Ümmü Şerîk'in yanına git. Ümmü Şerîk, Ensar'dan zengin bir kadındı. Allah yolunda çok harcama yapardı. Misafirleri çok olurdu. Ben de: Peki, giderim, dedim. Fakat Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: Gitme! Ümmü Şerîk'in çok misafiri olur. Korkarım ki başörtün düşer ya da elbisenin etekleri açılır da insanlar hoşlanmayacağın bir yerin görünür. Akraban olan Abdullah b. Ümmü Mektûm'un yanına git. (O, Fihroğulları'ndan, senin kabîlenden biridir.) Ben de onun yanına gittim. İddetim bitince Resulullah'ın (s.a.v.) müezzininin "Haydi toplanın namaza!" dediğini duydum. Ben de mescide gittim Resulullah (s.a.v.) ile namaz kıldım. Erkeklerin ardındaki kadınlar safındaydım. Namaz bitince Resulullah (s.a.v.) gülerek minbere oturdu ve şöyle buyurdu: "Her biriniz yerinde kalsın." Sonra sordu: "Sizi niçin buraya topladığımı biliyor musunuz?" Ashab, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dediler. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Vallahi sizi korkutmak veya bir şeye teşvik etmek için toplamadım." Temîm ed-Dârî bana bir haber getirdi. Bu haber size daha önce anlattığım Mesih Deccal ile muvafık düştü. Temîm ed-Dârî, Hristiyan'dı. Bana geldi biat etti ve Müslüman oldu. Bana şunu anlattı: Kendisi, Lahm ve Cüzâm kabilelerinden otuz kişiyle birlikte bir gemiye binmiş. Denizde fırtınaya yakalanmışlar. Dalga onları bir ay boyunca sürüklemiş. Sonunda güneş batarken bir adaya ulaşmışlar. Küçük kayıklarına binerek adaya çıkmışlar.

Orada vücudunun önü arkası belli olmayacak kadar kıllarla kaplı bir hayvanla karşılaşmışlar. Ona, “Yazık sana! Sen kimsin?” demişler. O da “Ben Cessâseyim” demiş. Ona “Cessâse nedir?” diye sormuşlar. O da “Şu manastırdaki adama gidin, sizin haberlerinizi bekliyor.” demiş. Temîm devamla dedi ki: “O mahlukun bize bir adamdan söz etmesi üzerine korktuk, şeytan olmasından endişelendik. Bu yüzden hızlıca manastıra gittik. Orada şimdiye kadar gördüğümüz en büyük insanı gördük. Elleri boynuna bağlı, dizleri de topuklarına kadar sımsıkı demir zincirlerle bağlanmış. Ona: “Yazık sana! Sen kimsin?” dedik. O da “Siz benim haberimi almışsınızdır, asıl siz kimsiniz?” dedi. Biz dedik ki: “Biz Araplardanız. Bir gemiyle denize açıldık. Fırtınaya yakalandık. Sonra buraya ulaştık ve adaya çıktık. Orada çok kıllı bir mahlukla karşılaştık. O da bizi buraya sana gönderdi.” Bunun üzerine adam, “Bana Beysan hurmalığından haber verin.” deyince, “Neyinden haber almak istiyorsun?” diye sorduk. “Hurmasını soruyorum. Hala ürün veriyor mu?” dedi. Biz “Evet” dedik. O ise “Ürün vermemesi yakındır. Taberiye gölünden haber verin. İçinde su var mı?” diye sordu. Biz de “Evet suyu çoktur.” dedik. “Zugar su kaynağından haber verin. Hâlâ suyu var mı? Halkı oradan sulanıyor mu? diye sordu? “Evet, suyu bol. Halkı ondan sulanıyor ve tarım yapıyor.” dedik. “Bana ümmilerin peygamberinden haber verin. O ne yapıyor?” dedi. Biz de “Mekke’den Medine’ye hicret etti.” dedik. “Araplar onunla savaştı mı?” diye sordu. “Evet” dedik. “Peki onlara ne yaptı?” diye sordu. Biz de galip geldiğini ve Arapların ona itaat ettiğini haber verdik. O da “Bu dediğiniz oldu mu?” diye sordu. “Evet” cevabını verince şöyle dedi: Size kendim hakkında bilgi vereyim: Ben Mesihim. Yakında çıkmama izin verilecek. Çıkınca yeryüzünde kırk günde dolaşmadık köy bırakmayacağım. Mekke ve Medine müstesna. Oralar bana haram kılındı. Ne zaman bunlardan birine girmek istesem, elinde kılıçla bir melek karşıma çıkar ve beni oraya sokmaz. O yere giden her yol üzerinde muhafız melekler vardır.” Fâtıma diyor ki: Resulullah (s.a.v.) asasıyla minbere vurarak, “İşte burası Taybe’dir! İşte burası Taybe’dir! İşte burası Taybe’dir! Bu sözüyle Medine’yi kastetmiştir. Resulullah (s.a.v.) “Ben size daha önce bunu anlatmış mıydım?” diye sordu. İnsanlar “Evet” cevabını verdiler. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Temîm’in anlattıkları hoşuma gitti; çünkü daha önce size Deccâl ve Mekke ile Medine hakkında anlattıklarımla uyuyor. Dikkat edin! Deccâl, Şam denizindedir yahut Yemen denizindedir. Hayır, doğu tarafından çıkacak. Doğudan! Evet, doğudan!”

Bu sırada Resulullah (s.a.v.) eliyle doğu tarafına işaret etti. Fatıma dedi ki: “Bunları Resulullah’dan (s.a.v.) bizzat işiterek öğrendim.”⁴⁰⁰

4.12.1 Rivâyetin Senedi ve Râvileri

Fâtıma bnt. Kays → Şerahîl eş-Şa‘bî’ → Abdullah b. Büreyde → Hüseyin b. Zekvân → Abdülvâris b. Saîd → Abdüssamed b. Abdülvâris → Abdülvâris b. Abdüssamed → Müslim

Fâtıma bnt. Kays → Şerahîl eş-Şa‘bî’ → Abdullah b. Büreyde → Hüseyin b. Zekvân → Abdülvâris b. Saîd → Haccâc b. Şâ‘ir → Abdülvâris b. Abdüssamed → Müslim

Fâtıma bnt. Kays (öl. 54/674): Sahâbîdir. Münekkitlerin çoğu ve müteahhirûn hadis alîmlerinin tamamı sahâbeyi *udûl* (adalet sahibi) kabul etmişlerdir.⁴⁰¹ Buna göre ashabın tamamı hadis rivâyetinde kasten Hz. Peygamber adına yalan isnad etmekten uzaktırlar.⁴⁰² Fâtıma bnt. Kays, boşandıktan sonra Hz. Peygamber’in kendisine nafaka ve mesken hakkı tanımadığı konusunda rivâyet ettiği hadis, başta Hz. Ömer ve Hz. Aişe olmak üzere özellikle Iraklı fakihler tarafından eleştirilmiştir.⁴⁰³ Fâtıma’yı bu rivâyeti nedeniyle eleştirenler arasında eşî Üsâme⁴⁰⁴ ve Hz. Ömer bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Hz. Ömer, Fâtıma’yı “*Allah’ın Kitab’ını ve Resulullah’ın sünnetini, doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözüyle terk etmeyiz.*”⁴⁰⁶ sözleriyle eleştirmiştir. Bu rivâyette *kezebe* fiili kullanılmıştır. İslam alîmleri bu fiilin her zaman yalan söyleme anlamına gelmediğini, yanılma ve hata etme gibi anlamlar içinde kullanıldığını ifade

⁴⁰⁰ Müslim, “Fiten”, 119-122; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/57 (No. 27101); 61 (No. 27102); 314 (No. 27331); 336 (No. 27349, 24350); İbn Mâce, “Fiten”, 33 (No. 4074); Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 15 (No. 4325, 26, 27); Nesâî, “Menâsik”, 306 (No. 4244).

⁴⁰¹ Mustafa el-A‘zamî, “Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır”, çev. Enbiya Yıldırım, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 315.

⁴⁰² Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 14.

⁴⁰³ Erel, *Fâtıma Binti Kays’ın Hayatı ve Rivâyetleri*, 14.

⁴⁰⁴ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed el-Mısri et-Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr- Muhammed Seyyid Câdilhak (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1414/1994), 3/4526. Üsâme b. Zeyd’in oğlu Muhammed “*Fâtıma bint Kays ne zaman talak konusundaki olayı anlatmaya başlasa babam Üsâme elinde her ne varsa Fâtıma’ya fırlatırdı.*” demiştir.

⁴⁰⁵ Müslim, “Talâk”, 46. Hz. Ömer Fâtıma’nın rivâyetiyle ilgili “*Ezberleyip ezberlemediğini bilmediğimiz bir kadının sözüyle ne Allah’ın Kitab’ını ne de Peygamberimizin sünnetini terk ederiz.*” ifadesini kullanmıştır.

⁴⁰⁶ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 3/4561.

etmişlerdir.⁴⁰⁷ Ayrıca Hicâzlılar da *kezebe* fiilini hata etmek anlamında kullanmışlardır.⁴⁰⁸

Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (öl. 104/722): Kaynaklarda beş yüz sahâbiye yetiştiği ifade edilmiştir. İbn Maîn ve Ebû Zûr'a onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir. İclî, onun 48 sahâbîden hadis işittiğini ve sahabeyi atlayarak naklettiği *mürsel* rivâyetlerin genellikle *sahih* olduğunu zikretmiştir.⁴⁰⁹ İbn Hacer de Şa'bî'nin *sikâ*, meşhur ve fazilet sahibi bir kimse olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁰

Abdullah b. Büreyde (öl. 115/734): Merv kadılığı yapmıştır. İbn Maîn, İclî ve İbn Ebû Hâtim onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir. Kardeşi Süleyman'ın rivâyetlerinin kendisinden daha sağlam olduğu zikredilmiştir. Babasından naklettiği bazı hadislerin *münker* olduğu söylenmiştir.⁴¹¹

Hüseyin b. Zekvân (öl. 145/763): İbn Maîn, İbn Ebû Hâtim ve Nesâî onu *sikâ* olduğunu zikretmişlerdir. İbn Hibbân ve Dârekutnî onu *Sikât* isimli eserlerinde zikretmişlerdir.⁴¹² İbn Hacer de onun *sikâ* olduğunu fakat bazen *vehme* düştüğünü ifade etmiştir.⁴¹³

Abdülvâris b. Saîd (öl. 179/796): İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Zûr'a ve onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Sa'd, rivâyetlerinin *hüccet* olduğunu zikretmiştir. İbn Hâtim ise onun için *sadûk* ifadesini kullanmış ve onun Hammâd b. Seleme'den daha sağlam olduğunu zikretmiştir. Nesâî onun için *sikâ* ve *sebt* ifadelerini kullanmıştır. *Kaderî* olduğu için bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Fakat *kaderî* olduğunu açıkça zikretmesi, güvenilir bir kimse olması ve hadislerinin sağlam olmasından dolayı hadis âlimleri onu güvenilir olarak kabul etmiştir.⁴¹⁴ İbn Hacer de onun *sikâ* ve *sebt* olduğunu ifade etmiş, *kaderî* olmakla itham edilse bile ona kesin olarak nisbet edilmediğini ifade etmiştir.⁴¹⁵

⁴⁰⁷ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 1/709.

⁴⁰⁸ Erel, *Fâtma Binti Kays'ın Hayatı ve Rivâyetleri*, 15.

⁴⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 5/67.

⁴¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 287.

⁴¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 5/157-158.

⁴¹² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 2/338-339.

⁴¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 166.

⁴¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/441-443.

⁴¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 367.

Abdüssamed b. Abdülvâris (öl. 206/822): Abdülvâris b. Saîd'in babasıdır. İbn Sa'd ve İbn Hibbân onu *sikâ* râviler arasında zikretmişlerdir. İbn Kâni' (öl. 351/962) onun güvenilir olduğunu zikretmekle birlikte bazen hata yaptığını ifade etmiştir.⁴¹⁶ İbn Hacer de onun *sikâ* olduğunu zikretmiş, Şu'be'den olan rivâyetlerinin sağlam ve güvenilir olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁷

Abdülvâris b. Abdüssamed (öl. 252/866): Abdüssâmed b. Abdülvâris'in torunudur. Ebû Hâtim onun *sâdûk* olduğunu ifade etmiştir. Nesâî onun için *lâ be'se bihi* ifadesini kullanmıştır. İbn Hibbân onu *sikâ* raviler arasında zikretmiştir. İbn Hacer, Müslim'in Abdülvâris'ten 17 hadis rivâyet ettiğini ifade etmiştir.⁴¹⁸

Haccâc b. Şâ'ir (öl. 259/873): Haccâc b. Yûsuf b. Haccâc es-Sekafî, Ebû Muhammed olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda İbnü's-Şâ'ir (şairin oğlu) lakabıyla da bilinmektedir. Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hibbân onun *sikâ* olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹⁹

Müslim'in diğer senedleri:

Fâtıma bnt. Kays → Şa'bî → Seyyâr Ebû Hakem → Kurre b. Hâlid → Hâlid b. Hâris → Yahyâ b. Habîb → Müslim isnadıyla nakletmiştir. İsnaddaki râvilerin tamamı *sikâ* kabul edilmiştir.⁴²⁰

Fâtıma bnt. Kays → Şa'bî → Gaylân b. Cerîr → Cerîr b. Hazm → Vehb b. Cerîr → Hasan b. Ali → Müslim

Fâtıma bnt. Kays → Şa'bî → Gaylân b. Cerîr → Cerîr b. Hazm → Vehb b. Cerîr → Ahmed b. Osman → Müslim⁴²¹

Bu iki isnadda bulunan Cerîr b. Hazm *sikâ* bir ravidir. Fakat Katâde'den yaptığı rivâyetlerde *zayıflık* bulunmaktadır. Ayrıca hafızasından rivâyet ettiği hadislerde *vehme* düştüğü ve ömrünün sonlarına doğru *ihtilât* (hıfzın zayıflaması) olduğu söylenmiştir.⁴²²

⁴¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/327.

⁴¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 356.

⁴¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 6/443-444.

⁴¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 2/209-210.

⁴²⁰ Müslim, "Fiten", 120.

⁴²¹ Müslim, "Fiten", 121.

⁴²² İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 138.

Fâtıma bnt. Kays → Şa'bî → Abdullah b. Zekvân → Muğire b. Abdurrahman → Yahyâ b. Bükeyr → Ebû Bekir b. İshâk → Müslim⁴²³

Zikredilen isnadda Muğire b. Abdurrahman *sikâ* bir râvi olmakla beraber *garip* (tek) kalmış rivâyetleri bulunduğu söylenmiştir.⁴²⁴ Seneddeki bir diğer râvi olan Yahyâ b. Bükeyr için Nesâî *zayıf* ifadesini kullanmış. İbn Hibbân *sikâ* olduğunu zikretmiştir. Ebû Hâtim ise hadisin yazılabileceğini fakat delil olarak kullanılamayacağını ifade etmiştir.⁴²⁵

Müslim eserinde hadislerini belirli bir mantıksal çerçevede tasnif etmiş; fakat muhtemelen ihtisar yahut sadece *sahih* hadisleri toplama düşüncesiyle bab başlıkları koymamıştır. Bu işi Nevevî (öl. 676/1277) yapmıştır. Müslim eserinin mukaddimesinde topladığı hadisleri üç kısma ayırmıştır. Birinci kısımda, *hafız* ve *mutkîn* râvilerin hadisleri; ikinci kısımda *hıfz* ve *itkanda* orta düzeyli râvilerin hadisleri; üçüncü kısımda ise *zayıf* ve *metruk* râvilerin hadislerini nakletmiştir.⁴²⁶ Bu tasnif sebebiyle tenkit edilmiştir. Bu durumdan Müslim'in eserinde tenkide açık rivâyetler bulunduğunu anlamak mümkündür.⁴²⁷ Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) ve Ebû Bekir el-Beyhakî (öl. 458/1066) Müslim'in bu üçlü tasnifi gerçekleştirmeden vefat ettiğini, eserine sadece birinci gruba giren güvenilir hadis hâfızlarının rivâyetlerini aldığını ileri sürmüşlerdir. Kâdî İyâz (öl. 544/1149) ve İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) ise Müslim'in *Sahih*'inde bu üçlü tasnifin bulunduğunu savunmuşlar, fakat çok *zayıf* râvilere ait rivâyetlerin yer almadığını söylemişlerdir.⁴²⁸ Müslim'in ikinci ve üçüncü kısımda zikrettiği rivâyetler asıl değil, asıl hadisi desteklemek amacıyla *mutabaât* veya *şevâhid* şeklinde zikredilen hadislerdir.⁴²⁹

Hadis, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde üç farklı tarikle verilmiştir. Bu tarikler içinde Fâtıma bnt. Kays, Hz. Aîşe ve Ebû Hüreyre'nin rivâyetleri

⁴²³ Müslim, "Fiten", 122.

⁴²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 543.

⁴²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 11/237.

⁴²⁶ Müslim, *Müslim*, 1/4-6.

⁴²⁷ Cemal Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2022), 40.

⁴²⁸ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/124-129.

⁴²⁹ Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili*, 41.

zikredilmiştir.⁴³⁰ Bu isnadlarda bulunan Mücalîd b. Saîd *zayıf* bir râvidir.⁴³¹ Bu sebeple Mücalîd'in bulunduğu senedler *zayıf* kabul edilmiştir. Fâtıma bnt. Kays'dan nakledilen senedlerde bulunan Hammâd b. Seleme ise *sikâ* bir râvi olmakla beraber, ömrünün sonuna doğru hafızası kötüleşmiştir.⁴³² Müslim hafıza bozukluğundan önce Sâbit b. Eslem'den gelen rivâyetleri hariç ondan sadece *istişhad* için hadis nakletmiştir.⁴³³ Sonuç olarak Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinin büyük kısmı Mücalîd b. Saîd sebebiyle *zayıf*, Hammâd b. Seleme tariki ise daha güçlü olmakla beraber *ihtiyat* gerektirmektedir.

İbn Mâce, hadisi Fâtıma bnt. Kays'tan tek bir senedle rivâyet etmiştir.⁴³⁴ Bu rivâyet, senedde bulunan Mücalîd b. Saîd sebebiyle *zayıf* kabul edilmiştir.

Ebû Dâvûd, Cessâse hadisini Fâtıma bnt. Kays'tan üç farklı isnadla rivâyet etmiştir:⁴³⁵ İbn Ebû Zi'b tariki, *zayıf* kabul edilmiştir; çünkü Zührî'den semâsı yoktur,⁴³⁶ ayrıca senedde Osman b. Abdurrahman da güvenilir değildir.⁴³⁷ Abdullah b. Büreyde tariki, *sahih* kabul edilmiştir ve Müslim'in rivâyetiyle aynıdır. Mücalîd b. Saîd tariki, *zayıftır*; çünkü Mücalîd güvenilir değildir. Ayrıca Ebû Dâvûd, hadisi Câbir b. Abdullah tarikiyle de rivâyet etmiştir. Ancak bu rivâyet, Velîd b. Abdullah'ın ihtilaflı nakilleri sebebiyle *garib* ve *zayıf* görülmüştür.⁴³⁸

Tirmizi, hadisi Fâtıma bnt. Kays kanalıyla tek bir isnadla rivâyet nakletmiştir.⁴³⁹ Bu senedde zikredilen Hişâm b. Ebû Abdullah, *sikâ* bir râvidir. Fakat *kaderî* olmakla itham edilmiş ve bu sebeple de eleştirilmiştir.⁴⁴⁰ Tirmizi bu isnad için *hasen-sahih- garib* ifadelerini kullanmıştır. Tirmizî'nin bu hadis için *garib* ifadesi kullanması ona göre tek senedli olmasından kaynaklanmaktadır.

⁴³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/53-61 (No. 27100, 27101, 27102); 45/307 (No. 27324); 45/314 (No. 27431).

⁴³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 10/40-41.

⁴³² İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 178.

⁴³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/446-447.

⁴³⁴ İbn Mâce, "Fiten", 33 (No. 4074).

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, "Melâhim", 15 (No. 4325, 26, 27).

⁴³⁶ İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebû Zi'b", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/453-454.

⁴³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 385.

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, "Melâhim", 15 (No. 4328).

⁴³⁹ Tirmizî, "Fiten", 66 (No. 2253).

⁴⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 573.

Ayrıca hadis bazılarının değerlendirmesine göre *sahih* bazılarına göre ise *hasendir*. Bu sebeple iki terimde kullanılmıştır.⁴⁴¹

Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ* isimli eserinde hadisi Fâtıma bnt. Kays'tan tek bir isnadla zikretmiştir.⁴⁴² Bu senedde bulunan Muhammed b. Müsennâ için genel olarak *sikâ*, *sebt*, *sadûk* denilmiştir. Ancak bazı âlimler güvenilirlik derecesini daha düşük görmüş, Nesâî *lâ be'se bih* demiştir. İbn Hibbân ise kitabından okuyarak rivâyet ettiğini, bazı güvenilir râvilerden nakilde bulunduğunu ve isnadının uydurma hadislerde geçtiğini belirtmiştir.⁴⁴³

Cessâse hadisi Kütüb-i Tis'a hariç; Tayâlisî,⁴⁴⁴ ve Humeydi'nin⁴⁴⁵ *Müsned* isimli eserlerinde İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde,⁴⁴⁶ İshak b. Râhûye'nin⁴⁴⁷ *Müsned*'inde, Ebû Ya'la el-Mevsîlî'nin *Mu'cem*'inde,⁴⁴⁸ İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde⁴⁴⁹ ve Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*⁴⁵⁰ isimli eserinde zikredilmiştir.

Hadisin en meşhur senedi, Fâtıma bnt. Kays, Şa'bî ve Mücâlid b. Saîd vasıtasıyla nakledilmiştir. Şa'bî hadisleri çok iyi bilen ve aynı zamanda fakih bir kimse olarak zikredilmiştir. İbn Mâîn, İclî ve Ebû Zûr'a gibi hadis münekkitleri onun güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir. Şa'bî'nin *mürsel* rivâyetleri olduğu zikredilmiştir. İclî, Şa'bî'nin bu tür *mürsel* rivâyetlerinin genellikle *sahih* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵¹ Dr. Sa'd el-Mursafî "*Şubhâtü havle hadisü'l-Cessâse ve raddehâ*" isimli çalışmasında *el-Menâr*'ın müellifi Reşid Rıza'nın Şa'bî'yi *mürsel*

⁴⁴¹ Ağırman, *Hadis Kaynaklarının Dili*, 66.

⁴⁴² Nesâî, "Menâsik", 306 (No. 4244).

⁴⁴³ Ali Toksarı, "İbnü'l-Müsennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/160.

⁴⁴⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Basrî et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dârü'l-Hicr, 1419/1999), 3/216 (No. 1751).

⁴⁴⁵ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kureşî el-Esedî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dârü's-Sekâ, 1996), 1/356 (No. 356).

⁴⁴⁶ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. el-Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu'r-Rüşd, 1409), 7/497 (No. 37520); 7/510 (No. 37636).

⁴⁴⁷ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Muḥalled b. İbrâhîm el-Mervezî İshâk b. Râheveyh, *Müsnedü İshâk b. Râheveyh*, thk. Abdulḡafûr b. Abdülhak el-Belûsî (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991), 5/220-221 (No. 2361, 2362).

⁴⁴⁸ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsîlî Ebû Ya'lâ, *Mu'cemü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. İrşâdü'l-Hakkî'l-Eserî (Faysalabad: y.y., 1407), 144 (No. 157); 235 (No. 287).

⁴⁴⁹ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibbân: el-Müsnedü's-Sahih alâ't-takasîm ve'l-envâ 'min gayri vucûdi kat 'in fi isnâdihâ ve lâ sübûti cerhin fi nakilihâ*, thk. Muhammed Ali Sönmez- Halis Aydemir (Beyrût: Daru İbn Hazm, 2012), 6/107 (No. 4964); 4/464 (No. 3776).

⁴⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. 2/54 (No. 1270); 24/371 (No. 922, 923); 24/385-401 (No. 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970).

⁴⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzib*, 67-69.

rivâyetlerinden dolayı eleştirdiğini ifade eder. Mursafî, onun bu görüşünü reddeder ve Şa'bî'nin hadis ilmindeki değerinden bahseder. Ayrıca Cessâse rivâyetini, Şa'bî'nin bizzat Fâtıma bnt. Kays'tan dinlediğini zikrettikten sonra onun bu gerçeği göz ardı edip Şa'bî'ye şüpheyile yaklaşmasını abes bulduğunu ifade eder.⁴⁵²

İbn Hacer, Cessâse rivâyetinin bazı kimseler tarafından *gârib* zannedildiğini fakat bu hadisin sadece Fâtıma bnt. Kays'tan değil, aynı zaman da Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Câbir tarafından rivâyet edildiğini zikretmiştir.⁴⁵³ Enbiya Yıldırım da bu rivâyetin birçok hadis kitabında geçmesi sebebiyle sened yönünden eleştirilecek bir tarafının olmadığını ifade etmiştir.⁴⁵⁴

Günümüz alimlerinden Hâkim el-Mutayri, Cessâse hadisiyle ilgili yaptığı çalışmada bu hadisin sened ve metin yönünden sıhhatli olmadığını zikretmiştir. Çalışmada Cessâse hadisinin en sağlam tariklerini ele almıştır. Mutayri, Cessâse hadisinin en yaygın rivâyet yolunun Mücâlid b. Saîd kanalıyla geldiğini, ancak Mücâlid'in *zayıf* bir râvî olması sebebiyle bu senedin güvenilir kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Diğer senedlerin ise genellikle tek bir râvîye dayandığını ve bunların büyük çoğunluğunun ya *zayıf* ya da isnad açısından sabit olmadığını vurgulamaktadır. Müslim'in *sahih* kabul ettiği en güçlü rivâyet olan İbn Büreyde tarikin de tek kaldığı için *garib* olduğunu özellikle belirtmiştir. Ayrıca Mutayrî, Buhârî'nin hadisi *Sahih*'ine almamış olmasını, rivâyeti güvenilir bulmamasına ve bunun yerine İbn Sayyâd hadisini tercih etmesine bağlamaktadır.⁴⁵⁵

Mutayrî'nin, Mücâlid tarikiyle gelen senedlere yönelttiği eleştiriler haklı olmakla birlikte, Müslim'in zikrettiği isnadlara yönelik tenkitler isabetli değildir. Nitekim Mutayrî, Müslim'in senedlerinde yer alan Hüseyin b. Zekvân'ın güvenilir bir râvî olmasına rağmen bazı tenkitlere konu olduğunu, Abdullah b. Büreyde'yi ise Ahmed b. Hanbel ve Ukaylî'nin *zayıf* gördüğünü nakletmiştir. Ancak muhaddislerin genel kanaati, her iki râvînin de *sikâ* kabul edildiği yönündedir.⁴⁵⁶

⁴⁵² Mursafî, *Şühâtü havle hadisü 'l-Cessâse ve raddehâ*, 23-24.

⁴⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu 'l-bârî bi-şerhi Sahihi 'l-Buhârî*, 13-328.

⁴⁵⁴ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 220.

⁴⁵⁵ Mutayrî el-Hâkim, "Dirâsetü hadisi Cessâse ve beyânî ma fihi min ileli fi'l isnadi ve'l metni", *Kuveyt Üniversitesi*, (2009), 6-22.

⁴⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, 5/157-158; 2/338-339.

Ayrıca Müslim'in, Cessâse hadisi hariç, Hüseyin b. Zekvân'dan üç hadis⁴⁵⁷ daha rivâyet etmesi de onun bu râviyi güvenilir kabul ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde, Buhârî'nin Abdullah b. Büreyde'den on sekiz⁴⁵⁸, Müslim'in ise on altı hadis⁴⁵⁹ rivâyet etmesi, her iki müellifin de Abdullah'ı *sikâ* kabul ettiklerinin açık bir delilidir. Dolayısıyla bütün bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, Müslim'in isnadlarındaki *garabet*, hadisin sıhhatine zarar vermemektedir. Zira bir hadisin *sahih* olup olmaması, öncelikle râvilerinin güvenilirlik derecesine bağlıdır. Bu sebeple *garib* bir hadis, rivâyetinde tek kalan râvinin adalet ve zabt yönünden durumuna göre *sahih*, *hasen* veya *zayıf* olabilir.⁴⁶⁰ Müslim'in zikrettiği diğer isnadlara bakıldığında, bu rivâyet yollarında yer alan râvilerin de genel olarak güvenilir oldukları görülmektedir. Kaldı ki bu isnadlar *zayıf* kabul edilse bile, Müslim'in mukaddimesinde belirttiği üzere bu tür rivâyetleri ilk naklettiği esas senedi destekleyici mahiyette zikretmesi onun metodolojisine uygundur.⁴⁶¹ Mutayrî ayrıca, Buhârî'nin bu hadisi Şa'bî'nin güvenilir talebelerinden birinde bulamadığı için terk ettiğini ve bunun yerine İbn Sayyâd hakkındaki rivâyeti tercih ettiğini belirtmektedir. Ancak Tirmizî'nin aktardığına göre Buhârî, Fâtıma bnt. Kays'tan nakledilen Şa'bî rivâyetinin *sahih* olduğunu kabul etmiştir.⁴⁶²

Ebû Şeybe, Muallimî ve Muhammed Hüseyin Zehebî ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî gibi âlimler, hadisi *sahih* kabul ederek yorumlama yoluna gitmişlerdir.⁴⁶³ Buna karşılık Reşîd Rızâ, Ahmed Emîn, Ebû Reyze, Mevdûdî, Muhammed el-Gazâlî ve Muhammed b. Abdülkerîm gibi modern dönem âlim ve mütefekkirler, hadisin akla aykırı olduğunu ve Hıristiyan kaynaklı hurafelerle benzerlik taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Bu isimler, hadisin sened açısından sağlamlığını dikkate almak yerine metin tenkidi yöntemini öne çıkararak hadisi

⁴⁵⁷ Müslim, "Hayız", 85; "Cenâiz", 87; "İmân", 59.

⁴⁵⁸ Buhârî, "Mevâkitü's-Salât", 18 (No. 538); "Ezan", 16 (No. 601); "Taksiru's-Salât", 17,18 (No. 1064, 1065); "Cenâiz", 61 (No. 1266); "Cenâiz", 84 (No. 1302); "Şehâdet", 6 (No. 2500); "Enbiyâ", 52 (No. 3287); "Menâkıb", 4 (No. 3317); "Megâzi", 5 (No. 4093); "Zebâih", 5 (No. 2162); "Tıb", 30 (No. 5402); "Libâs", 23 (No. 5489); "Edeb", 44 (No. 5664); "Daavât", 2 (No. 5947); "Daavât", 15 (No. 5964); "Kadr", 14 (No. 6245); "Tevhid", 7 (No. 6948).

⁴⁵⁹ Müslim, "İmân", 1, 2, 3; "Salâti'l-Müsafirîn", 235, 304; "Cenâiz", 87, 88, 106; "Sıyam", 157; "Hudud", 23; "Cihâd", 146; "Edhâ", 37; "Eşribe", 63.

⁴⁶⁰ Salahattin Polat, "Garîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/375.

⁴⁶¹ Müslim, *Müslim*, 1/4-6.

⁴⁶² Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *İlelû't-Tirmizî'l-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâi vd. (Beyrut: Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye; Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 328.

⁴⁶³ Mübârekfûrî, *Minnetü'l-mün'im fi şerhi Sahihî Müslim*, 4/382-383; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 220-221.

reddetmişlerdir.⁴⁶⁴ Öte yandan Mutayrî ise hadisin yalnızca akla aykırı olmadığını, aynı zamanda senedinde de birtakım kusurlar bulunduğunu belirterek, hadisin *merfû* olarak Hz. Peygamber'e aidiyeti sabit olmadığını, rivâyetin büyük ihtimalle Temîm ed-Dârî'nin kıssalarından biri olduğunu zikretmiştir.⁴⁶⁵

Sonuç olarak, Cessâse hadisi birçok kaynakta rivâyet edilmiş olmakla birlikte, en yaygın isnadının Mücâlid b. Saîd yoluyla gelmiş olması ve onun da *zayıf* kabul edilmesi, hadisin sıhhatine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bununla beraber Müslim'in rivâyet ettiği İbn Büreyde tariki ve diğer tarikler muhaddisler tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Bu durum hadisin sened açısından sıhhatli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Buhârî'nin rivâyeti, *Sahîh*'ine almaması, onun ihtiyatlı tutumunu gösterirken, Tirmizî'nin Buhârî ile ilgili verdiği değerlendirme bu hadisin *zayıf* sayılamayacağını göstermektedir. Metin yönünden ise modern dönemde yapılan eleştiriler, rivâyetin akıl ve Kur'an merkezli bir bakış açısıyla çeliştiğini vurgulamış; özellikle Deccâl'in uzun ömürlü olması ve gizli bir adada bulunması fikri problemli görülmüştür. Buna karşılık Şah Velîyyullah ed-Dihlevî gibi bazı alimler, hadisi gayb âlemi ve metafizik yorumlarla açıklamaya çalışarak zâhirî tutarsızlıkları gidermeye gayret etmişlerdir.

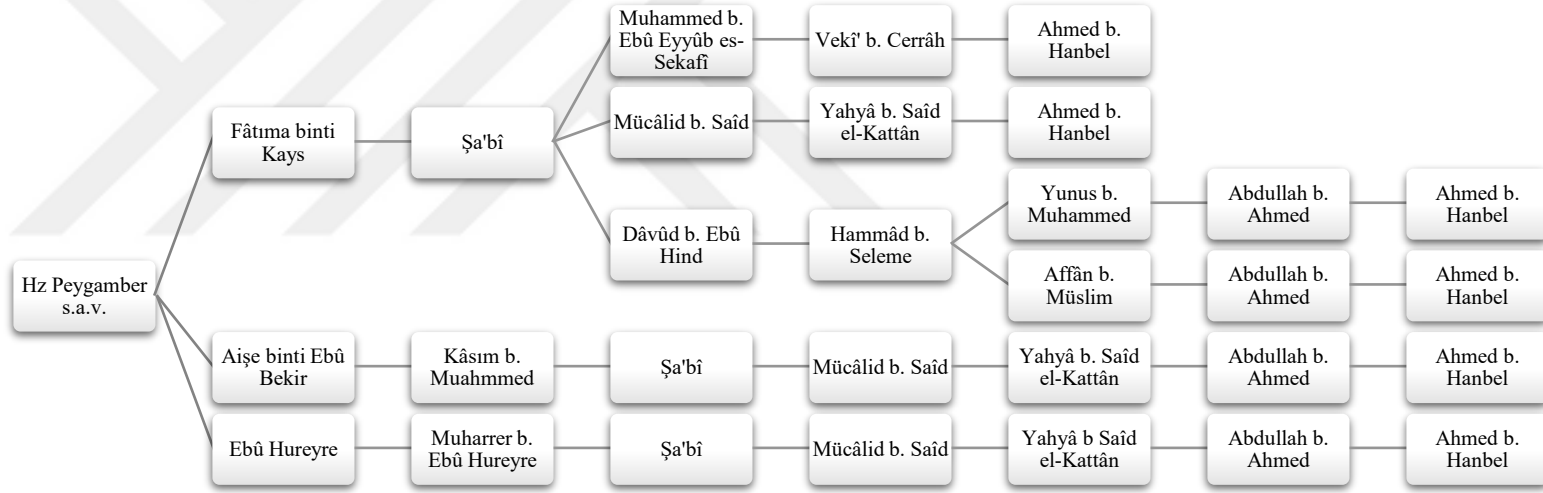
Ayrıca bu rivâyet sebebiyle Temîm ed-Dârî'ye yöneltilen ağır eleştirilerin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız “İsrâiliyatın Tanımı ve İslâm'daki Konumu” başlığı altında, İsrâiliyat türü bilgilerin câhiliye dönemi Arapları arasında mevcut olduğu, İslâm'a aykırı olmadığı sürece kabul edildiği ve bazı sahâbîler tarafından da nakledildiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Cessâse rivâyeti metin yönünden İsrâilî unsurlar içerse dahi, bu durum tek başına rivâyetin reddedilmesini gerektirmez. Kaldı ki, rivâyetin sened itibarıyla *sahih* oluşu da onun bütünüyle reddedilmesini güçleştirmektedir.

Bütün bu değerlendirmeler, Cessâse hadisinin sened açısından reddedilemeyeceğini; ancak metin yönünden akla aykırı gibi görünen bazı bilgiler barındırdığı için ihtiyatla ele alınması gerektiğini göstermektedir. En uygun yaklaşım, rivâyetin *sahih* kabul edilen kısımları ile şüpheli yönlerini birbirinden ayırmak ve hadisi bütüncül fakat seçici bir bakışla değerlendirmek olacaktır.

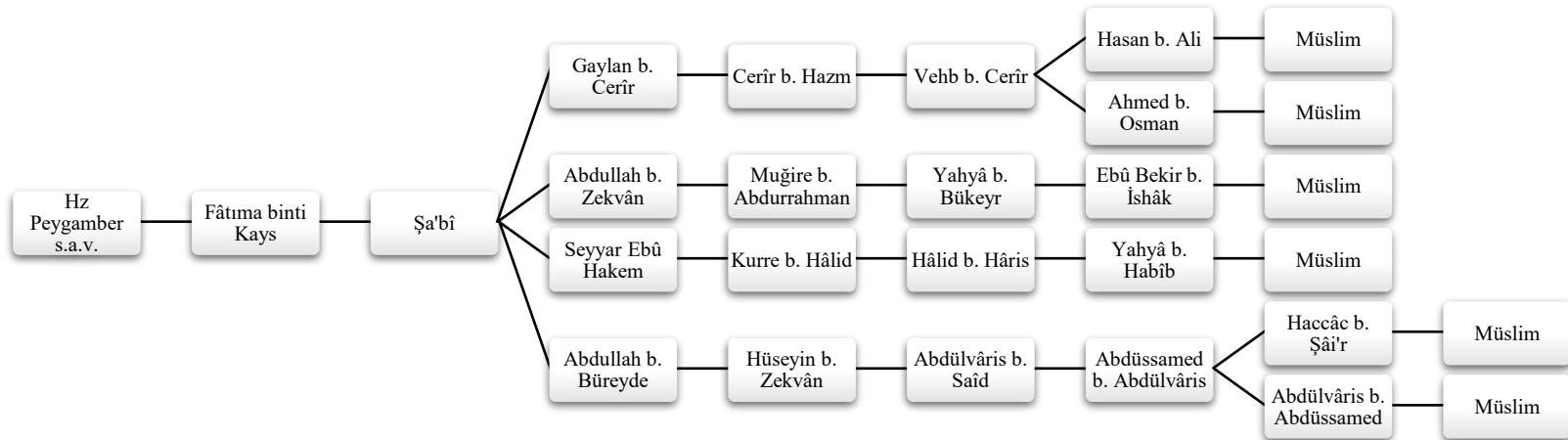
⁴⁶⁴ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, 222-223.

⁴⁶⁵ Hâkim, “Dirâsetü Hadisi Cessâse”, 56-57.

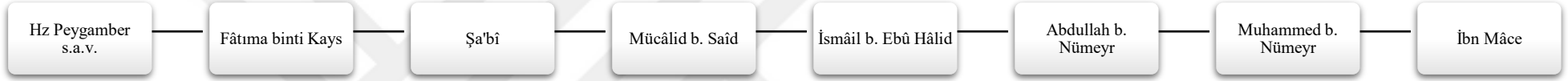
Şekil 15: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Ahmed b. Hanbel)

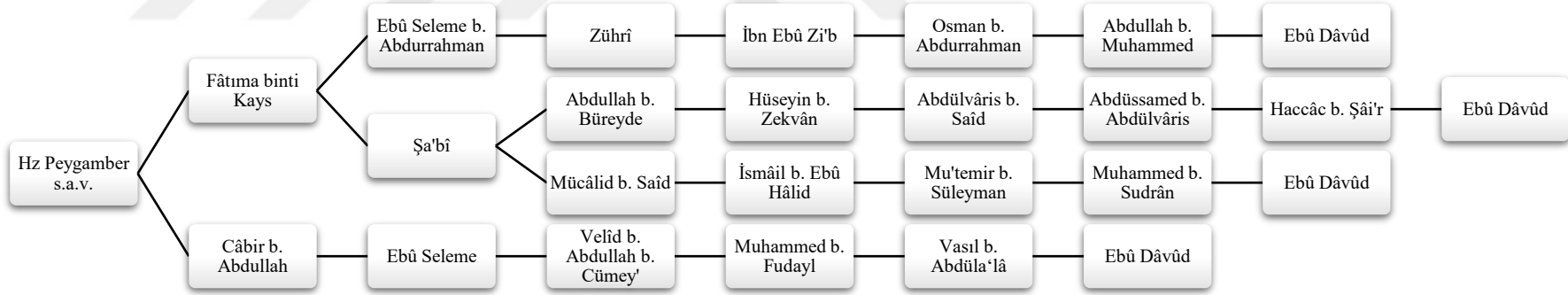
Şekil 16: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Müslim)

Şekil 17: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (İbn Mâce)

Şekil 18: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Ebû Dâvûd)

Şekil 19: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Tirmizî)

Şekil 20: Cessâse Hadisi İsnad Şeması (Nesâî, Sünenü'l-kübrâ)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Temîm ed-Dârî, aslen Arap olmakla birlikte Filistin’de doğmuş Hristiyan bir şahsiyettir. Müslüman olmadan önce Şam ve Mekke’ye, Müslüman olduktan sonra ise Medine’ye ticaret amacıyla gitmiştir. Bi’setin dokuzuncu yılında bir heyetle birlikte Müslüman olmuş, bu vesileyle Hz. Peygamber’den Habrun veya Beyt-i Aynûn adıyla bilinen toprakları talep etmiş ve bu topraklar kendilerine tahsis edilmiştir. Bu uygulama, İslam’daki ilk iktâ örneklerinden biri olarak kaydedilmiştir. Temîm, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber ile birlikte çeşitli gazvelere katılmış, ibadet hayatına verdiği önem ve sosyal katkılarıyla öne çıkmıştır. Kur’ân’ın toplanmasında görev alması, İslam toplumunda ilk defa kıssa anlatması, mescidin aydınlatılmasına öncülük etmesi ve minber yapımı fikrini gündeme getirmesi onun sosyal ve kültürel katkılarının dikkat çeken örneklerinden olmuştur.

Temîm ed-Dârî’nin Müslüman olmadan önce Hristiyan bir âlim oluşu, Hz. Peygamber’in ondan Cessâse hadisini rivâyet etmesi ve İslam’da ilk kıssa anlatıcısı kabul edilmesi, zaman zaman eleştirilmesine yol açmıştır. Özellikle Cessâse hadisi sebebiyle “İsrâiliyatı İslam’a sokan ilk kişi” olduğu iddia edilmiştir. Ancak araştırmamız, bu görüşün isabetli olmadığını ortaya koymuştur. Zira İsrâiliyat, İslam’dan önce zaten Arap toplumuna girmişti. Ayrıca İslâm’da İsrâilî bilgilerin aktarımı belirli sınırlamalar dâhilinde olmuş, sadece Temîm ed-Dârî değil, başka sahâbîler de bu tür rivâyetlerde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber’in ondan Cessâse hadisini rivâyet etmesi, hadis usulündeki “büyüklerin küçüklerden rivâyeti” kaidesinin ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber’in, Temîm’i ilim ve fazilet sahibi bir şahsiyet olarak gördüğünü göstermektedir. Nitekim Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîler ile tâbiûn neslinden pek çok isim de ondan rivâyette bulunmuşlardır.

Temîm ed-Dârî’nin hadisleri, *Kütüb-i Tis’a* çerçevesinde, özellikle *Müsned* ile *Dârimî*, *İbn Mâce* ve *Tirmizî*’nin *Sünen*’leri esas alınarak değerlendirilmiştir. Cessâse rivâyeti hariç tutulduğunda, Temîm ed-Dârî’ye ait 11 rivâyet tespit edilmiştir. Bunların 3’ü sahih, 6’sı zayıf, 1’i hasen, 1’i ise çok zayıf kabul edilmiştir. Çalışmamızda ulaşılan verilere göre Temîm ed-Dârî’nin toplam rivâyet sayısı 30’dur. Ancak araştırmanın kapsamı gereği biz yalnızca 11 rivâyet üzerinde

durduk. Kalan rivâyetler üzerine yapılacak müstakil bir çalışma, onun rivâyetlerinin hadis literatüründeki yerini daha geniş bir perspektifle ortaya koyacaktır.

Sonuç olarak, Temîm ed-Dârî'nin gerek hayatıyla gerekse rivâyet ettiği hadislerle, İslâm ilim geleneğinde önemli bir yere sahip sahâbîlerden biri olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1982.
- Abdülkâhîr el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrrahman b. Muhammed. *Dercü'd-dürrer fî Tefsîri'l-âyi ve's-süver*. thk. Talat Salâh el-Ferhân- Muhammed Edîb Şekûr Emrîz. 2 Cilt. Amman: y.y., 1430/2009.
- Ağırman, Cemal. *Hadis Kaynaklarının Dili*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Ağırman, Cemal. "Müksirûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/534. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi ' li-ulûmi'l-Îmâm Ahmed- er-ricâl*. thk. Hâlid er-Ribât- Seyyid İzzet İyd. 22 Cilt. Dârü'l-Felâh li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîki't-Türâs (el-Fayyûm, Mısır), 1430/2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Alâ'î, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Âbdillâh ed-Dimeşkî. *Câmi 'u't-Tahsîl fî 'ahkâmi'l-merâsîl*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1407/1986.
- Arslan, Mustafa, Uğurlu. *Türk Edebiyatında Temîmü'd-Dârî Hikayeleri (inceleme-metin)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. baskı., 2020.
- Azamî, Mustafa. "Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır". çev. Enbiya Yıldırım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996).
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ şerhü'l-Muvattâ*. 7 Cilt. Mısır: Matba'atu's-Sa'ade, 1332/1914.
- Bedreddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bellino, Francesca. "Tamîm al-Dârî the Intrepid Traveller: Emergence, Growth and Making of a Legend in Arabic Literature." *Oriente Moderno* 89/2 (2009), 197-225.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdullah et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr, 1432/2011.
- Birişik, Abdulhamit. "Sûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr; Dârü'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî. *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân. 10 Cilt. Kuveyt, el-Hay'e el-Âmme li'l-inâyeti bi-tıba'ati ve neşri'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Ulûmihimâ- Şirketü Grâs li'd-Diâye ve'l-Îlân ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1437/2016.
- Cook, David. "Tamîm al-Dârî". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 61/1 (1998), 20-28.
- Çakan, İsmail Lütî. "Avf b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/115. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çakan, İsmail Lütî. "Bakıyye b. Velîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/536. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çeker, Orhan. "Abdurrahman b. Ganm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/162. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çelebi, İlyas. "Deccâl (İslâmiyet'te Deccâl)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/69-72. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Çubukcu, Asri. "Eş'as b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelû'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nübüvve*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi- Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. 15 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000.
- Demil, Emine. "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu". *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi* 5/2 (2019), 216-234.
- Demirci, Mustafa. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebu Reyze, Mahmud. *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*. Kahire: Dârü'l Maarif, 6. Basım, 198.
- Ebû Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsîlî. *Mu'cemu Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*. thk. İrşâdü'l-Hakki'l-Eserî. Faysalabad: y.y., 1407/1986.
- Ebû Avâne, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nisâbü'rî. *Mustahrecü Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebu'l Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hışam b. Muhammed b. Es-Sâib. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Hasen Nâcî. Beyrût: Alemü'l-Kütüp, 1408/1987.
- Efendioğlu, Mehmet. "Kabîsa b. Züeyb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/39. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Efendioğlu, Mehmet. "Muhtelefün Fih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/74. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Elbânî, Nâsirüddîn. *Silsiletü'l-ehâdissi's-sahîha ve şey'ün min fıkhihâ ve fevâ'idihâ*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.

- Erel, Sare Nur. *Fâtıma Binti Kays'ın Hayatı ve Rivayetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ertürk, Mustafa. "Maklûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/447-448. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Fayda, Mustafa. "Kahtân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/201-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fayda, Mustafa. "Vâkıdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hâkim, Mutayrî el-. "Dirâsetü hadisi Cessâse ve beyânî ma fihi min ileli fi'l isnadi ve'l metni". *Kuveyt Üniversitesi*, 1-61.
- Hâtib, Adnan. "Kıssatü Temîm ed-Dârî". *Mecelletü'l-Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye* 65/1 (1990), 152-176.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İbn Ebû Zi'b". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Muammerûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hereri, Muhammed El-Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan el-Uremi el-Alevi. *Şerhu Sünen İbn Mâce mürşid ziyvil huca ve'l hace ilâ Sünen İbn Mâce vel' kavli'l muktefa alâ Süneni'l Mustafa*. 26 Cilt. Cilde: Darü'l-Minhac, 1439/2018.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kureşî el-Esedî. *el-Müsned*. thk. Hasen Selim Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü's-Sekâ, 1417/1996.
- Itr, Nûreddîn- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Reyze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. El-Hasan. *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ*. thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amrûvî, 80 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1416/1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. el-Absî. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1409/1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe*. thk. Adil Ahmed Abdül-Mevcud- Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabad: Matbatu Dairatü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1327-1909.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1406/1985.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahih el-Buhârî*. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: y.y., 1406/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdî Abdülmecîd. 2 Cilt. Riyad: Dârü's-Semî'î, 1420/2000.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed et-Temîmî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî. *Sahîh İbn Hibbân: el-Müsnedü's-Sahîh alâ't-takasîm ve'l-envâ'min gayri vucûdî kat'in fî isnâdihâ ve lâ sübûti cerhin fî nâkilihâ*. thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrût: Darü İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1413/1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 10 Cilt, Beyrût: Dârü Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dîmaşkî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şabân b. Abdilmaksûd vd. 8 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'i'l-Eseriyye, 1417/1996.
- İbn S'ad, Muhammed b. Sa'd el-Basrî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Doktor Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire, Mısır: Mektebetü'l Hancî, 1421/2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: y.y., 1410/1990.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1413/1992.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî- Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Alî Muhammed Muavvîd- Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnu'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî. *Nesebü me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*. thk. Nâcî Hasen. 2 Cilt. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Kûfî. *es-Sikât*. b.y.: Dârü'l-Bâz, 1405/1985.
- İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Kûfî. *es-Sikât*. thk. Abdül'alîm Abdül'azîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İshâk b. Râheveyh, Ebû YaKûb İshâk b. İbrâhîm b. Muhalled b. İbrâhîm el-Mervezî. *Müsnedü İshâk b. Râheveyh*. thk. Abdulğafûr b. Abdulhakk el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kapar, Mehmet Ali. "Lahmîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Karacabey, Salih. "Ziyâdetü's-Sika". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Harre Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Makrizî. Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâhir b. Muhammed *Dav'u's-sârî fî ma'rifeti haberi Temîm ed-Dârî*. thk. Muhammed Ahmed Aşur. Beyrût: y.y., 1431/1972.
- Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sârih Tercemesi ve Şerhi*. 13 Cilt. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Basım, 1978.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Moğultây, Ebû Abdullah Moğultây b. Kılıç el-Bekcerî. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Muhammed- Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.
- Muhsin b. Alî et-Tenûhî, Ebû Alî el-Muhsin b. Alî b. Muhammed b. Ebî'l-Fehm Dâvûd et-Tenûhî el-Basrî. *el-Ferec ba'de's-şidde*. thk. Abbûd eş-Şâlcî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 1398/1978.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Darü İhya'u't-Türâs, 1423/2002.
- Mursafî, Sa'd. *Şühâtü havle hadîsü'l-Cessâse ve raddehâ*. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.
- Mübârekfûrî, Ebû Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm. *Minnetü'l-mün'im fî şerhi Sahîhi Müslim*. 4 Cilt. Riyad: Dârü's-Selâm, 1420-1999.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî el-Müctebâ*. thk. Muhammed Rıdvan Araksusi - Muhammed Enes Mustafa el-Hın. 9 Cilt. Dîmeşk: Darü'l Risaleti'l Alemiyye, 1439/2018.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Önkâl, Ahmet. “Amr b. Abese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/79. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Önkâl, Ahmet. “Dâr (Benî Dâr)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/483. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. “Muhammed b. Hanefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özkan, Halit. “Temîm ed-Dârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/419-421. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öztürk, Murat. “Zâtüssavârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Polat, Salahattin. “Garîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/375. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Polat, Salahattin. “Şâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Râzî, Abdurrahman b. Ebû Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarabad: Dârü'l-mearifi'l-islâmiyye, 1952.
- Sezikli, H. Ahmet. “Amr b. Ma'dikerib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribü'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. b.y.: Riyad: Dârü Taybe, 1413/1993.
- Şahyar, Ayşe Esra. “Sahâbenin Tâbiündan Hadis Rivâyeti”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2010), 125-144.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullâh b. Muhammed- Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415/1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y.: Dârü Hicr, 1422/2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhü Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdilhak. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tahhân, Mahmud. *Teysîru mustalahi'l-hadis*. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 12. Basım, 1431/2010.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Basrî. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. b.y.: Dârü Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *İlelû't-Tirmizî'l-kebîr*. thk. Subhî es-Sâmerrâî vd. Beyrut: Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye; Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989.
- Toksarı, Ali. “İbnü'l-Müsennâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/160. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ubûdî, Câsim el-. “Mûsâ b. Nusayr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Weyso, Muhammed. *Dâvûd'un "Kıssa-i Temîm-i Dârî" Adlı Mesnevisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Entitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1416-1995.
- Yazır, Muhammed Hamdî vd. *Hak Dini Kur'an Dili: İnceleme - Tenkitli Metin*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2021.

- Yeşil, Mahmut. “Temîm ed-Dârî ve Rivâyetleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (2006), 91-114.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2019.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 32. Basım, 2017.
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî ed-Dımaşkî. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Marife, 1383/1963.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihü'l-İslâm ve ve Feyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 15 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Tezhîbu Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ganam Abbas Ganam - Mecdî Seyyid Emîn. 11 Cilt. Mısır: el-Fâruk'ul Hadisiyye, 1425/2005.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû rivâyetün fî'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: y.y., 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâût. 25 Cilt. b.y.: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*. çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2021.
- Zeynüddîn el-İrâkî, Ebû'l-Fadl Abdîrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân. *et-Takyîd ve'l-idâh şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*. thk. Abdurrahman Muhammed Osmân. b.y.: y.y., 1389/1969.

EKLER

EK 1

DİN NASİHATTİR HADİSİ

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16940 -16941-16942 16945-16945-16947
Buhâri	İman	Din Nasihattir	X
Müslim	İman	Din Nasihattir	95- 96
Dârimî	Rikâk	Din Nasihattir	2769
Ebû Dâvûd	Edeb	Nasihat	4944
Tirmizî	Birr	Din Nasihattir	1626
Nesâî	Bey'a	Yöneticiler İçin Nasihat	4197- 4198- 4499- 4200

İNSANLARIN HEPSİ SENİN GİBİ OLSA BUNA ALDIRMAM HADİSİ

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16943

BİR KİMSENİN MÜSLÜMAN OLMASINA VESİLE OLAN KİŞİ HADİSİ

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16944 -16948
Buhârî	Ferâiz	Bir Kimsenin Müslüman Olmasına Vesile Olma	X
Dârimî	Ferâiz	Bir Kimsenin Başka Bir Kimse ile Velâyet İlişkisi Kurması	3076
İbn Mâce	Ferâiz	Bir Adamın, Başka Bir Adamın Eliyle Müslüman Olması	2752
Ebû Dâvûd	Ferâiz	Bir Adamın, Başka Bir Adamın Eliyle Müslüman Olması	2918
Tirmizî	Ferâiz	Bir Kimsenin Eliyle Müslüman Olan Kişinin Mirası Hakkı	2112
Nesâî	Ferâiz	Muvâlât ile Anlaşmaya Bağlı Mevâlinin Mirası	6378- 6379- 6380

**KULUN KIYAMET GÜNÜ HESABA ÇEKİLECEĞİ İLK ŞEY
NAMAZDIR HADİSİ**

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	7209- 9494- 16614- 16949- 16950- 16951- 16954- 20692- 23203
Dârimî	Salât	Kulun İlk Hesaba Çekileceği Şeyin Namaz Olması	1395
İbn Mâce	Salât	Kulun İlk Hesaba Çekileceği Şeyin Namaz Olması	1452
Ebû Dâvûd	Salât	Kişinin Eksik Kıldığı Her Farz Namaz, Nafileleri ile Tamamlanır	865- 866- 867
Tirmizî	Salât	Kıyamet Günü Kulun İlk Hesaba Çekileceği Şeyin Namaz Olması	413
Nesâî	Salât	Namaz Üzerine Hesaba Çekilmek	465- 466- 467

**KİM ON KERE “LA İLÂHE İLLÂLLAH, VÂHİDEN EHÂDEN,
SÂMEDEN” DERSE HADİSİ**

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16952
Tirmizî	Daavât	Tesbih, Tekbir, Tehlil ve Tahmidin Fazileti	3473

BİR MÜSLÜMAN, ATI İÇİN ARPA TEMİZLEMESİ HADİSİ

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16955- 16956- 27574- 27593
İbn Mâce	Cihâd	Allah Yolunda Cihâd Etmek	2791

**GECE VE GÜNDÜZÜN ULAŞTIĞI HER YERE İSLÂM ULAŞACAKTIR
HADİSİ**

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16957

**KİM BİR GECEDE YÜZ AYET OKURSA, ONA BİR GECE İBADET
SEVABI YAZILIR HADİSİ**

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	16958
Dârimî	Fedâilü'l Kur'ân	Kim On Ayet Okursa, Kim Elli Ayet Okursa, Kim Yüz Ayet Okursa, Kim İki Yüz Ayet Okursa, Kim Yüz Ayetten Bin Ayete Kadar Okursa, Kim Bin Ayet Okursa	3482- 3486- 3487- 3488- 3490-3491- 3492- 3493- 3494- 3495- 3496- 3497- 3498- 3499- 3500- 3501- 3505
Nesâî	Amel	Kim Bir Gecede Yüz Ayet Okursa	10485

**HZ. ÖMER DÖNEMİ İNSANLAR BİNA YAPIMINDA AŞIRIYA
GİTTİLER HADİSİ**

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Dârimî	Mukaddime	İlmin Ortadan Kalkması	257

AHİR ZAMANDA BİR TOPLULUK ORTAYA ÇIKACAK HADİSİ

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
İbn Mâce	Sayd	Canlı Hayvandan Kesilen Parça	3217

MÂİDE SURESİ 106. AYET HAKKINDAKİ HADİS

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Buhârî	Vesâyâ	Maide Sûresi 106-108. Ayatları	2628
Ebû Dâvûd	Akziye	Yolculuk Sırasında Vasiyet İçin Gayrimüslimlerin Şahitliği	3606
Tirmizî	Tefsir	Mâide Sûresi	3059- 3060

CESSÂSE HADİSİ

Kaynak	Konu/Kitap Adı	Bab Başlığı	Tahkikli Eserde Hadis No
Ahmed b. Hanbel	X	X	27101- 27102- 27331- 27349- 27350
Müslim	Fiten	Cessâse Kıssası	119- 122
İbn Mâce	Fiten	Deccâl Fitnesi, Meryem Oğlu İsâ'nın Çıkışı ve Ye'cüc ile Me'cüc'un Çıkışı	4074
Ebû Dâvûd	Melâhim	Cessâse Hadisi	4325- 4326- 4327
Nesâî	Menâsık	Mekke'deki Evler	4244